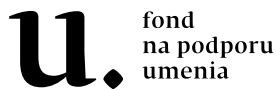

**Dvojrozhovor.
O pamäti, etnológii a meste...**

Z verejných zdrojov podporil Fond na podporu umenia

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 42

Publikácia vznikla v rámci projektu APVV 16-0345 Súčasné obrazy socializmu

Vedeckí recenzenti:

Prof. PaedDr. Miroslav Vaněk, PhD., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., Praha
Doc. PhDr. Katarína Košťalová, PhD., Filozofická fakulta UMB, Banská Bystrica

Autori:

© PhDr. Katarína Popelková, CSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Bratislava, 2020

© PhDr. Peter Salner, DrSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Bratislava, 2020

© PhDr. Monika Vrzgulová, CSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Bratislava, 2020

Editorka: PhDr. Monika Vrzgulová, CSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Bratislava, 2020

Vedecká redaktorka: PhDr. Katarína Popelková, CSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Bratislava, 2020

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Bratislava, 2020

Klemensova 19, 81364 Bratislava

© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2020

Jelenia 6, 811 05 Bratislava

marenčin@marenčin.sk www.marenčin.sk

Photo: © Helena Bakaljarová, Michal Čulen, Radovan Dranga, Viera Ďurišová, Peter Gemeiner, Peter Horanský, Ľuboš Kotlár, Martin Levinne, Arne Mann, Stanči Markovičová, Fedor Nemeč, Boris Németh, Juraj Salner, Peter Salner, Eva Salnerová, Dana Tomečková, Marko Vrzgula, archívy Petra Salnera, ÚZŽNO, Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV, Moniky Vrzgulovej

Illustration: © Ondrej Pastierik

Cover and photo adjustment © Terézia Golasová

Design and layout © Marta Blehová, Marenčin Media, 2020

864. publikácia

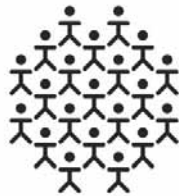
1. vydanie

ISBN 978-80-569-0676-7

DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788056904497>

Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste...

Rozprávajú sa Monika Vrzgulová a Peter Salner

Ústav etnológie
a sociálnej antropológie
Slovenskej akadémie vied

MARENČIN PT

Autori Peter Salner, Monika Vrzgulová, Katarína Popelková v Prahe, 2017

Predslov

S Monikou Vrzgulovou už dlhé roky spolupracujeme na rôznych odborných témach urbánnej etnológie, na výskume holokaustu a jeho súčasných reflexií či pri poznávaní obdobia budovania socialistickej spoločnosti na Slovensku. Diskutujeme o tom, čo nás zaujíma a trápi, hľadáme optimálne riešenia, pripomienkujeme si navzájom texty, občas publikujeme spoločné štúdie. Spája nás aj podobný literárny vkus (najmä vzťah ku kvalitným detektívkam), názory na vývoj slovenskej spoločnosti, občianske postoje a v neposlednom rade skutočnosť, že obaja s potešením čítame rozhovory. Často totiž ponúkajú viac poznatkov, zábavy a najmä inšpirácie než niektoré seriózne odborné texty. Samozrejme, existujú medzi nami aj rozdiely, bez ktorých by nemohol vzniknúť zaujímavý a podnetný dialóg. V prvom rade spomeniem vek a odlišné korene našich rodín. Vďaka tomu disponujeme rôznymi životnými skúsenosťami a historickým zázemím, ktoré nás formovalo. Do úvahy treba zobrať aj špecifiká Bratislavy a Trenčína, kde sme sa narodili, podmienky, v akých sme vyrastali, študovali, vstupovali do zamestnania.

Rozdielne a spoločné prvky stáli pri koreňoch nápadu zverejniť naše úvahy, skúsenosti, názory formou rozhovoru. Tým skôr, že projekt APVV Súčasné obrazy socializmu, na ktorom sa teraz spoločne podieľame, nás motivoval, aby sme debatovali

nielen všeobecne, ale aj o našich vlastných obrazoch socializmu (veď v tomto režime sme prežili nemalú časť našich životov) a podelili sa o ne s ďalšími záujemcami. Vzápätí sa vynorilo množstvo otázok o konkrétnej realizácii. Na začiatku bola predstava klasickej formy, keď jeden sa pýta, druhý odpovedá. Nebolo však jasné, ako si rozdelíme tieto úlohy. Ani jeden z nás sa totiž nevedel rozhodnúť, na ktorej strane barikády vlastne chce stáť, pretože obaja sme chceli byť všade. Logické riešenie dvoch samostatných dialógov nás neuspokojovalo. Konečným výsledkom úvah a diskusií sa napokon stal dvojrozhovor. Tento formát zohľadňuje spoločnú profesionálnu potrebu pýtať sa a uspokojiť tak našu zvedavosť, pochopiteľný ľudský záujem vyjadriť nielen vlastné odborné a spoločenské názory, ale aj „neprofesionálne“ emócie a osobné pocity. Už výber otázok odráža naše spoločné znaky, ale aj individuálne rozdiely. Rýchlo sa ukázalo, že sa nezaujíname len o súčasnosť, ale mnohé otázky smerujú hlboko do minulosti a dotýkajú sa spomienok, ktoré prekryli pribúdajúce nové poznatky a zážitky, takže sa javili ako „definitívne zabudnuté“.

Na základe uvedených dôvodov sme sa napokon rozhodli pre dvojrozhovor, teda formát, v ktorom obaja aktéri vystupujú ako rovnocenní partneri. Zhodli sme sa, že niektoré otázky budú určené obidvom aktérom, kým iné „ušíjeme na mieru“ jednému alebo druhému. Zároveň nás tešilo, že hoci dvojdialog prebiehal písomne, zvolený formát nám umožnil vstupovať do odpovedí druhého, klásť mu doplňujúce otázky, komentovať jeho názory.

Na začiatku sme (logicky a chronologicky) vymedzili základné okruhy (rodina, detstvo, škola, etnológia atď.). Postupne sme ich vyplňali našimi spomienkami a názormi a výsledok sme poslali partnerovi. Ten, samozrejme, nie vždy všetko hneď chápal, inokedy mu napadli doplňujúce otázky, prípadne otvoril nový tematický okruh. Napísaný text neraz vyvolával reťazovú

reakciu. Inšpiroval nielen toho, kto mal odpovedať, ale motivoval k ďalším úvahám aj autora otázky a obom sa vynárali v pamäti ďalšie spomienky, súvislosti, nápady. Tento pingpong sme hrali dlhší čas a skončil až vtedy, keď sme obaja boli spokojní.

Ako je dobrým zvykom, tento Predslov vznikol až potom, keď sa uzavreli oba dialógy. Dovoľuje mi teda nielen vysvetliť, čo sme chceli, ale aj pokúsiť sa o zhrnutie výsledku. Zvolený postup pomohol (verím, že nielen mne) odstrániť niektoré vnútorné bariéry alebo aspoň ich podstatnú časť. Ponúkol nám monológ aj dialóg, možnosť klásť otázky (a tešiť sa na odpovede), ale aj obrátené garde. Vytvoril tiež priestor na vyjadrenie takých odborných názorov, ktoré z rôznych dôvodov nenašli miesto v našich vedeckých výstupoch. Formát rozhovoru nemá totiž záväznosť vedeckej štúdie. Dovoľuje vysloviť aj názory, ktoré považujeme za neisté, nedozreté, prípadne kacírské.

Pre mňa je dialóg zaujímavý aj z iného dôvodu. Poznáme sa a spolupracujeme viac než tridsať rokov, ale teraz sa ukázalo, že sa nepoznáme dostatočne (a v mojom prípade mi umožnil pochopiť, ako málo som doteraz vedel o sebe a svojej rodine). Položené otázky mi pomohli objaviť súvislosti, ktoré som si dosiaľ neuvedomoval, vyplavil spomienky, na ktoré som dávno zabudol, prípadne vôbec netušil, že sa stále ešte nachádzajú v mojej mysli.

Jednoducho: bez ohľadu na výsledok sme obaja radi, že sa tento dvojdialóg uskutočnil.

Peter Salner

Monika Vrzgulová, Winston Churchill, Katarína Popelková, Praha 2017

Rozhovor ako spôsob života

alebo

Monika Vrzgulová a Peter Salner – ľudia s nadšením pre rozhovor

Dve výrazné osobnosti slovenskej vedy, Monika Vrzgulová a Peter Salner, ktorým patria stránky tejto knihy, sa rozhodli pozvať čitateľov, aby s nimi spoločne zdieľali nadšenie pre ich prácu – etnológiu, najmä však pre ich dominantnú pracovnú metódu – etnografický rozhovor. Jadro knihy tvoria dva korešpondenčnou formou realizované hĺbkové biografické rozhovory, ktoré títo dvaja vedú navzájom (ale aj sami so sebou), nazvané dvojrozhovorom, záver je štúdiou Moniky Vrzgulovej o rozhovore ako vedeckej metóde. Mojou úlohou je v úvodnom slove k dielu, ktoré skloňuje tému rozhovoru vo všetkých pádoch, predstaviť čitateľom diskutujúcich tak, ako ich vidím ja. Ako dôvody uvádzajú, že som jednak ich kolegyňa z odboru a poznám podrobne ich prácu, jednak ich spolupracovníčka na viacerých témach, v niekoľkých prípadoch dokonca aj spoluautorka, a napokon to, že som dobrou kamarátkou každého z nich. Spoliehajú sa, že poviem toho čo najviac, ale čitateľom neprezradím, čo mu chcú o sebe a o svete povedať sami.

K zadanej úlohe pristupujem zodpovedne a s radosťou, vedomá si bonusov: dostanem sa k spoločnému výtvoru dvoch

výborných autorov skôr než ostatní a môžem sa podieľať na príprave knižky adresovanej širokej odbornej verejnosti. Utíším pri tom aj vedeckú potrebu uviesť čitateľom dielo, ktoré, hoci spoluautori mu nepripisujú primárne vedecký charakter, je z môjho pohľadu v slovenskom spoločenskovednom prostredí pozoruhodným metodologickým počinom. Máme do činenia s unikátnym príkladom spoločného premýšľania vedeckých problémov a etických otázok tak, ako sa vynárajú pred etnológmi ako vedcami počas alebo v dôsledku skúmania určitých tém. Tie sú vedome konfrontované s biografiou a celým radom identít dvoch zreých ľudí, ktorí sa do podobnej situácie dostávajú pri výskume, jeho spracúvaní a zverejňovaní výsledkov.

Experimentovanie so štýlom etnografického poznávania a písania, ku ktorému sme pozvaní, prináša text reprezentujúci špecifický druh autoetnografie. Ponúka porozumenie reality prostredníctvom vytvárania jej významu v procese osobnej reflexie výskumníka – hľadania a uvedomovania si toho, akým spôsobom je on sám v teréne situovaný. Toto hľadanie je komunikované s partnerom v diskusii, otvorené ďalším interpretáciám a ponúknuté čitateľovi s cieľom vytvoriť podmienky pre porozumenie a poznanie. Ide o autoetnografiu, na ktorej sa tentoraz podieľajú dvaja vedci z toho istého odboru súčasne.

V snahe šetriť čas i priestor, môžem hneď skraja predstaviť znaky, ktoré majú Monika Vrzgulová a Peter Salner, dvaja rozdielni a absolútne jedineční ľudia, ktorí tu kladú i zodpovedajú otázky toho druhého, v mojich očiach spoločné. Na ich charakterizovanie pre potreby uvedenia čitateľov do stránok tejto knihy by možno stačilo jednoducho povedať, že tak ako mnohí, ak nie úplne všetci etnológovia, ktorých poznám, sú výraznými zástupcami druhu človeka zhovárajúceho sa. Určuje to ich profesia a nadšenie pre bezprostrednú medziosobnú komunikáciu. Nebola by to však celá pravda. Obaja sú totiž vedcami

s pozoruhodne obsiahlou etnografickou terénnou výskumnou praxou, ktorá vycibrila ich zmysel pre pozorovanie a načúvanie druhým. Moja skúsenosť vraví, že v počúvaní a kladení otázok sú obaja až neskutočne dobrí. A hovorené slovo? Aj keď to možno dobrovoľne nepripustia, podľa môjho názoru sa v ňom každý z nich cíti ako ryba vo vode. Prihovárajú sa ľuďom radi, s rešpektom, ale bez obáv. Obaja hovoria skôr pomaly ako rýchlo, zvažujú slová a pohľad pritom vždy venujú druhej strane. Ich partner v rozhovore je nielen objektom komunikácie, ale tým, kto reakciami spoluvytvára jej zmysel. Svoje poznatky a odborné názory skvelo prezentujú a argumentujú ako diskutéri, pedagógovia či popularizátori vedeckých poznatkov. A nielen v rámci svojej disciplíny. Spolupracujú s psychológmi, historikmi, sociológmi rovnako prirodzene ako s umelcami či žurnalistami.

A keďže sú to etnológovia s bohatou publikačnou aktivitou, sú zruční aj v písaní – a to nielen v tom deskriptívnom či naratívnom, ktoré podľa očakávania patria k akademickému úzu ich disciplíny. Ide aj o písanie reflexívne, nútiace etnológa uvedomovať si priebežne pri výskume svoju vlastnú situovanosť v ňom a sledujúce porozumenie na hlbšej úrovni, porozumenie ako výsledok komunikácie autora s čitateľom. Tým, ktorí sa v nasledujúcej kapitole tejto knižky zahľbia do ich vzájomných rozhovorov, bude veľmi skoro jasné, o čom hovorím.

Na rovnakom akademickom pracovisku, v Ústave etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave, pôsobia Monika Vrzgulová a Peter Salner nepretržite od skončenia svojho univerzitného štúdia. Tu sa stretli a spoločne tu pracujú už vyše troch desaťročí. Ich stopy sú zreteľné nielen v poznatkoch, ktoré prinášajú vo svojich individuálne špecifických vedeckých témach. Mená obidvoch úzko súvisia s rozvojom vedeckého myslenia v slovenskej etnológii: s nadšením

sa totiž púšťajú do nových tém a reagujú na nové podnety. Ich prítomnosť na akademickom pracovisku cítiť v tom, že celkom samozrejme berú na seba zodpovednosť pri vedení projektových riešiteľských tímov a pôsobia vo volených koncepčných akademických orgánoch. A čo je v tvorivých vedeckých kolektívoch tvorených autonómnyimi, slobodnými vedeckými osobnosťami nie vždy prirodzené, medzi svojimi kolegami všetkých vekových skupín požívajú prirodzenú autoritu a dôveru.

Špeciálnym spoločným znakom charakterov našich diskutérov je veľmi úzke prepojenie etnologickej práce s ich občianskymi aktivitami a názormi. Vyplýva to z tém, ktoré si volia ako vedci, z otázok, ktoré priťahujú ich pozornosť alebo z okolností, pre ktoré ich nejakým spôsobom predurčujú ich príslušnosti v každodennom živote. Spoločenský aspekt ich práce je tak prirodzeným vyústením nasadenia, aké vkladajú do bezprostredného uplatnenia svojich poznatkov. Pri pohľade na škálu ich aktivít je niekedy ťažké odhaliť medzi ich prácou a občianskym životom hranice.

Vedecké cesty každého z nich sú, najmä vzhľadom na vekový rozdiel, nie rovnako dlhé. Čo do tematickej a metodologickej orientácie nie je možné ani jedného z nich priradiť k jednej dominantnej téme, súčasne však majú viaceré rovnaké. Spoločným pre oboch je každopádne metodologický rámeček, a to príklon k historickému prístupu využívanému pri interpretácii vedeckých otázok. Obaja pri štúdiu spoločnosti vychádzajú z potreby dôkladne spoznať vývoj skúmaného javu ako východisko na poznávanie jeho aktuálnych podôb a sociálnych či kultúrnych funkcií. Ako výskumnú metódu najčastejšie používajú kvalitatívny rozhovor, na Slovensku sú navyše obaja priekopníkmi v používaní metódy biografického interview či ústnej histórie, známymi pod anglickým názvom *oral history*. V škále riešených tém majú spoločné najmä urbánnu etnológiu, štúdium

sociálnych skupín a kolektívnych identít, pamäťové štúdiá a problematiku medzigeneračnej transmisie, tému holokaustu a napokon i štúdium súčasných obrazov socializmu.

Práve posledná spomenutá téma socializmu a jeho dosahov na našu prítomnosť priviedla oboch, ako už veľakrát predtým, do jedného projektového tímu. Kľúč k porozumeniu súčasnej slovenskej spoločnosti hľadajú tentoraz prostredníctvom analýzy osobných histórií vyrozprávaných ľuďmi, ktorí v ére budovania československého variantu socializmu počas komunistickej diktatúry v rokoch 1948 – 1989 prežili aspoň časť svojich dospelých životov. Práca v tomto projekte a sledovaný vedecký koncept boli aj motívami, ktoré Monika Vrzgulová a Petra Salnera podnietili k napísaniu tejto knihy.

V zmysle konceptu projektu totiž obaja, vzhľadom na svoje biografické dáta (Peter narodený v roku 1951, Monika v roku 1965), predstavujú vhodné objekty etnologického výskumu obrazov socializmu. Experiment, do ktorého sa pustili, keď jeden s druhým začali robiť interview spôsobom, ktorý toľkokrát použili a dosiaľ používajú, pri práci s inými partnermi pri výskumnom rozhovore, priniesol jedinečný etnografický materiál. Dvojrozhovor Salner – Vrzgulová teda môžeme vnímať ako dva v mnohom podobné a v mnohom odlišné obrazy socializmu.

Keďže je dvojrozhovor realizovaný metódou, ktorej výsledkom sú osobné životopisné výpovede partnerov dialógu, možno ich čítať nielen ako unikátne etnografické dáta. Ponúka sa možnosť zažiť detailný pohľad do dielne etnológov, pohľad na to, ako metódu oral history vnímajú, ako o nej premýšľajú a konkrétne používajú, ako kladú otázky, ako ich dopĺňajú a rozširujú, kde idú do hĺbky, kde nechajú partnera dopovedať bez ďalších vysvetlení. Aj v tomto zmysle je prítomný pokus prínosom k metodológii etnológie. Pretože autori s metódou pracujú už viac ako dve desiatky rokov, môžeme jeho výsledok

vnímať ako príklad, že sa vyvíja metóda a jej techniky, ale i premýšľanie o nej, a súčasne posúdiť jej možnosti a obmedzenia.

Etnografický rozhovor je v rukách antropológov a etnológov spravidla nástrojom na odhalenie prirodzeného pohľadu na svet. Osobitosťou dvojrozhovoru, ktorý máme pred sebou, je fakt, že pozícia partnerov v ňom je symetrická – otázky nekladie expert-etnológ laikovi-respondentovi, ale expert expertovi. Nevyhnutne sa teda predpokladá zdieľanie istých pojmov, náhľadov, názorov a poznatkov o svete. Tie nie je potrebné v rozhovore vysvetľovať, pretože sú pre druhú stranu automaticky zrozumiteľné. Pochopiteľne sa potom nestretávajú, nekonfrontujú dva rozdielne diskurzy, pri čítaní zostávame stále v jednom systéme významov, spoločnom obom zhovárajúcim sa, čo nebýva pri štandardnom výskumnom rozhovore obvyklé.

Hoci je mne, a iste bude aj všetkým čitateľom, zrejmé, že dvojrozhovor Salner – Vrzgulová poskytuje potešenie, prehĺbenie poznania o sebe samých a istý terapeutický význam v prvom rade partnerom, ktorí ho vedú, je tu ešte jeden efekt, dôležitý pre okolie. Fakty a spomienky v ňom zaznamenané rozširujú bázu poznania vývoja slovenskej etnológie a dejín jej bratislavského akademického pracoviska, kde sú obaja aktéri hlboko a pevne ukotvení. Ak sa vcítim do role dokumentaristky, ktorá má povinnosť pripísať k takémuto dokumentu ako druhu naratívneho prameňa pred jeho založením do archívu krátke charakteristiky oboch informátorov, môžem sa o to pokúsiť na základe vlastných skúseností.

Začnem s Petrom Salnerom. Jednak je „služobne“ starší než jeho kolegyňa, jednak ma k tomu vedie rešpekt, ktorý cítim ako jeho žiacka. Keď som v septembri 1987 bola po konkurze prijatá do vtedajšieho Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied na trojročný študijný pobyt, ktorý mal byť akousi prípravou na doktorandské štúdium, vedenie inštitútu ma zverilo

do rúk Petra Salnera. Predstavili mi ho ako školiteľa. Pretože som ako tému dostala spoločenský život v meste, bolo jasné, že nikto, okrem práve Salnera, nemôže byť povolanejší viesť ma elévskymi cestami. Potom, čo koncom 70. rokov v dizertačnej práci zboril prvú veľkú poznávaciu bariéru a do klasickej národopisnej témy štúdia roľníckej rodiny priniesol pohľad na súčasnosť, sociologické východiská a kvantitatívne metódy, pričom otvoril mesto ako terén, pripravoval sa v druhej polovici 80. rokov na vrcholový útok pri druhom svojom výstupe. Tým bolo takpovediac definitívne etablovanie výskumu mesta v slovenskom národopise. Pracoval na ňom spolu s ďalšími kolegami z odboru i s historikmi, ktorí, azda príznačne, pochádzali všetci z Bratislavy. Pre disciplínu dovedy orientovaných na vidiek a dedinu objavovali urbánne prostredie ako celkom nový terén i nový výskumný problém. Súčasne sa pod Salnerovým vedením snažili pomocou inšpirácií z vtedy dostupnej zahraničnej literatúry nastaviť výskumnú metodiku na prienik národopisu do veľkomestského prostredia Bratislavy. Tieto súvislosti, ani fakt, že sa po jeho boku stávam súčasťou premeny národopisu na etnológiu, som si vtedy neuvedomovala, intuitívne som však pociťovala dôveru v jeho výskumnícky inštinkt smerujúci k mestu. Azda aj preto, že všetky moje dovtedajšie študentské národopisné výskumy prebiehali iba v mestskom prostredí alebo štúdiom v archíve.

Prvý kontakt so školiteľom priniesol hneď po prvom podaní si rúk jeho návrh na potykanie si, nasledovaný rozhovorom plynúcim prirodzene, akoby sme sa poznali celé roky. Pre istotu ma hneď informoval, že som jeho prvá „školenkyňa“ a že je zatiaľ bez pedagogických zručností. Pri mojej vedeckej výchove teda uplatní svoje skúsenosti, ktoré nadobudol ako žiak Adama Prandu, veľkej a významnej, v tom čase nedávno zosnulej osobnosti slovenského národopisu. Od toho momentu – a vlastne až

do obhájenia mojej dizertácie v roku 1997, kým ma nevypustil spod svojich ochranných krídel – ma Peter Salner neustále pozýval do najrôznejších pracovných diskusií, podnecoval k formulovaniu odborných názorov a ich vysvetľovaniu, zahŕňal ma novou literatúrou, nosil mi knižky vhodné na recenzovanie, dával a dôsledne kontroloval termíny, ktoré určovali predkladanie mojich textov. Tie vždy takmer obratom pripomienkoval a komentáre so mnou osobne prebral. Rýchlo som si zvykla, že jeho otázky, týkajúce sa vedeckých, pracovno-prevádzkových či ľudských sfér vždy mieria do čierneho a že nestráca čas „chodením okolo horúcej kaše“. Tiež som si veľmi skoro všimla, že jeho postoj k vedeckému textu sa radikálne líši od štandardu, akému ma učili v škole: moja prvá starostlivo vypracovaná recenzia mi bola školiteľom vrátená ako červené more s upozornením, že píšem hrozne, mám sa uvoľniť, nemám sa opakovať a písať, iba čo je podstatné, nie to, čo už každý vie. Hlavne mám dbať, aby ho čítanie bavilo. Z kratšej cesty ma vrátil aj pri mojich pochybnostiach o vlastných jazykových schopnostiach – nosil mi nemecké texty, keďže som „nemčinárka“ ako on, ruské knihy, aby som sa cvičila v ruštine a netrvalo dlho, kým priniesol poľskú knihu o stredovekých zvykoch v mestách Horného Sliezska. Moje námietky, že poľsky neviem, odbil pokojným konštatovaním, že práve vyšiel dobrý poľsko-slovenský slovník a že sa do toho rýchlo dostanem, stačí vraj, keď mu recenzii prinesiem o mesiac. Rovnako bez rešpektu pristupoval aj k môjmu zaúčaniu do zahraničnej mobility a k nadväzovaniu pracovných kontaktov. Bez meškania ma zobral do Strážnice na stretnutie Komisie pre výskum obyčají Medzinárodnej komisie pre výskum kultúry v Karpatoch a na Balkáne a navrhol kolegom, aby som sa stala jej členkou. Tak som mohla v priamom prenose sledovať nielen spôsob vedeckej tímovej komunikácie, ale napríklad aj prácu a spôsob uvažovania šéfa tohto kolektívu.

vu, medzinárodne uznávaného moravského etnografa Václava Frolca. Peter Salner bol na moje pracovné dojmy a zážitky vždy zvedavý, nenástojil, ale rád počul aj môj ľudský názor. Ukázalo sa, že má radosť z rozhovoru ako takého, úplne je však nadšený, ak sa podarí nájsť vtipnú či prekvapujúcu pointu. Jeho zmysel pre humor má dosť výrazný podiel na tom, že som v práci i pri vedeckých diskusiách pomerne skoro sama seba prestala brať príliš vážne a naučila sa viac počúvať.

Popri písaní, lúskaní teoretickej literatúry a chodení na výskumy (z ktorých vždy chcel vidieť presné záznamy a počuť môj podrobný komentár, kam som sa posunula a ako chcem postupovať ďalej) ma neustále motivoval k účasti na vedeckých podujatiach, k príprave vlastných referátov a k cestovaniu na konferencie. Zo spoločných výjazdov za hranice mi síce ostali spomienky na trému pred prednesením referátu, oveľa výraznejšie sú však v pamäti uložené zážitky z návštev úžasných miest, prehliadky výstav, stretnutia s kolegami a najmä nekonečné priateľské debaty o práci a živote či už pri čaji, pri pive, alebo počas dlhých ciest vlakom.

Po obhájení dizertácie v roku 1997 a najmä po tom, čo som sa – na dlhých dvadsať rokov – stala členkou vedenia ústavu a čas venovala skôr manažérskym než vedeckým povinnostiam, môj pracovný vzťah s Petrom Salnerom ako vedcom neskončil. Hoci medzitým jeho školu rozšírili ďalšie doktorandky, neprestali sme spolu komunikovať o pracovných otázkach. Bázou nám ostala najmä urbánna etnológia, o ktorej sme aj spoločne napísali štúdiu. To, že Salnera vnímam stále ako jasnú vedeckú autoritu, súvisí s tým, že sledujem jeho vedeckú produkciu. Každú knihu, ktorú vydal, a myslím, že ich počet už presiahol pätnásť, mi priniesol s venovaním a ja som takmer všetky recenzovala. Bol a je stále zvedavý na môj názor. Jeho knihy rada čítam, v jeho štýle i postupe výkladu sa spoľahlivo orientujem

a spravidla neviem knihu odložiť, kým nie som na konci. Keďže som sa však medzitým vyšmykla z pozície jeho žiačky, svoje kritické komentáre si nenechávam pre seba. S Petrom sa totiž nielen dobre rozpráva a žartuje, ale dobre sa s ním aj háda.

O dôležitých či menej podstatných veciach sme sa neprestali rozprávať kedykoľvek na seba narazíme a nájdeme minútku času. Dlhú sme si pestovali zlozvyk posielat' si počas vedeckých seminárov papieriky s extrémne trefnými komentármi, ktoré kolegovia trpezlivo a skutočne nenápadne pod stolom podávali s presvedčením, že ide o čosi dôležité. Niekedy je jeho nadšenie z pokračovania načatej komunikácie také, až si myslím, že platí zákon objavený Járom Cimrmanom, podľa ktorého jazyk nevznikol, aby sa človek dorozumieval pri práci, ale preto, že sa skrátka potrebuje vyrozprávať. S Petrom Salnerom ako človekom spoločne zdieľam lásku k beletrii, najmä ku kriminálkam, ktoré mi dodnes občas prinesie na požičanie. Spoločný máme aj vzťah k Prahe, s potešením využívame možnosť ísť tam spoločne na nejakú pracovnú akciu a spojiť profesionálne povinnosti s chodením po meste, ktoré on dobre pozná z detstva, má v ňom svoje miesta a výhľady a rozpráva o ňom ako o svojom druhom domove. Neprestáva ma ani dnes fascinovať svojimi nápadmi, pracovitosťou a rozsahom vedeckého záberu, nasadením, aké vkladá do roboty a úžasne ľahkým „čítavým“ štýlom, ktorým svoje ľudské a pracovné zážitky spracúva a prezentuje v texte či už písanom, alebo hovorenom.

Monika Vrzgulová je moja rovesníčka, spolužiačka, kolegyňa a kamarátka. Prvý raz sa naše planéty stretli pri letnom osobnom zoznámení sa na pohovoroch na katedre národopisu v máji 1983. Definitívne sa ich dráhy k sebe znova priblížili o tri mesiace neskôr na prvej letnej vysokoškolskej brigáde, aby sa už nerozdelili. Naše kamarátstvo nikdy nemalo žiadne romantické črty a neprechádzalo dramatickými zvratmi, jednoducho

„sme si sadli“. Nehovorím o nerozlučnosti alebo bezhraničnej oddanosti, ani jedna z nás ju nikdy nehľadala a nepotrebovala, ale o parádnom čistom vecnom kamarátstve. Počas štúdia na univerzite som to bola vždy ja, tá menej systematická a sústredená, a navyše určovaná prevádzkovými komplikáciami, ktoré vyplynuli z faktu, že som sa už v prvom ročníku vydala a stala matkou, ktorá potrebovala pomoc so školou, zháňaním literatúry a prepisovaním prednášok i s prípravou na skúšky. Svoju pomoc mi však poskytovala bez komentára, radostne a samozrejme. Keď nás po promóciách obidve prijali do akademického Národopisného ústavu a potom spoločne aj na doktorandské štúdium, už sme tandem brali ako samozrejmu vec.

Počas trojročného študijného pobytu sme obidve dostali príležitosť podieľať sa na práci tímu, ktorý v Národopisnom ústave viedli Peter Salner, Dušan Ratica a Peter Slavkovský. Podarilo sa im pre potreby národopisu rozpracovať teoretické inšpirácie americkej sociálnej psychológie k štúdiu človeka v spoločnosti prostredníctvom konceptu sociálnych skupín. Tento teoretický impulz Monika Vrzgulová využila a čoskoro po politickom prevrate v roku 1989 sa zamerala na profesionálne skupiny, ktoré počas socializmu zmizli zo sociálnej štruktúry Slovenska. Jej štúdium mestských živnostníkov a rekonštrukcia ich sociálnych a kultúrnych funkcií v meste v medzivojnovom období boli v odbore vynikajúcim priekopníckym počínom. Aj vďaka jej práci sa národopis, priberajúci širšie sociálnovedné východiská a aplikujúci častejšie interpretatívne prístupy, dynamickejšie menil na etnológiu. V roku 1993 sa niekdajší Národopisný ústav premenoval na Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied.

Pretože sa nám obom takmer v rovnakom termíne narodili dcéry, písanie dizertácií sme načas odložili. Už v roku 1995, keď mali dievčence okolo dvoch rokov, vyrazili sme spoločne na let-

nú školu sociálnej histórie na Freie Universität do čerstvo spojeného Berlína. Nasali sme osviežujúcu európsku akademickú atmosféru i nové vedomosti a doma sa potom znova rozbehli aj v práci. Vďaka rozprúdeným slovensko-rakúskym vedeckým kontaktom a pomoci našej kolegyne Gabriely Kiliánovej, pod vedením ktorej sme pracovali v tíme projektu orientovaného na výskum európskej modernizácie, sme sa dostali aj na krátky pobyt vo viedenskom Medzinárodnom výskumnom centre Moderna (IFK Moderne). Monika Vrzgulová inšpirácie z rakúskej, nemeckej a francúzskej sociálnej histórie, predovšetkým poznatky o vývoji európskeho meštianstva, drobnej buržoázie a elít počas modernizácie, rozpracovávala na slovenskom materiáli a otvárala tak ďalším slovenským záujemcom o urbánu etnológiu cestu do mesta.

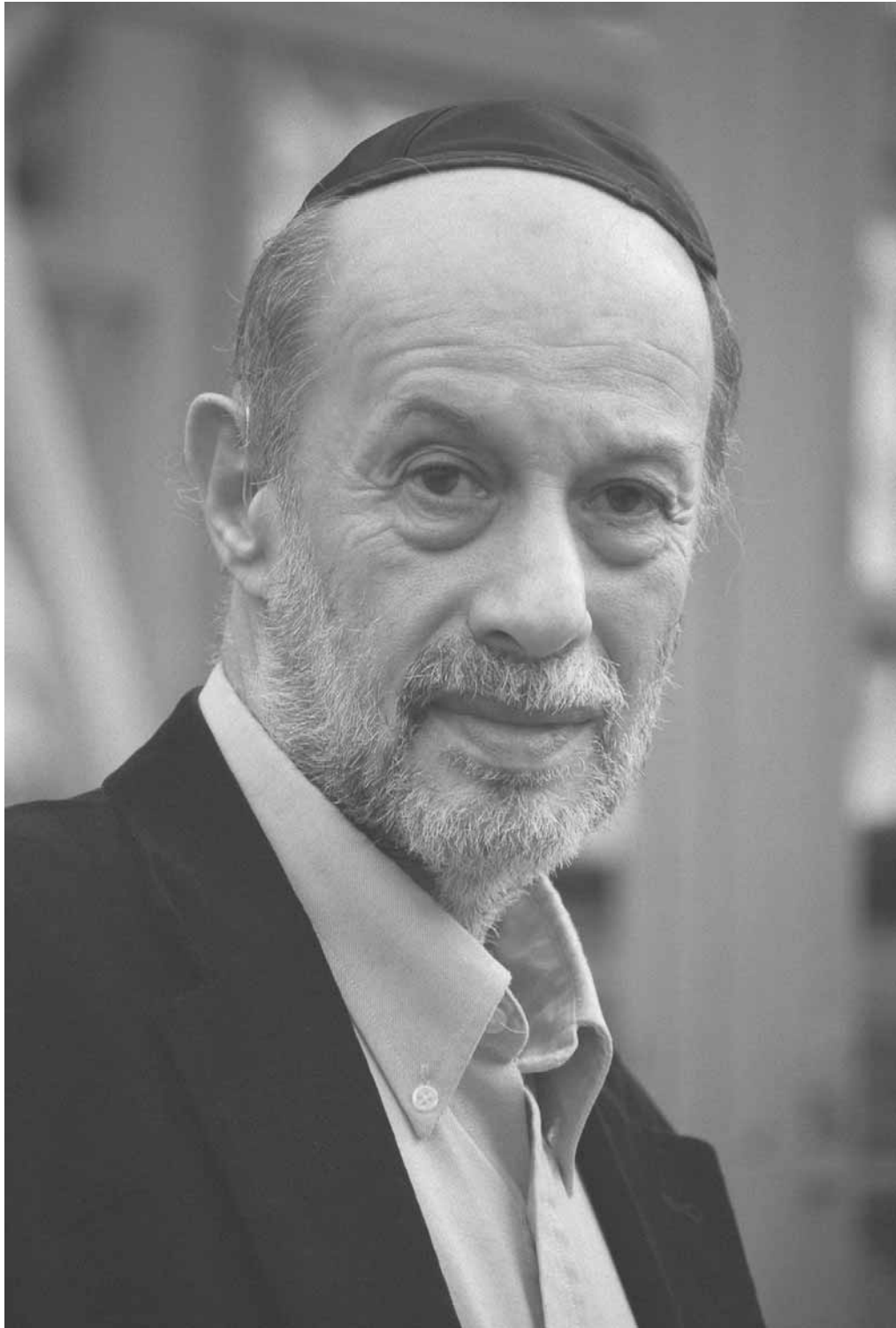
To, že sa verejné obhajoby našich prác konali na jeseň 1997 v jeden deň, opäť akoby zapadlo do známej šablóny. Ako čerstvé vedkyne sme si v rokoch 1997 a 1998 spoločne vymysleli a zrealizovali výskum zameraný na etnickú identitu ľudí, ktorí sa po rozpade spoločného Česko-Slovenska ocitli priamo na línii štátnej hranice v oblasti s kopianicovým osídlením. Keďže sme sa potrebovali slobodne dlhší čas potulovať po teréne a rozprávať sa s ľuďmi, ale naše dcéry boli ešte príliš malé na to, aby sme ich nechali doma, prenajali sme si starý dom v jednej z osád. Zobrali sme so sebou dievčatá, moju mamu ako opatrovatelku i kuchárku v jednej osobe, výskum sme zrealizovali a jeho výsledky spoločne publikovali.

Záujem Moniky Vrzgulovej na prelome tisícročí celkom upútala problematika holokaustu počas druhej svetovej vojny a s rovnakou, pre ňu príznačnou energiou sa pustila do osvojovania si nových foriem práce i sprístupňovania jej výsledkov. O práci s metódou oral history hovorí napokon i v samostatnej štúdiu, ktorá uzatvára túto knihu. Zároveň sa v jej profile vý-

razne sformovala aktivistická a angažovaná črta zameraná na odpor voči prejavom rasovej nenávisťi, extrémizmu a intolerance. Občianska sféra je miestom, kde svoje vedecké výsledky bezprostredne ponúka v prospech verejnosti. Snaží sa poznatky získané analýzou spomienok ľudí, ktorí boli konfrontovaní s holokaustom a prenasledovaním, sprístupňovať spoluobčanom. Otvorenú a nezaťaženú komunikáciu o (pre mnohých neprijemnej a nepohodlnej) minulosti považuje za nevyhnutný krok k ozdraveniu našej súčasnej spoločnosti. Okrem množstva vedeckých publikácií sa cez túto tému zapája do práce v neziskovom sektore, do vzdelávania učiteľov a stredoškolských študentov, popularizácie a aplikácie vedeckých poznatkov priamo v práci s ľuďmi. Dnes preto táto špičková európska etnologička predstavuje v medzinárodnom meradle osobnosť, ktorej vedomosti a expertné stanoviská sú rešpektované vo vedeckej i občianskej sfére.

Fakt, že sa etnológovia Peter Salner a Monika Vrzgulová rozhodli dnes svoj záujem sústrediť na výskum socializmu, je dobrá správa pre ich materskú disciplínu i slovenskú spoločnosť. Nazdávam sa, že sa môžeme spoľahnúť, že pri novom nastavení optiky prinesie ich schopnosť hovoriť s ľuďmi množstvo ďalších poznatkov.

Katarína Popelková, jún 2020

Všetko je jinak

pýta sa Monika Vrzgulová, odpovedá Peter Salner

Venujem rodine a kolegom
Adamovi Prandovi a Milanovi Leščákovi

Môžeš povedať pár slov o svojej rodine?

Pokúsím sa. O starších generáciách, ale aj o mladosti mojich rodičov toho viem len málo. Podobne ako v mnohých židovských rodinách, aj u nás sa o „praveku“ pred rokom 1945 viac mlčalo, než hovorilo. Platí to nielen o holokauste, ale aj o medzivojnovom období. Spomienky na zavraždených blízkych boli asi bolestivé a oni nechceli na nás prenášať svoje traumy. Padali len občasné zmienky medzi rečou. Keď otec v roku 1972 zomrel, mal som 21, bol som práve na výskume na Spiši, predomnou bol 2. ročník vysokej a vlastne celý život. Vtedy ma vôbec nenapadlo, že by som sa mal pýtať na tieto veci. Mal skvelý zmysel pre (hlavne židovský) humor a veľkú fantáziu. Neznášal, keď bol niekto smutný. S tým sa spája spomienka na moju prvú cestu „na Západ“, ktorú som absolvoval s ním. Mal som 13 alebo 14 rokov. Boli sme pár dní spolu vo Viedni a navštívili sme aj ZOO. V jednej kletke sedel starý, ryšavý, osamelý smutný orangutan a otec sa rozhodol, že ho rozveselí. Robil grimasy, gestikuloval, poskakoval pred kletkou. Orangutan ho chvíľu otrávene pozoroval a potom sa nám obrátil chrbtom. Otca táto urážka ešte dlho štvala... Od neho som prvý raz počul židovské vtipy a vďaka nemu viem, ako sa „správne“ podávajú, ale aj to, že majú ešte iný potenciál, než len vyvolať smiech, pretože pomáhajú spoznať a ľahšie znášať každodenný život okolo nás. Pre mňa sú navyše dôležité aj preto, že mi umožnili lepšie pochopiť židovstvo. Bol skvelý rozprávač, ale humor používal uvážene. Vtipy nechrlil ako vodotrysk, ale vyberal a dávkoval ich podľa

poslucháčov a konkrétnej situácie. Humor nielen reprodukoval, ale aj produkoval. Keď ma prijali na vysokú školu, ukázal mi krásne hodinky s tým, že ich dostanem ako prekvapenie na promóciu. Na otázku, aké prekvapenie, keď som ich už videl, odpovedal, že vtedy mi prezradí, koľko stáli. Nedodržel slovo: Zomrel ešte počas štúdia, takže dodnes neviem, či prekvapením malo byť koľko veľa alebo ako málo za ne zaplatil. Inokedy pri rodinnej oslave sa opil a vystrájal. Strašne som sa za neho hanbil. A hanbil som sa ešte viac, keď sa ukázalo, že to celé bolo len na pobavenie prítomných.

Mama bola vážnejšia, žartovala menej a inak. Mala svoje obľúbené hlášky, ktorými funkčne a pružne komentovala takmer každú situáciu. Po jej smrti sme so synom Andrejom tie najlepšie spísali, ale keď som neskôr vyhodil pokazený počítač, zmizli spolu s ním v nenávratne. Teraz, viac než štvrtstoročie po jej smrti, sme dokázali rekonštruovať len zlomky. Oznam, že čakáme návštevu, zvyčajne komentovala slovami „Keď príde, bude tu. Keď nepríde, ušetrí si odísť“. Obľubovala vety „jedným zadkom nemôžeš sedieť na dvoch stoličkách“, či „stačí aj chudobnému“. Často používala nemecké frázy svojho detstva. Patrilo k nim „Ist mein Kind gut bezahlt“ (dieťa moje, je dobre platený) či „Morgen, Morgen, nur nicht heute sagen alle faule Leute“ (zajtra, zajtra, len nie dnes, hovorí každý lenivý pes). Dnes, v dobe koronavírusu, znie priam prorocky múdrosť, ktorú vyriekla pred viac než štyrmi desaťročiami: „všetko, čo nechytíme, je výhra“...

Otec bol veľmi spoločenský, ale zároveň určitým spôsobom tajomný človek. Volal sa Vojtech Karol a používal striedavo obe mená. Mal občiansky preukaz s menom Karol Salner, no pas a električku ako Vojtech Salner (židovské meno Mojše Dajv radšej nespomínam). Jeho sestra vravela, že sa volá Moric a hovorila mu „Marci“. A v apríli 2020 sme na internete našli,

Jozefína a Jozef Salner, začiatok 20. storočia

Mamini rodičia Ida a Vilém Marburg, začiatok 20. storočia

že v roku 1941 bol v Martine úradne zlikvidovaný aj židovský „obchod s palivovým drevom a uhlím“. Majiteľ: Salner Béla Moric.¹ (Dovtedy som netušil, že kráčal v šlapajach svojho otca Jozefa, ktorý ako povolanie uvádzal „drevoobchodník“.) Vyplývali z toho nádherné zmätky, na ktoré sa teraz dobre spomína, ale vtedy nám často komplikovali život. Chaos vládol aj okolo jeho narodenia. Našiel som papiere s dátumom 27. február 1894 (ten uvádzal v oficiálnych dokladoch), ale v rodine sa tradovalo, že v skutočnosti sa narodil 31. augusta 1893. Podľa mamy ten „mladší“ (vraj falošný) dátum vznikol preto, aby ho zobrali neskôr na vojenčinu. Či je to pravda, neviem, ale oveľa neskôr som zistil, že takúto prax bežne používali židovské rodiny v cárskom Rusku. Ak to tak aj bolo, veľmi to otcovi nepomohlo. V prvej svetovej vojne ho povolali do armády a poslali na taliansky front bojovať za cisára pána a jeho rodinu. Ostala mu jazva po priestrele nohy, ktorá ho svrbela až do smrti, ale aj znalosť taliančiny. Spomínal, ako ho v talianskej vojenskej nemocnici takmer pokrstili, ale aj to, že práve tam si oblúbil operu. Niekeddy spieval „za cisára pána a jeho rodinu museli sme vybojovať Hercegovinu“ a ja som pritom pochodoval po jedálenskom stole. Je to možno moja najstaršia spomienka. Mená a osudy jeho štyroch súrodencov som sa dozvedel až zo životopisu, ktorý som našiel po otcovej smrti, o starých rodičoch viem len základné údaje... Vo všetkých dokladoch je ako rodisko uvedený Zvolen, ale aj tam ostalo niečo nejasné a nelogické.

O Marburgovcoch, teda maminej rodine, mám o čosi viac informácií. Nie však vďaka nej, ale zásluhou švagra Pavla (manžela jej sestry Ruženy). Ten krátko pred smrťou (v polovici sedemdesiatych rokov) napísal pamäti určené jeho jedinej, vtedy trojročnej vnučke. Neveril, že komunizmus skončí a budúcnosť židovstva v Československu videl v čiernych farbách. Svoje presvedčenie vyjadril už v úvodných riadkoch: „Narodila

*Otec ako vojak
v prvej svetovej
vojne, 1917*

*Rodičia, 50. roky
20. storočia*

ses ze židovských rodičů a z nepřetržité řady dávných židovských generací, které píší svou historii 4000 let. Budeš s tímto dědictvím žít asi izolovaně od své minulosti, neboť v době tvé dospělosti již nebude židovské pospolitosti v Československu. Ale bude jinde na světě, protože židovský kmen nevymřel ani přes své tragické dějiny, anebo právě proto, navzdory tragickým dějinám se udržel na světě, ačkoliv starší i mladší národy úplně zmizely.“² Len na margo: genealógiu maminej rodiny dotiahol až do začiatku 16. storočia. Vďaka nemu viem, že z tejto strany naše korene siahajú do Španielska, a teda by vo mne mala kolovať (aj) sefardská krv. Pavlovi s manželkou sa koncom roka 1938 podarilo emigrovať do Palestíny, takže moja sesternica Tamara sa narodila v Tel Avive. Vstúpil do britskej armády a po oslobodení sa spolu s rodinou vrátil do Prahy. Bol „lepším úradníkom“ a v šesťdesiatych rokoch pôsobil aj ako predseda pražskej židovskej náboženskej obce. V roku 1974 ho režim ako „nespolahlivého“ donútil odstúpiť. Mal som ho rád a veľmi som si ho vážil. O to viac ma teší, že sa vo svojej prognóze mýlil. Komunizmus skončil, židovstvo v štátoch rozdeleného Československa stále žije a aj jeho vnučka sa aktívne angažuje na budovaní komunity.

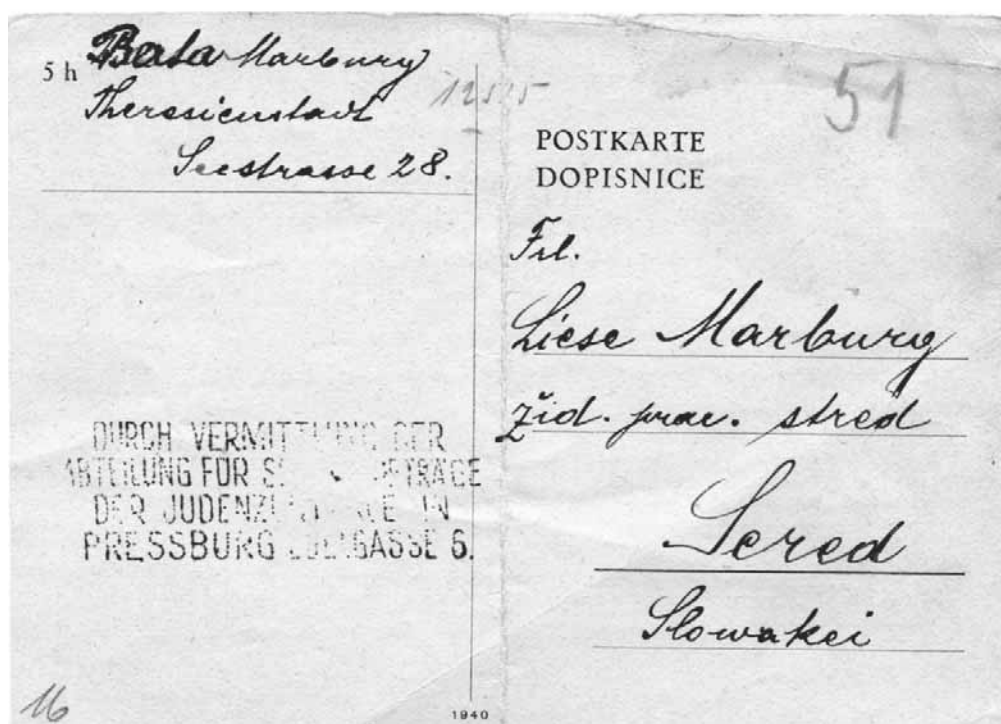
Spomienky začala písať aj mama, ale smrť jej zabránila dokončiť ich. Písala rukou na obidvoch stranách linajkového bloku. Používala silné pero, takže text presvitá na opačnú stranu a je prakticky nečitateľný. Napriek všetkému úsiliu sa mi nedokončený rukopis dodnes nepodarilo dešifrovať.

Nezažil som ani jedného zo starých rodičov. Dlho som automaticky predpokladal, že zomreli počas holokaustu. Postupne sa ukázalo, že to bolo zložitejšie. Stará mama zomrela na španielsku chrípku už koncom prvej svetovej vojny v čase, keď mama mala 5 rokov. Jej otca spolu s druhou manželkou, jeho vtedy viac ako 90-ročnou matkou a s maminými bratmi

(všetci traja boli ženatí, jeden z nich už mal dieťa) deportovali do Terezína.

Prastará mama vraj vôbec netušila, kde je a zomrela skôr, než to stihla pochopiť. S ňou sa spája jedna z mála zachovaných spomienok na časy pred holokaustom. Ružena prišla do Rýmařova predstaviť rodine budúceho manžela. Zobrala ho aj do izby prastarej mamy. Tá si ženícha pozorne prezrela a potom ostala s vnučkou na chvíľu osamote. Ružena sa po chvíli vrátila s veľkým smiechom. Zvedavým príbuzným vysvetlila, že podľa jej starej mamy si na každého muža možno zvyknúť, ale keď je škaredý, trvá to vraj dlhšie. Ostatných neskôr deportovali do Auschwitzu. Neprežil nikto z nich. Po tejto časti rodiny mi ostalo pár drobností, niekoľko fotografií, stará modlitebná knižka a dva korešpondenčné lístky. Prvý smeroval z maminho rodného Rýmařova do Nitry, kam sa v máji 1938 presídlila, druhý jej poslali z Terezína do Serede. Nevie, akým zázrakom sa zachovali, ale mám ich...

Po oslobodení mama spolu so sestrou žiadali, aby im vrátili rýmařovský rodný dom, v ktorom počas protektorátu bývala nejaká nemecká rodina. Úrady to však podmieňovali tým, aby doplatili domovú daň za predošlé roky. Odmietli, a tak oň prišli. Odniesla si z neho len dva koberce. Jeden bol tak prežraný moľami, že sme ho po jej smrti okamžite vyhodili. Druhý sme v roku 1990 nechali reparať v Rakúsku a má ho dodnes náš syn Andrej. V roku 2015 ho požičal Židovskému komunitnému múzeu na výstavu Každá rodina má svoj príbeh. Keď sme spolu dávali dokopy históriu koberca, uvedomili sme si, že má takmer 100 rokov a šliapalo po ňom najmenej šesť generácií našej rodiny... Do Rýmařova som sa spolu s manželkou Evou prvý a zatiaľ posledný raz dostal až v roku 2006. Odfotografoval som sa pred maminým rodným domom a v miestnom múzeu som sa dozvedel, že starý otec vlastnil firmu na výrobu a predaj kobercov.

Korešpondenčný listok z Terezína do Sereďe, 23. 8. 1943

Táto exkurzia mala v apríli 2020 nečakané pokračovanie. Počas nezáväznej večernej komunikácie o maminej rodine a návšteve jej rodného domu sa Andrej (ako je jeho zvykom) hral s mobilom. Po chvíli vstúpil do rozhovoru s tým, že našiel zaujímavý článok.³ Nový majiteľ sa údajne dozvedel, že v tomto dome sa narodil aj „svetoznámy vedec v odbore neurológie Otto Marburg“ (1874 – 1948) a zverejnil túto skutočnosť formou pamätnej tabule.

O existencii tohto maminho strýka som vedel, napokon jeho portrét z roku 1925 visí teraz v mojej pracovni a on na mňa hľadí aj pri písaní týchto riadkov. Nepoznal som ale detaily jeho osudu. Túto medzeru aspoň čiastočne vyplnil ďalší príspevok v tomto čísle časopisu. Veľké očakávania naplnil len čiastočne. Prastrýko v máji 1938 emigroval do USA a stal sa profesorom na známej Columbia University v New Yorku. Špecializoval sa

na výskum jednej z foriem roztrúsenej sklerózy, ktorá dodnes nesie meno Marburg multiple sclerosis.

Článok sa zaoberal aj osudom ďalších členov rodiny počas holokaustu. Tu to ale s presnosťou údajov často škrípalo: „*Nejstarší Ottova sestra Eliška zahynula ve stejném roce 1942 v Osvětimi a o rok později i jeho bratr Vilém*“ (môj starý otec). Potiaľ by bolo všetko v poriadku, pokračovanie však prinieslo prekvapenie: „*Nevíme, kde zemřela Vilémova žena Ida, Ottovy sestry Alice (moja mama) a Růžena a dvě jejich tety. Sestřenice Ella Fischerová nepřežila v roce 1942 běloruský Malý Trostinec, další zahynuli na dosud neznámých místech. Jedna z Marburgových sester, snad provdaná Kolmanová (Kollmannová), jíž se podařilo peklo koncentráků zázrakem přežít, navštívila Rýmařov brzy po válce zděšena, když potkala Čecha, jenž asistoval na brněnském gestapu při jejím výslechu. Z obav, že by nepřežila soudní líčení, neboť by si musela znovu vybavit nejstrašlivější okamžiky života i děsivou smrt matky a sourozenců, odmítla svědectví.*“⁴ Medzi mŕtvych zaradil aj mamu a jej vyššie spomenutú sestru Ruženu (Kollmannovú), ktorá holokaust prežila spolu s manželom v Palestíne a zomrela 26. februára 1973 v Prahe. Pritom Otto Marburg nebol ich súrodencom, ale strýkom (bratom ich otca Viléma).

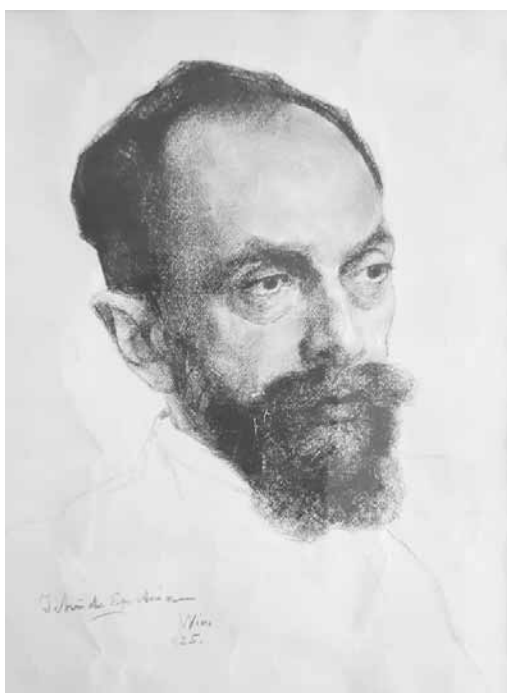
Zázrak Googlu ešte neskončil. Našli sme v ňom mojich strýkov Alfreda, Ernsta a Fridricha Konrada Marburga, prezývaného Gándí, ale aj malú Alfredovu dcéru. Konečne som pochopil, kto bol dovtedy pre mňa anonymný mladý muž, zahalený na jednej z fotografií do bielej plachty, alebo tri a polročná Susi, ktorej fotografia kedysi nejaký čas zdobila stenu mojej izby...⁵ Len teraz som sa dozvedel, že rodičia ju dokázali dostať do Anglicka, ale nepomohlo to. Bývala u nejakej rodiny v Birminghame a všetkých zabila nemecká bomba, ktorá padla na ich dom.

Mamin rodný dom, Rýmařov 2006

Tie, ktoré prežili: mama a jej staršia sestra Ružena. Koniec 40. rokov 20. storočia

Mamin strýko Otto Marburg na portréte z roku 1925

Otcov otec zomrel pravdepodobne tiež už pred holokaustom, ale netuším kedy, ani kde má hrob. Stará mama prežila. Zomrela krátko po oslobodení (niekoľko rokov pred mojím narodením) a je pochovaná na židovskom cintoríne v Banskej Bystrici.

Obaja rodičia pochádzali z piatich detí, pričom každému sa zachránila jedna sestra a traja súrodenci zomreli. Mamina sestra Ružena prežila vďaka tomu, že spolu so spomínaným manželom sa dostali na loď, ktorá vyplávala z Bratislavy a smerovala do Palestíny. Moja sesternica Tamara sa po oslobodení vrátila spolu s rodičmi do Prahy. Otcova sestra zas využila skutočnosť, že z mne neznámych príčin sa narodila v Rumunsku. Vedel som, že sme tam mali nejaké korene. Podľa neoverenej rodinnej tradície meno Salner pochádza vraj z rumunčiny a má niečo spoločné s pílením, ale aj tak to nemá logiku. Zo zachovaných dokladov vyplýva, že otec, ale aj jeho rodičia a starí rodičia, mali domovské právo minimálne od roku 1848 v Habovke na Orave. Druhá otcova sestra Netty žila spolu s manželom a synmi (dvojčatami) v neďalekom Podbieli. Pravdepodobne išlo o príbuzenské manželstvo, lebo aj po sobáši sa volala Salnerová a podľa zoznamu obyvateľov z roku 1940 sa narodila v Dorna Kant,⁶ v prípade jej manžela je ako rodisko uvedené Belašest.⁷ Nevie, kde to je, ale určite nie na Slovensku.

V Podbieli (teda na Orave, neďaleko Habovky) sa narodili aj bratraci Dodo a Alexander (údajne geniálny matematik). Neskôr sa presťahovali do Bratislavy a v roku 1942 do Auschwitzu. Z tejto vetvy prežil len Dodo, ktorý sám seba označil za čiernu ovцу rodiny. Možno preto, že na rozdiel od rodičov a brata, ktorí sa disciplinovane dostavili do transportu, 19-ročný mládenec ostal doma. Keď preňho prišli gardisti, vyskočil z okna a za dramatických okolností cestoval taxíkom z Bratislavy do Leopoldova a odtiaľ do Banskej Bystrice. S falošnými papiermi až do oslobodenia vraj pracoval v horách okolo mesta ako dre-

vorubač. Po oslobodení sa vrátil do Bratislavy a kým si našiel vlastný byt, nejaký čas býval u nás. Ale vrátim sa k otcovej sestre Hedvige. Podľa zachovaného (židovského) rodného listu sa narodila v mestečku Frassin, ktoré sa nachádza v Bukovine na severovýchode Rumunska. Vydala sa za Júliusa Rosenthala. Žili v Bytči a neskôr v Banskej Bystrici, kde vlastnili železiarstvo. Počas holokaustu úradom tvrdila, že je kresťanka, ale to nemôže dokázať, lebo z rodnej obce jej neposielajú doklady, o ktoré údajne žiadala. Našťastie, lebo v rodnom liste stojí čierne na bielom „Religion: israel“. Medzi starými papiermi som doma našiel list, ktorý jej manželovi 5. februára 1944 adresoval Ústredný hospodársky úrad. Stojí v ňom, že „ak menovaný preukáže, že žije v platnom manželstve a spoločnej domácnosti s Nežidovkou, nech je výpoveď, opierajúca sa o Vyhlášku 20/44 Úr. novín odvolaná“. Ďula začiatkom šesťdesiatych rokov zomrel a Hedviga okamžite po auguste 1968 emigrovala s rodinou svojej jedinej dcéry do Austrálie (ďalej sa nedalo). Pýtal som sa austrálskej sesternice (ročník 1928), ako prežili. Odmietla rozhovor na túto tému, vraj to bolo zlé a nechce spomínať... Otcovho brata Viliama a sestru Doru zavraždili v Kremničke. Podľa Milana Vároša⁸ bola vychýrená krásavica a fotografie, ktoré sa zachovali, to potvrdzujú. Okrem dátumu (9. januára 1945) a miesta jej smrti⁹ nemám o nej žiadne iné konkrétne informácie. Vilo má dnes v Banskej Bystrici Stolperstein. Bol som pritom, keď ho autor tejto myšlienky Günter Demnig vkladal do dlažby pred jeho posledným bydliskom. Som rád, že aspoň tento kameň potkynania svedčí o jeho živote a smrti. Šokovalo ma, keď som sa dozvedel, že ho identifikovala jeho švagriná, teda moja mama.¹⁰ Myslím, že jeho súrodenci nemali na túto ťažkú úlohu dosť síl.

Obaja rodičia sa rôznymi cestami (a za dramatických okolností) dostali do pracovného tábora v Seredi. Tu sa zoznámili

a po oslobodení zosobášili. Boli povahou, pôvodom aj vzdelaním natoľko rozdielni, že spojiť ich mohol jedine holokaust. Aj preto sa považujem za dieťa holokaustu a dodnes vnútorne pociťujem dozvuky tejto tragédie. Možno práve preto ma toto obdobie zaujíma do tej miery, že sa ním zaoberám aj profesionálne.

O tom, ako prežili, viem len pár detailov, ktoré som zostavil z útržkov ich rozprávání, archívnych dokumentov, ktoré som zhromažďoval kvôli odškodneniu a z faktov, ktoré som sa dozvedel „z druhej ruky“. Otec sa v roku 1942 pokúsil vyhnúť transportu útekom do Maďarska. Maďarskí žandári ho chytili a zbili. Odsedel si jeden a pol mesiaca vo väzení v Rimavskej Sobote a po odpykaní trestu ho odovzdali slovenským policajtom. Tí ho poslali do tábora v Sereďi. Vďaka šťastiu a vlastnej duchaprítomnosti sa vyhol deportácii, ale z môjho pohľadu rovnako dôležité bolo, že sa tam zoznámil so svojou budúcou manželkou, mojou mamou. Ako som už spomenul, pochádzala z Moravy a v máji 1938 odišla do Nitry, kde sa v ortodoxnej židovskej rodine starala o dve dievčatká. Dodnes neviem, či ju k rozhodnutiu odísť na Slovensko viedol rozum, inštinkt, ponuka zamestnania alebo šťastná zhoda okolností.

Prekvapil ma spomínaný otcov útek do Maďarska. Nebol už najmladší, napriek tomu sa odhodlal na fyzicky náročné a riskantné dobrodružstvo. Mamina pohotová improvizácia ma prekvapila menej, túto jej vlastnosť som totiž párkrát zažil na vlastnej koži. Keď vraj videla, že gardisti prichádzajú k domu, kde bývala a pracovala, vybrala zo skrine šaty svojej zamestnávateľky a vyšla s nimi pred dvere. Gardistom, ktorí ju hľadali, povedala, že je krajčírka, priniesla šaty na skúšku, ale zrejme nik nie je doma... Keď sa po vypuknutí SNP otvorili brány tábora, odišli spolu k otcovej sestre do Banskej Bystrice. Po obsadení mesta hľadali záchranu v neďalekých horách. V Selčianskej

doline zažili hlad, zimu, strach a mnohé dramatické udalosti. Židovský partizán Akiva Nir vo svojich memoároch spomína, ako sa v horách stretol s mojím otcom a ďalšími židmi (predpokladám, že vrátane mamy), ktorí tam bunkrovali: „*Bol to zvláštny bunker, vykopaný do zeme, veľkosti dvakrát dva metre, s ležadlami do tvaru L v troch poschodiach nad sebou, ktoré stáli pri dvoch stenách a zaberali prevažnú časť priestoru až po samý strop. Vľavo od vchodu bola malá piecka a jej komín vyčnieval nad zelenú deku, ktorá nahrádzala strechu. Ostatný priestor bol vyplnený batožinami, a medzi nimi ostal iba úzky chodník. Salner postavil na platňu začadený kotol s vodou. ‚Musíme si pripíť na zdravie,‘ povedal, ‚trochou čaju.‘*“¹¹ Nemali to ľahké, ale dokázali prežiť.

Otec (rovnako ako jeho otec) celý život rôznym spôsobom pracoval s drevom. Po skončení obchodnej školy sa v roku 1912 presťahoval do Martina, kde žil až do spomínaného útoku. V rodine sa traduje jeho výrok „mamička, keď jeden z nás zomrie, ja sa vrátim do Martina“. Raz som to medzi rečou spomenul martinskému lokálpatriotovi Igorovi Thurzovi a toho to tak nadchlo, že zaradil otca do encyklopédie martinských osobností. Aspoň tak sa vrátil do svojho obľúbeného mesta.

Prvé zamestnanie mu poskytli tamojšie Celulóžky a papierne. Keď v tridsiatych rokoch skrachovali, uchytil sa v podniku Niagara v Žabokrekochoch, neskôr mal spomínaný obchod s palivovým drevom a uhlím. V seredskom tábore pracoval v stolárskej dielni. So spoluväzňami plánovali, že keď prežijú, založia v Izraeli stolársky kibuc. Po oslobodení sa presťahovali do Bratislavy, založili tu Stolárske družstvo, otca zvolili za predsedu a rodičia sa zosobášili. Keď sa neskôr družstvo zlúčilo s Drunou, stal sa vedúcim obchodného oddelenia. Chodil často na služobné cesty (v taške nosil vždy so sebou jednu či dve fľaše slivovice). Raz som sa mamy pýtal, kam otec išiel. Odpovedala,

že na súd do Limbachu a ja som rozmýšľal, čo bude na tom sude robiť. Pracoval doslova až do smrti. Koncom roka 1971 dostal prvú porážku, bol upútaný na lôžko, napriek chorobe však naďalej organizoval zásobovanie družstva telefonicky z postele.

Mama po svadbe ostala v domácnosti, ale snažila sa rôznym spôsobom zlepšiť rodinný rozpočet. Privyrábala si opravou pančúch, neskôr vyučovala doma nemčinu. Až v roku 1966 nastúpila do zamestnania. Najskôr rok či dva robila v Dome československo-sovietskeho priateľstva, neskôr bola v Univerzitnej knižnici, kde pracovala v anglickej študovni. Po novembri 1989 sa mi dostalo do rúk udanie, ktoré napísal niektorý z maminých kolegov. Prestížne miesto v anglickej študovni dostala vraj protekčne. Podľa anonymného udavača vtedajší riaditeľ údajne ignoroval jej sionistické a protisocialistické postoje, pretože jeho manželka bola vraj židovka... Myslím, že autora (či autorku) tohto listu motivoval viac záujem o mamin post než komunistické uvedomenie či antisemitizmus.

Ako správni židovskí rodičia túžili, aby sme si našli židovskú manželku a dosiahli vysokoškolské vzdelanie, a my sme ich nesklamali. Mamine ambície však siahali ešte vyššie, k univerzitným titulom. Spočiatku bola trochu sklamaná, že som sa uchytil „len“ v akadémii a nie na škole. Uspokojila sa, keď som sa v priebehu jedného mesiaca stal PhDr. aj CSc. (Veľkého doktorátu sa už nedožila, získal som ho presne 10 rokov po jej smrti). Jej predstavy naplnil aj Ďuro. V Baseli učil na základnej škole, ale externe prednášal aj na tamojšej univerzite a dotiahol to na docenta.

Napriek všetkým rozdielom rodičia boli skvele zohratou dvojicou. V domácnosti mala hlavné slovo mama, ale najmä pri nepríjemných rozhodnutiach povedala svoj názor a poslala nás za otcom, aby definitívne posvätil jej riešenie. V 90 % prípadov tak bez váhania urobil (aj preto malo okolie dojem, že je „pod

papučou“). Ale keď niekedy situáciu videl inak než mama, bez váhania odmietol jej názor. V rámci pravidiel hry vystupoval ako posledná inštancia, takže proti jeho rozhodnutiu nebolo odvolania. Keď sme ale s Ďurom išli najskôr za otcom, fungoval tento proces rovnako, ale v opačnom garde. Vyjadril svoje stanovisko a poslal nás za mamou. V takomto prípade mala posledné slovo ona... Všetko bolo jasné a rodičia sa ani pri rozdielnych názoroch (aspoň pred nami) o týchto veciach nikdy nehádali.

Otec zomrel v roku 1972, mama ho prežila o viac než dve desaťročia. Zomrela na rozdelenie republiky, na ktoré reagovala vyhlásením, že v slovenskom štáte už žila a to jej stačilo. Nevedeli sme, čo chce urobiť, ale ona riešenie našla. V auguste 1993 oslávila v kruhu synov, vnúcat a iných príbuzných osemdesiatku, v septembri dostala infarkt a v októbri zomrela...

Máš súrodencov?

Spomínaného brata Ďura. Je o pár rokov starší a už pre to bol vždy mojím vzorom, ktorý som márne naháňal a doháňal. Asi hlavne vďaka nemu sa tak zaujímam o šport. Ibaže on závodne plával, hral vodné pólo a hokej, neskôr trénoval vo Švajčiarsku basketbal, kým ja som bol väčšinou len divák. V detstve sme sa občas hádali a niekedy aj pobili. Ako mladší a slabší som mal jedinou šancu: prekvapujúco udrieť a ujsť. Prvá časť plánu sa ako tak darila, ale utekal som márne, vždy ma dohonil... Tieto zlaté časy však netrvali dlho. Keď som mal desať, Ďuro odišiel študovať do Prahy. Keď som dostával rozum a začali sme si rozumieť, prišli Rusi. 21. august ho zastihol na lodi z Izraela a on zvolil emigráciu. Prišiel do Viedne a zavolať, že domov sa nevráti. Otec sa vybral za ním na „presvedčovaciu misiu“, pretože rodičia chceli, aby dokončil školu. Chýbala mu totiž len obhajoba už hotovej diplomovky. Nepochodil, tak sme sa spolu s mamou išli

s ním rozlúčiť. Vo Viedni ma zobral na pivo a tam som si prvý raz zapálil cigaretu. O týždeň som už ťahal ako komín. Rodičom som to ale prezradil až po roku. V septembri 1969, v deň návratu z brigády v Izraeli, som to povedal najskôr mame. Bola (až do smrti) tuhá fajčiarka, tak som od nej očakával viac pochopenia než od otca, ktorý s tým pred vyše 10 rokmi skončil. Prijala to pokojne, len ma upozornila, že najneskôr do tretej poobede mám s tým prestať, pretože vtedy sa vráti otec z práce. Poslúchol som ju, ale až o 11 rokov neskôr. Otec sa toho už nedožil...

Ďura som videl ešte dva razy v roku 1969. Najskôr sme ho s otcom navštívili v Baseli, kde dodnes žije, v lete prišiel v Izraeli za mnou do kibucu, kde som brigádoval. Potom „padla klec“ a stretli sme sa zas až v roku 1981. Obidvaja sme už boli dospelí, mali rodinu (Ďuro dve dcéry, ja syna), každý z nás žil v inom prostredí. Medzitým sme občas v praxi potvrdzovali známou pravdu, že múdry slovenský žid sa baví s hlúpym slovenským židom z Bazileja telefonicky. Napriek tomu (a ostatným rozdielom) sme si rozumeli až prekvapujúco dobre. A to platí dodnes.

Ako je to s vaším židovstvom?

Rodičia sa pred nami ani pred okolím nikdy netajili naším židovstvom. Ich angažovanosť im napokon nič iné nedovolila. Otec pôsobil vo výbore bratislavskej židovskej náboženskej obce, krátky čas bol jej predsedom. Mama fungovala ako dobrovoľníčka. Okrem iného sa v roku 1969 podieľala na organizovaní študentských brigád v Izraeli. Vďaka tomu potom musela opakovane a nedobrovoľne navštevovať povestnú „Februárku“, ale výsluchy zvládla so ctou. Možno aj preto, že sme náš pôvod otvorene deklarovali, v detstve som sa s antisemitizmom stretol minimálne. Ale existuje, samozrejme, možnosť, že urážky

*Rodinné stretnutie
(ešte bezo mňa).
Vpredu Ďuro
a sesternica
Tamara, potom
otec s maminou
sestrou Ruženou,
za nimi sesternica
Lyda s manželom
a vzadu mama.*

*Ďuro po rokoch
opäť doma, 1989*

existovali, ale kvôli môjmu zlému sluchu som ich nepočul. (Túto vetu som povedal pri košickej prezentácii jednej z mojich kníh. Andrejovho priateľa Ondříka Pastierika to tak nadchlo, že priamo „na mieste činu“ namaľoval a venoval mi primeranú karikatúru.)

V detstve si nenosil strojček?

V prvých rokoch školy som sedel v prvej lavici. Učitelia kvôli mne rozprávali hlasnejšie (a ja som počul lepšie než dnes). Až keď som bol, myslím, v štvrtej triede, dostal som prvý načúvací prístroj. Rodičia mi ho kúpili v Tuzexe. To bol špeciálny obchod, v ktorom sa za socializmu platilo tzv. tuzexovými bonmi. Mohli sa legálne vymeniť za valuty alebo ilegálne kúpiť od vekslákov. Prístroj mal rozmery veľkej zápalkovej krabice, s uchom ho spájala dlhá šnúra a ja som kvôli tomu dlhý čas nosil takmer výhradne košele alebo tričká s vreckom. Nenápadný strojček, zavesený za uchom, aký nosím teraz, som vďaka Ďurovi prvý raz dostal na jeseň 1991, krátko pred tým, ako som išiel prednášať do Švajčiarska. Musel som si vtedy narýchlo navyknúť na nový strojček, ale aj na svoj prvý počítač. Najmä to druhé trvalo dlhšie, ale napokon sa mi to podarilo zvládnuť.

Odbočuješ... Ako si sa dozvedel, že ste židia, teda „ini“ než vaše okolie?

Nepamätám sa, kedy a ako mi to rodičia povedali, ale vždy sme to brali ako samozrejmosť. Spolu s bratom nás opakovane, no nenásilne upozorňovali na významné židovské osobnosti z oblasti umenia, vedy, politiky či šachu. S náboženským životom to bolo slabšie... Netajili pozitívny vzťah k Izraelu ani v dobách, keď to bolo rizikové. To patrilo k veciam, o ktorých sa mimo domu nemalo hovoriť. Podľa rodinnej legendy plánovali v roku 1950 alija, ale pre moje blížiace sa narodenie vraj museli

odložiť odchod a potom sa už nedalo. Tým viac ma mrzí, že kvôli mne sa otec do Izraela nikdy nedostal.

Vedel som, že sme iní, ale najmä vďaka rodičom som nemal z toho negatívny pocit. Kým som bol „malý“, mali sme Vianoce. Nechýbal ani stromček a na ňom každý rok viseli tie isté vysušené, staré, už na pohľad odporné salónky. Dodnes túto „pochúťku“ nedokážem ani ochutnať a nechápem ľudí (vrátane mojej manželky Evy), ktorým chutia. Na Veľkú noc som chodil s kamarátmi šibať, ale rodičia mi zdôrazňovali, že nemám prijímať peniaze. Nechápal som prečo, ale rešpektoval som ich. Susedia či rodičia spolužiačok si na to zvykli a mali pre mňa okrem vajíčok pripravenú čokoládu alebo niečo podobné. Ale keď som mal 9-10 rokov, tieto sviatky pre mňa celkom prirodzene odumreli. V dospelosti ale Vianoce znamenali pre mňa najhoršie obdobie roka. Vtedy som si silnejšie než inokedy uvedomoval, že som „iný“. Kolegovia a kamaráti sa uzavreli do rodín, riešili stromčeky a darčeky. Nemal som sa s kým stretnúť a musel som navyše často vysvetľovať, prečo nekupujem darčeky, neslávim Vianoce atď. Každý síce vedel, že sme židia, toto vedomie si však ľudia nedokázali prepojiť s realitou. Dnes mám Vianoce rád práve z dôvodov, prečo som ich predtým neznášal. Je to pre mňa obdobie relaxu. Protipólom bol 1. máj. Vadilo mi, že som niekedy musel vláčiť zástavu či transparent, ale nevnímal som ho ideologicky. Tešil som sa na neformálne posedenie s kolegami na víne v Petržalke alebo pri zlom počasí v niektorej vinárni v meste.

Ako som predpokladal, tvoje otázky vo mne vyvolávajú vlnu asociácií. Teraz mi prišlo na um, že sme oslavovali doma Mikuláša a vlastne zo všetkých týchto sviatkov som ho mal najradšej. Zišli sa u nás aj deti zo susedstva. Otec musel ísť do roboty na schôdzu. Chvíľu po jeho odchode zazvonilo a vošiel Mikuláš s mitrou, berlou, dlhým plášťom a veľkou bielou bradou. Rozdal

darčeky a odišiel. Pár minút po jeho odchode sa otec vrátil a ja som ho nahlas ľutoval, že keby prišiel o chvíľu skôr, stretol by Mikuláša. Rozhorčilo ma, keď mi starší chlapec zo susedstva tvrdil, že Mikulášom je vlastne otec. Logicky som namietal, že je to vylúčené. Bol predsa na schôdzi, tak nemohol byť doma. Keď sme krátko po svadbe s Evou upratovali našu preplnenú špajzu, našiel som Mikulášove propriety a po chvíli váhania som ich vyhodil.

Andrejovi sme povedali o jeho pôvode, keď mal 4-5 rokov. Odišiel do svojej izby a za chvíľu sa vrátil s tým, že „židovia aj tak neexistujú“. Keď sme mu vysvetlili, že takto je „postihnutý“ nielen on, ale aj jeho rodičia, starí rodičia a mnoho známych, nemal s tým viac problémy. S našimi vnúčatami je to zložitejšie. Zatiaľ v praxi realizujú uhorský zákon, podľa ktorého v zmiešaných manželstvách dcéry preberajú matkinu a synovia otcovu náboženskú príslušnosť. Dvanásťročný Leon uvažuje o bar micva, kým prváčka Elia vyhlásila, že ona je kresťanka po maminke, lebo Vianoce sú lepšie než Chanuka. Nedávno mi však prezradila, že Vianoce ju sklámali, lebo trvajú len tri dni, kým Chanuka osem. Tak uvidíme...

Čo považuješ za svoju najstaršiu spomienku?

Mám niekoľko detských spomienok a nedokážem ich zoradiť chronologicky. Jednu som spomenul už predtým. Iná, tiež veľmi stará, sa spája s Harmóniou, kam sme kedysi v lete pravidelne chodili. Raz som ochorel a zavolali ku mne lekára. Pamätám si, že mal veľké brucho, a keď sa nado mnou skláňal, kopal som ho doň. Mohol som mať tak 3-4 roky. Aj druhá spomienka sa odohrala v Harmónii. Ďuro s miestnymi deckami pri potoku chytali raky a ja som tam bol s nimi. Pýtal som sa teraz Ďura, čo s nimi robili a on tvrdil, že ich hádzali späť do vody. A posledná je spojená opäť s chorobou, ale doma v Bratislave. Nechcel som

brať lieky a mama vyhlásila, že keď ich nezoberiem, odíde z domu. Aby to potvrdila, doniesla z predizby veľký kufor. Strašne som sa naľakal, plakal som, prosil ju, aby ostala a rýchlo zobral ten liek... Našťastie som ju tým presvedčil, a ona svoje rozhodnutie zmenila.

Ako ste sa hrávali v detstve?

Veľmi často sme sa hrali vonku, na dvore, ale aj na ulici. Vtedy nechodilo veľa áut, tak sme tam mohli hrať futbal a v zimnej sezóne hokej s tenisovou loptičkou. Ihriskom bol priestor pred SNM pri Dunaji. Dnes je tam chodník so sochou Masaryka, ale vtedy tam malo byť parkovisko, ibaže neboli autá, tak sme tam mohli byť my. Oblúbené boli aj „chodníčky“ alebo „hlavičky“. Musela si loptu hodiť alebo hlavičkovať tak, aby sa odrazila od chodníka.

Z hračiek si pamätám najmä veľkého maca, ktorého som sa raz snažil vtesnať do medzery medzi oknom a čelom maminej postele. Bol priveľký, vyšmykol sa a ja som si rozbil bradu. Veľmi sa mi páčila veľká loď, ktorú som dostal na narodeniny. Bola z bakelitu, mala krásny červený trup a bielu palubu, na ktorej boli naznačené okná a dokonca aj bazén. Brával som si ju do vane, ale reagovala zvláštno. Keď som ju položil na vodu, okamžite sa prevrátila a hore dnom sa dôstojne vznášala vo vlnobití, ktoré som usilovne vyrábal. Po čase sa dno rozbilo, tak som si musel vystačiť s tou bielou palubou. Vo vode sa hneď potopila a ja som si predstavoval, že mám ponorku.

Peter, si Bratislavčan, čo to pre teba znamená? Máš vlastné zážitky, zažil si okamihy, keď si pocítil, že táto tvoja lokálna príslušnosť ti komplikuje život, nie je vnímaná pozitívne?

V Bratislave som prežil celý doterajší život a asi to už tak ostane. Samozrejme, mám rád aj iné mestá. V prvom rade spo-

meniem Prahu, kde som v detstve každý rok trávil čas prázdnin v rodine matkinej sestry. Bývala hneď za Staromákom a ja som sa každý deň vydával na prechádzky smerom k Vltave či na Václavák. Iné časti Prahy prakticky nepoznám. Na druhej strane Viedeň ani Budapešť ma neoslovujú. Vyhovuje mi Basel, ktorý mi rozmermi pripomína Bratislavu môjho detstva a mladosti. Na prelome rokov 1991 – 1992 som jeden semester prednášal v Zürichu, ale býval som v Baseli. Oblúbil som si jeho pokojnú atmosféru, ktorá na pár fašiangových dní prekvapujúco bujnie, aj riekou, ktorá podobne ako Dunaj oddeľuje staré mesto od „Kleinbaselu“ na druhom brehu. Skutočnosť, že tam už viac než pol storočia žije Ďuro s rodinou, považujem za bonus. Emócie vo mne vyvoláva Jeruzalem (nielen historické mesto s Múrom nárekov, ale aj moderné štvrte), no čoraz radšej mám Tel Aviv, ktorý mi ponúka pohodu. Veľmi sa mi páčilo v Lisabone a rád by som sa tam niekedy znovu vrátil. Stále však platí klasické „Bratislava bleibt Bratislava“...

Narodil som sa v Starom Meste. Po päťdesiatke (a reštitúcii môjho rodného domu príbuznými pôvodného majiteľa) sme kúpili byt v Petržalke. Na pár rokov sme sa presťahovali na pravý breh Dunaja, ale inak žijem dodnes v centre, hoci nie stále na tej istej adrese. Mikroregión môjho detstva tvoril priestor medzi riekou, Rybným námestím, Michalskou bránou, Námestím SNP a Štúrovou ulicou. Tieto hranice som opustil len výnimočne. Najčastejšie sa tak stalo kvôli otcovi. Stolárske družstvo, v ktorom pracoval, malo pôvodne kancelárie v starom dvojposchodovom dome hneď za Rybným námestím, na dnes už neexistujúcej Prídavkovej ulici. Ako som neskôr vďaka výskumom spoločenského života medzivojnovnej Bratislavy zistil, kedysi táto budova slúžila ako hodinový hotel. Takže ako dieťa nevinné som netušil, že otec chodí každý deň do bordelu a ja občas tiež... Dielne, kde som dokonca jedno leto brigádo-

val, sa nachádzali na Žižkovej. Vtedy tam ešte stáli pôvodné, hoci zdevastované staré domy, takže vyzerala zanedbane, ale romanticky.

Moji rodičia pochádzali z malých miest a do Bratislavy sa prisťahovali až krátko po oslobodení. Nemali tu teda korene a ja sa (reálne ani mentálne) necítim ako Prešporák, ale ako Bratislavčan. Môj vzťah k minulosti mesta preto nevychádza z generáciami budovaných poznatkov a skúseností, ale má subjektívny charakter. V jednej zo svojich prvých kníh vysvetľujem, prečo som asanácie architektonicky „bezpečných“ objektov v mikroregióne detstva bez ohľadu na ich reálnu historickú či kultúrnu hodnotu znášal ťažšie než zbúranie mnohými dodnes oplakávanou neologickej synagógy.¹² Aj po desaťročiach si občas s nostalgiou spomeniem na chute, vône a farby trhu na Rybnom námestí, kam som chodil s mamou, keď išla nakupovať a neskôr sám do svojej prvej knižnice. So synagógou sa mi však nespájajú žiadne osobné spomienky. Pre mňa to bola len jedna z ošarpaných budov, ktoré tvorili kulisu trhu. Fakt, že ju zbúrali, odsudzujem ako jeden z kultúrnych zločinov komunistického éry. Aktuálne úvahy o jej znovupostavení však považujem za nezmyselné. Akokoľvek presná kópia nenahradí jej pôvodnú atmosféru, ani náboženský význam. Stane sa len prázdnu atrapou. Skomplikuje život chodcom a odstráni pomník holokaustu, ktorý tu stojí. Žiaden prínos by neprinesla ani súčasnej židovskej komunite. Jej nová existencia by ale podľa mňa zrelativizovala oprávnené odsudzované počínanie bývalého režimu. Oveľa viac mi chýbajú spomenuté prízemné domy na Palackého ulici. Opäť ale nie pre ich historickú či inú hodnotu, ale z osobných dôvodov. Spolu s nimi sa totiž stratili aj ich obyvatelia (vrátane viacerých spolužiakov), ktorí sa mi stratili z dohľadu. Niektorí navždy, hoci sa nájdu výnimky, ktoré potvrdzujú pravidlo. V lete sa mi napríklad nečakane ozvala

spolužiačka z deväťročky, o ktorej som nepočul od jej emigrácie do Švajčiarska, teda takmer pol storočia.

Čo ovplyvnilo najviac tvoj vzťah k rodnému mestu?

Ťažko definovať samozrejmosť. Pôsobilo tu niekoľko faktorov, ale asi najviac ľudia či už kamaráti zo susedstva, spolužiaci zo strednej a vysokej alebo kolegovia z ústavu. Ako druhý faktor spomeniem šport. Bol som vášnivý pasívny športovec, navštevoval som vari všetky futbalové zápasy, ale chodil som aj na hokej, hádzanú, volejbal či basketbal. Klubom môjho srdca bol Slovan, ale keď nehrali proti nemu, povzbudzoval som aj ostatné bratislavské mužstvá.

Vzťah k Prešporoku som teda nedostal z rodiny, ale postupne som si ho vytváral vďaka výskumom spoločenského života v medzivojnovom období, ktoré som realizoval v osemdesiatych rokoch 20. storočia. Priťahovali ma ľudia, ich príbehy a osudy, ale nie objekty. So záujmom som počúval pamätníkov, ktorí nostalgicky spomínali na etnickú, náboženskú, ale aj politickú diverzitu mesta ich mladosti. Návštevy kaviarní, vinární či viech tvorili prirodzenú súčasť ich životného štýlu. Vďaka týmto výskumom sa v období normalizácie vynoril zrazu predomnou „prekrásny nový (vlastne starý) svet“. Bol protipólom šedivosti, v ktorej som prežil väčšiu časť života. Napriek tomu mám rád dnešnú Bratislavu so všetkými jej problémami a nedostatkami, pretože tu (a nie v Prešporoku) som, slovami Jana Wericha, v detstve hrával guličky.

Viem, že existujú negatívne postoje voči Bratislave a jej obyvateľom. Stretávam sa s nimi hlavne v športe. Vo futbale a v hokeji sa prejavuje najmä s Košicami. Hovorím tomu „mindrák druhého mesta“, ktoré sa cíti byť znevýhodnené oproti hlavnému mestu. Počas existencie Československa sa takto vymedzovali aj Bratislavčania voči Prahe (a v Čechách

vládne napätie Brno – Praha), v Španielsku sú vždy vyhrotené zápasy Barcelony s Realom Madrid, určite takéto vzťahy existujú aj inde. Práve z tohto dôvodu majú športové (u nás najmä hokejové a futbalové) zápasy medzi týmito mestami prestížny a emotívne vyhrotený charakter. Kedysi som chcel o tom napísať štúdiu, ale potom prišiel nejaký iný nápad a „skutek utek“. Takéto postoje sa však neobmedzujú len na šport. Na Záhorí som sa dozvedel, že najväčšou hrozbou pre miestnych sú vraj „Bratislaváci koronováci“. Tí na to väčšinou reagujú zdôrazňovaním svojej nadradenosti, čo k ich obľube určite neprispieva. Možno najlepšie odráža situáciu vtip, založený na dialógu Košičana s Bratislavčanom: „Viete, čo o vás hovoríme?“ „Čo?“ „Že ste paštikári, neschopáci, kaviarenski povalači!“ „A viete, čo sa hovorí v Bratislave o Košiciach a Košičanoch?“ „Nie, čo???“ „Nič!“

Pozoruješ Bratislavu ako jej obyvateľ, aj ako bádateľ, ktoré jej obdobia máš najradšej? Ktoré jej zákutia obľubuješ a prečo?

Možno najpresnejšia formulácia bude, že Bratislavu zároveň žijem ako obyvateľ a pozorujem ako etnológ. Pokiaľ je to možné, vyberám si výskumné témy, ktoré mi umožňujú prepájať občiansky a odborný pohľad, lebo vypovedajú nielen o problematike, ale aj o mne. Starší kolega Milan Leščák raz povedal, že svojimi prácami si píšem životopis. Vtedy sa mi to zdalo prehnané, ale s odstupom času vidím, že sa mu podarila presná charakteristika. Intuitívne som chcel pôsobiť v prostredí, ktoré poznám a prirodzene sa v ňom pohybujem. V Bratislave aj v židovskej komunite nie som cudzorodý prišelec zvonka. Ako prirodzená súčasť akcie či komunikácie môžem ako „jeden z nich“ robiť „pasívny výskum“. Skutočnosť, že nevystupujem ako anonymný „cudzinec“ na jednej strane uľahčuje prácu, pretože ti dôverujú,

ale zároveň na teba vytvára etický tlak, lebo nemôžeš a nechceš sklamať ich dôveru. Musíš starostlivo filtrovať poznatky, tmiť emócie, zachovať odstup. Vieš, o čom hovorím, veď niečo také si určite pociťovala pri výskumoch v Trenčíne.

Vráť sa do Bratislavy...

K súčasným ziskom a stratám Bratislavy mám zložitý vzťah. Ako stredoškolač som denne chodil na bratislavské korzo. Jeho likvidáciu normalizačným režimom som ťažko znášal, a to nielen preto, že policajti ma pravidelne legitimovali. Možno som na nich pôsobil exoticky. Mal som tmavšiu pleť, viac a dlhších vlasov než dnes. Niekoľkokrát ma kvôli „overeniu totožnosti“ strčili do „antona“ a zobrali na Novosvetskú. Dodnes vyvolávajú vo mne policajti strach a nedôveru.

Keď sa prvý ponovembrový primátor Peter Kresánek pokúsil obnoviť bývalú slávu korza, prišlo tam vraj 30 000 Bratislavčanov. Časť z nich pritiahla nostalgia, zvyšok tvorili zvedavci. Opäť sa ale potvrdilo, že nemožno dvakrát vstúpiť do tej istej rieky. Dnes na bývalé korzo zavíta možno pár desiatok domácich a zvyšok tvoria turisti. Namiesto toho chodím do Eurovea, v ktorom vidím viac než len nákupné centrum. Okrem iného je pre mňa dokladom, že mesto predstavuje živý, stále sa meniaci organizmus. Naučil som sa vnímať detaily a radovať sa z nich: tu objavím pre mňa novú fasádu, inde vyvoláva diskusie zaujímavá novostavba, rozčúli ma šialený pokus o mrakodrap, predmetom sporov je často zeleň. Baví ma, že pokračuje permanentné, niekedy latentné, inokedy nahlas manifestované napätie medzi „starousadlíkmi“ a „prisťahovalcami“, ktoré má tradíciu prinajmenšom z čias rozpadu monarchie. Prví chcú chrániť predmety svojej nostalgie a vnímajú asanácie schátraných objektov ako stratu historických, ale hlavne osobných hodnôt. Tí druhí vnímajú modernizáciu ako faktor skvalitnenia života.

Príkladom z poslednej doby je Nový most. Kým jedni v ňom vidia „zloducha“, ktorý zničil podľa nich najzaujímavejšiu časť mesta vrátane spomenutej neologickej synagógy, iní ho zvolili za stavbu storočia. Toto delenie obyvateľov pripomína tekutý piesok. Stačí pár rokov, aby sa čerstvý prisťahovalec cítil ako autochtónny „bodenstädiger“, ktorý má právo pozeráť zvrchu na úbožiacov, čo sem prišli až po ňom. Je stále čo obdivovať, o čom rozmýšľať a diskutovať, ale aj zavrhnúť.

Aké boli tvoje školské roky?

Základná škola stojí presne oproti domu, v ktorom som býval. Prinášalo to výhody, ale aj problémy. Dostupnosť totiž umožňovala mame, aby mi (k mojej hanbe a potešeniu spolužiakov, ktorí mi to pri náhodných stretnutiach pripomínajú aj po vyše šesťdesiatich rokoch), priniesla do triedy nedojedené raňajky či nedopitý čaj alebo kakao. Až oveľa, oveľa neskôr som pochopil, že to bola jej reakcia na hlad, ktorý zažila v Seredi, najmä však v horách, kde sa po potlačení SNP v zime 1944/1945 spolu s otcom skrývali. Nebola to jediná jej „čudácka“ reflexia prežitých trampôt. Podobne ako v mnohých židovských rodinách, ani u nás nesmeli chýbať zásoby životne dôležitých vecí. V našom prípade však bolo ich zloženie trochu netypické: káva, sucháre, maslo, smotanové mliečko do kávy a cigarety. Keď sa jej zdalo, že niečoho je už málo, okamžite vysielala do obchodu mňa a neskôr Andreja, prípadne aj jeho kamarátov či spolužiakov. Dôvody tohto počínania som však vtedy nepoznal a nechápal.

Bol som dobrý a poslušný žiak, čím som sa líšil od väčšiny spolužiakov (viacerí z nich prepadli, iní sa neskôr dostali do väzenia). Možno vďaka nedostatku konkurencie som patrila medzi lepších recitátorov a pravidelne som postupoval do celoškolského kola. Raz som na to doplatil. Učiteľka, ktorá sedela

v komisii, dospela k názoru, že ráčkujem a poslali ma na nápravu reči. Behom týždňa som získal požadovanú kvalitu, ale hneď, ako skončil logopedický tréning, vrátilo sa moje r do pôvodného stavu. Dodnes „vrrrčím“, ale nejako mi to nevadí.

Od raného detstva som túžil byť pionierom a hrdo som nosil Ďurovu pioniersku šatku. Mal som ju na sebe, aj keď sme raz boli spolu v „pinkáči“ (tak sme volali Pioniersky, dnes Prezidentský palác). Nejaký chlapec mi ju napriek zúfalému plaču zobral, lebo vraj ešte nemám právo šatku nosiť. Keď som sa konečne stal skutočným pionierom, bol som na to patrične hrdý. Keď o desaťročia neskôr niekto žartom povedal, že som „pionier etnografie mesta“, chápal som to ako logické pokračovanie prirodzeného vývoja. Neprekvapuje preto, že na ústavný ples som raz prišiel v maske pioniera. Ešte dnes, keď sa naskytne príležitosť, s nadšením ryčím pieseň, v ktorej sa okrem iného spieva „... kol hrdla nám ako plameň žiaria pionierske šatky červené...“.

Až do šiestej či siedmej triedy som sa vďaka dobrej pamäti prakticky nemusel doma učiť. Vystačil som s tým, čo som v škole počul a vo voľnom čase načítal. Neskôr (najmä vďaka matike a fyzike, ktoré som sa vedel naučiť, no nebavili ma), sa to trochu skomplikovalo, ale na vyznamenanie to ešte stále pohodlne stačilo.

Nechýbali však ani traumy. Možno najväčšiu som utrpel hneď v prvej triede, keď ma ako ľaváka nútili, používať „peknú ruku“. Nebol som schopný písať pravou, dlhší čas mi mama doma musela viesť ruku, trpel som. Spočiatku som sa pokúšal o kompromis. V lavici som písal pravou, pri tabuli ľavou rukou. Odôvodňoval som to tým, že keď sedím mám spolužiaka vedľa seba a pri tabuli za sebou, takže vlastne stále používam tú správnu ruku. Neprešlo mi to, postupne som privykol, ale výsledok nie je najlepší. „Šikovné veci“ (okrem písania) robím ľavou,

Budúci pionier, okolo roku 1955

>

*Emeritný pionier na plese
Národopisného ústavu,
začiatok 90. rokov 20. storočia*

*Vzorný pionier s otcom
v prvomájovom sprievode,
okolo roku 1961*

na nosenie bremien mám pravú ruku, ale na väčšinu aktivít som „ľavý“. Dodnes ma chytá závisť, keď vidím niekoho písať ľavou rukou. Duševnú traumou vyvolalo, keď ma v tretej či štvrtej triede napriek srdcervúcemu plaču a protestom oslobodili od hudobnej výchovy. Vyšlo to z iniciatívy súdružky učiteľky, ktorá nervovo nezvládla môj nadšený, hlasný a hlavne falošný spev. Nakoniec som nedopadol najhoršie. Aby ma odškodnili za prežitú psychickú ujmu, presunuli hudobnú výchovu na poslednú sobotňajúciu hodinu. Kým ostatní veselo spievali, pre mňa týždeň skončil a mohol som ísť domov.

Ten hlasný falošný spev asi súvisí s твоjím zlým sluchom.

Nebol to pre teba handicap?

Máš pravdu. Podľa rodinnej legendy som ako päťročný v lete dostal nejaké vyrážky. Mama, ako bolo jej zvykom, ma okamžite zobrala k lekárovi. Ten jej vraj vynadal, prečo chce, aby som v krásnom počasí ležal doma v posteli. Dodatočne sa ukázalo, že som prechodil šarlach. Výsledkom bolo, že som začal strácať sluch. V škole som sedával v prvej lavici. Ešte som to zvládol, ale postupne som počul stále horšie. Nedávno sa ma lekár pýtal, či mi to nevaďí, keď náplňou mojej práce je kontakt s ľuďmi. Odpovedal som, že to ide, lebo ľudí som si vychoval. Z tohto hľadiska bol pre mňa osobitne náročný projekt Osudy tých, ktorí prežili holokaust. Musel som dve či tri hodiny sústredene počúvať vodopád hrôzostrašných spomienok, pričom väčšina svedkov opisovala svoje ťažké chvíle stíšeným hlasom. K tomu bolo potrebné pamätať si, čo povedali (poznámky som si nerobil, lebo som svedkov nechcel vyrušovať), aby som na konci mohol klásť relevantné otázky. Asi nikdy som pri práci nebol fyzicky aj psychicky tak zničený ako vtedy.

Samozrejme ma sluch ovplyvnil. Napríklad v tom, že pokiaľ je to možné, snažím sa klasické rozhovory nahrádzať alebo

aspoň dopĺňovať o alternatívne formy získavania informácií. Pracujem s prepismi rozhovorov oral history, v inom prípade využívam 50 000 mailov, ktoré sú na webstránke skupiny židovských emigrantov. Pomáha mi tlač a archív. Pre potreby dizertácie som vytvoril model, ktorý umožnil skúmať štruktúru a formy bratislavskej rodiny. Neskôr som vďaka nemu na základe údajov z Domových kníh v 40 či 50 obciach analyzoval a zovšeobecnil štruktúru a formy socialistickej vidieckej rodiny (a lepšie spoznal Slovensko). Niekedy ma priatelia či kolegovia presvedčajú, že môj handicap má aj pozitívne stránky. Vtedy si vždy spomeniem, čo Vodňanský a Skoumal povedali o filme Snehulienka: „Má to své přednosti. Má je, i když nepřevažují.“ V teréne aj v bežnom živote sa snažím čím viac využívať zrak. Všímam si detaily, ktoré sú pre iných nezaujímavé, hľadám súvislosti, kombinujem fakty, dopĺňam v mysli časti slov a viet, ktoré mi chýbajú, lebo som to nepočul. Niekedy to vedie k nesprávnym záverom a k nepríjemným alebo v lepšom prípade komickým situáciám, inokedy vznikne celkom nová inšpirácia. Pomáha mi aj šach, ktorý som kedysi najmä s otcom a Ďurom vášnivo hrával. Aspoň pre mňa to boli prestížne partie. Jeden čas som chodil do šachového klubu a usiloval sa získať II. triedu. Uprostred sľubne rozbehnutého turnaja ale prišiel november a šach išiel bokom. Určite pôsobí aj židovská tradícia diskutovať, improvizovať, provokovať a hľadať (niekedy len „zo športu“) iné riešenia. Ale vrátim sa ku škole.

Horšie časy nastali na strednej. Nároky sa zvýšili, ale moja domáca nepríprava ostala nezmenená. V polroku som mal štvorku z fyziky a matematiku som len s námahou vyškriabal na trojku. Koniec roka dopadol vďaka zvýšenému úsiliu predsa len o čosi lepšie. Problém bol, že som napriek tomu patrila k lepším žiakom. Potom sa na mňa usmialo šťastie. Zlúčili sa dve triedy a ja som (dodnes neviem ako) zapadol do skupiny

piatich či šiestich nových spolužiakov. Slabší z nich boli vyznamenaní, ostatní čistí jednotkári. Snažil som sa im priblížiť. Ako sa ukázalo, s dávkou sebazaprenia sa dala zvládnuť aj tá matika a fyzika. Niečo som sa nabifloval, mnohému som ale začal rozumieť. (Vďaka tomu dodnes zvládam štvrtácku či piatackú látku a vnúcatá ma považujú za takmer odborníka.) Napokon som s dávkou šťastia maturoval na samé jednotky. Pre moju budúcnosť bolo podstatné, že som sa naučil systematicky pracovať. Pomáha mi to dodnes...

V ktorých častiach Bratislavy si sa v tých rokoch pohyboval?

Vekom sa, samozrejme, „moja“ Bratislava zväčšovala. Strednú školu som mal na Vazovovej 38. Často som tam chodil pešo, ale spoznal som aj čaro miestnej dopravy. (Preto teraz chápem vnučku Eliu, ktorá na otázku, či pôjde zo školy so mnou električkou alebo radšej s babinou autom, volí to prvé.) Do spektra „mojich“ ulíc pribudli Vysoká, Obchodná, ale aj Palisády a staré ulice nad nimi. Obzory mi rozširovala cesta na Tehelné pole a na opačnej strane do PKO. Na jednom konci bol futbalový štadión a iné športové podujatia, na druhom zasa koncerty, ale aj volejbal. Najmä po väčších akciách som sa vyhýbal tlačnici tým, že som používal „pešibus“. Tanečnú sme mali na Kramároch. Nič som sa tam nenaučil, ale zato aspoň trochu spoznal pre mňa novú časť mesta.

Bol si ako tínedžer aktívnym účastníkom korzovania?

Možno až príliš aktívnym. Korzo som objavil ako stredoškólak a keďže som ho mal pár krokov od domu, patril som k pravidelným návštevníkom. Vždy sa tam našiel spolužiak alebo iný kamarát, s ktorým som mohol pohovoriť, prípadne navštíviť niektorú z cukrární. Vinárne prišli na rad až neskôr, ale to už vlastne korzo neexistovalo...

Viem, že rád čítaš. Ktorý žáner uprednostňuješ a čo sú tvoje obľúbené knihy?

Odjakživa som rád čítal, asi aj preto, že ku knihám som nepotreboval sluch. Knižnicu sme ale doma nemali, pretože mama bola proti. Ako hovorila, v rodnom dome mali cez celú dĺžku a výšku izby police plné vzácných kníh, ktoré nacisti vyhodili a na ulici spálili. Vlastnú knižnicu som si preto začal budovať až po svadbe. Otec si vybojoval právo na 10 zväzkov monumentálnej nemeckej Veľkej Brockhausovej encyklopédie, ja som dovtedy mal len pár kníh, čo som rôznym spôsobom získal. Začiatok zmeny priniesla až vysoká škola, keď som začal kupovať odbornú literatúru, neskôr aj beletriu, a mama rezignovala. Dnes riešim opačný problém. Pracovňa je plná odborných diel, kým v obývačke dominuje krásna literatúra. Hľadám spôsob, ako sa slušne zbaviť aspoň titulov, o ktorých si myslím, že po nich viac nesiahnem. Môžem si takéto úvahy dovoliť aj preto, lebo mám čítačku. Umožňuje mi luxus zobrať si na dovolenku viac než 300 kníh. Ale späť k tvojej otázke.

Okrem odbornej literatúry momentálne čítam skvelú knihu Eleny Lappin *V jakém jazyce sním?* Sú to spomienky večnej emigrantky. Narodila sa v Rusku, detstvo prežila v Prahe a po auguste 1968 odišla s rodinou do (vtedy západného) Nemecka. Študovala v Izraeli, po svadbe s manželom (kanadským Židom) a neskôr aj deťmi postupne žili v Kanade, USA, Anglicku, medzitým opäť v Izraeli. Paralelne čítam Tuviu Tenenboma. Momentálne *Všetchny jejich lži*, ale nadchla ma najmä jeho *Chyťte Žida*. Veľmi dobrý, múdry a svojou pravdivosťou smutný a krutý humor. Seriózna beletria je však skôr výnimkou, pretože vo voľnom čase uprednostňujem brakovú literatúru, hlavne detektívky. Počas štúdia som v skúšobnom období relaxoval opakovaným čítaním troch dielov *Vinnetoua*, dnes plnia „protistreso-

vú funkciu“ knihy Daniela Silvu, kde v hlavnej úlohe vystupuje izraelský špión Gabriel Alon.

Zistil som, že oddychová literatúra môže ponúknuť viac než len antistresové účinky. Môj prístup k odborným textom a vlastnému písaniu pozitívne ovplyvnila Josephine Teyová. V knihe Vrah či obeť formou detektívky (a pomocou historických dokumentov a argumentov) vyvracia, že kráľ Richard III. skutočne bol takým zloduchom, ako ho vykreslil Shakespeare, ale aj časť historikov. Potvrdila mi, že frázu „dôverovať, ale preverovať“ treba aplikovať aj na zdanlivé samozrejmosti, ale aj to, že podmienkou odbornej kvality nemusí byť nuda. S tým súviselo tiež radostné zistenie, že história (aj etnológia) predstavujú vlastne špecifickú formu detektívnej práce, takže čítanie tohto žánru predstavuje vlastne súčasť odborného vzdelávania. Ako stredoškôľák som si jeden čas v knižnici vyberal knihy nie podľa témy či autorov, ale na základe ich národnosti. Vďaka tomuto prístupu som už vtedy pochopil, že okolo nás je „veľa svetov“.

Pokiaľ ide o konkrétne tituly, je ich, samozrejme, viac. V detstve ma nadchol Dobrý vojak Švejck. Len oveľa neskôr som si uvedomil, že doma sme nemali český originál, ale preklad Zuzky Zgurišky. Dodnes preto k údivu a pobaveniu českých kolegov citujem pasáže z tohto veľdiela v slovenčine. Oslovili ma knihy 12 stoličiek a Zlaté teľa od Ilfa a Petrova. Vyšli v dvadsiatych rokoch 20. storočia, a predstavujú skvelú analýzu socialistického zriadenia. Mnohé ich postrehy sú napriek takmer storočnému odstupu a zmenám režimu aktuálne doteraz. Škoda, že našim mladým kolegom tieto mená a tituly už nič nehovoria. Prichádzajú o veľa.

Na konci puberty mi učaroval Joseph Heller. Aj jeho Hlavu XXII som vedel naspamäť. Viac než (proti)vojnový obsah ma oslovila brilantná irónia. Geniálny výrok manželky poručíka Scheisskopfa „Boh, v ktorého neverím je iný, než ho opisuješ

ty“, nepotrebuje komentár. V dospelosti ma ale viac oslovil Hellerov neskorší román *Gold nad zlato*, pretože jeho hrdinu trápili v mnohom podobné problémy, s akými som sa vtedy boril ja. V tomto výpočte nesmie chýbať ani pán Kaplan, ktorý má triedu rád. Vlastným dokonca dva skvelé české preklady (slovenské žiaľ dodnes neexistujú), jeden lepší ako druhý... Dobrú zábavu a prekvapujúco veľa poučenia o Starom zákone ponúka Černošský Pánboh a páni izraeliti od Roarka Bradforda.

Teraz si uvedomujem, že spomínam výlučne humoristické diela. Už v detstve som čítal, samozrejme, aj vážnu literatúru (Chalúpka strýčka Toma, Don Quijote, Syn pluku), nezanechala ale vo mne príliš hlbokú stopu. Možno je to potvrdením slov, ktoré v prípitku po úspešnej obhajobe povedal Milan Leščák: „Má zmysel pre humor. Ale taký zvláštny.“ Asi mal pravdu. Pri mojich pokusoch o žart sa reakcie poslucháčov často pohybujú niekde medzi meravým pohľadom, smutným povzdychom a netajeným nepochopením... A vysvetľovať vtip je deprimujúce pre obe strany.

„Velké dejiny“ sa zrkadlia v živote každého z nás. Ako a kde ťa zastihol august 1968?

Na toto obdobie mám dodnes živé a možno až idealizované spomienky. Nechcem sa však obmedziť na august 1968. Ten bol len vyvrcholením doby, ktorá sa pre mňa začala nástupom na strednú školu, teda 1. septembrom 1966. (V ten istý deň začala mama pracovať v Univerzitnej knižnici, čo neskôr významne ovplyvnilo môj život.) Mal som šťastie, že dvanásťročienka, ale aj prijímačky na vysokú školu prebehli (už a ešte) v dobe všeobecného, teda aj kádrového uvoľnenia.

Chvíľu (vlastne celý prvý ročník) trvalo, kým som si zvykol, že už nestačí len počúvať profesorov a papagájovať to, čo povedali. Mnohí z nich vítali diskusiu a obhajobu vlastných názorov

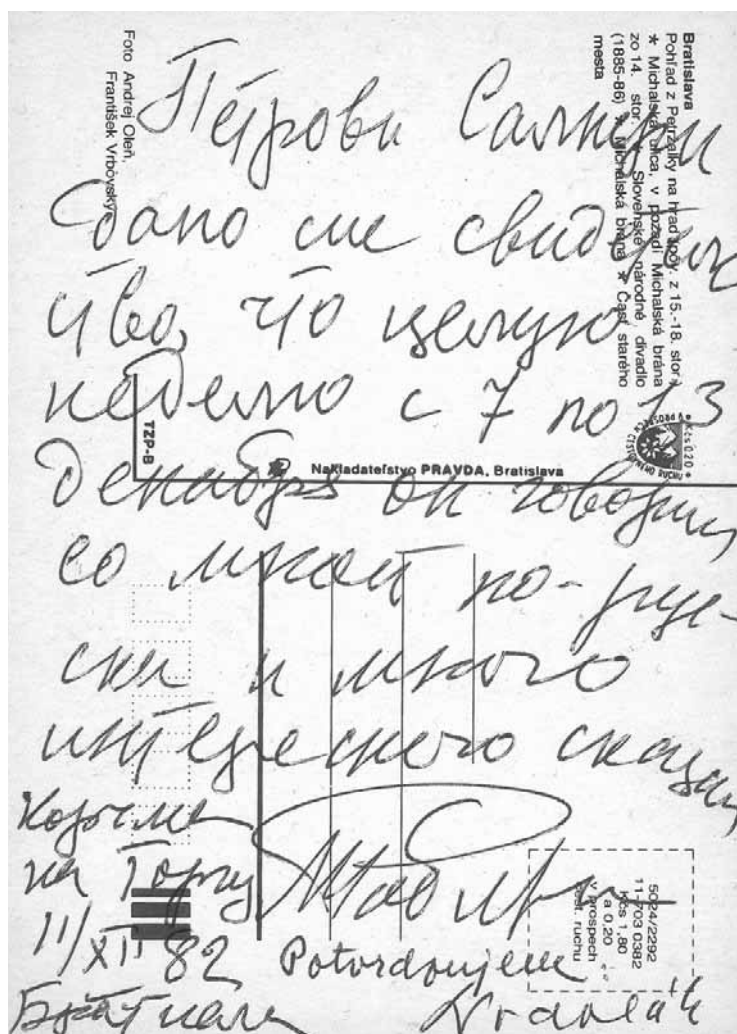

Maturant, 1969

a ja som im s potešením vychádzal v ústrety. Niekedy preto, že ma problém zaujal, inokedy som chcel pobaviť alebo naťahovať čas. Dodnes si pamätám, ako som na hodine slovenčiny spochybnil Hviezdoslavov verš „aj úbohý červiak sa raz vzbúri“ argumentom, že tak nemožno uvažovať, pretože v socialistickej spoločnosti predsa platí „som baník a kto je viac“. Podobných demagogických nápadov som mal plno. Výborná pani profesorka Filová sa často len s námahou rozhodovala, či sa má smiať, plakať alebo hnevať. Na školu (Vazovova 38), väčšinu jej profesorov, ale najmä spolužiakov dodnes často a v dobrom spomínam.

Stále mám v živej pamäti 21. august 1968. O okupácii mi ráno povedala mama s komentárom, aby som nešiel von. Jej slová sprevádzala občasná strelba z neďalekého námestia SNP a od univerzity na Šafárikovom námestí. Dramatickú atmosféru vygradovala otcova sestra, ktorá u nás vtedy bola na návšteve z Prahy. Pri strelbe sa najskôr postavila pod rám dverí. Neskôr usúdila, že bezpečnejšie bude pod jedálenským stolom. Boli to vážne chvíle plné komiky a ja stále ľutujem, že otec odišiel ráno do práce, takže som nemal možnosť vypočuť si jeho komentáre k dňaniu v uliciach či pod stolom.

Napokon som predsa vyšiel von. Aj po polstoročí si pamätám, aké pobúrenie vo mne vyvolalo auto, ktoré prešlo našou ulicou v protismere!!! Popoludní sme sa spolu s najlepším priateľom (budúcim švagrom a potom aj exšvagrom) Paľom odvážili na Námestie SNP. Bolo plné ľudí, tankov a vojakov (pokiaľ ma pamäť neklame, väčšinou ázijského pôvodu). Potom sme už chodili von pravidelne. S nadšením som vnímal karikatúry a vtipné texty vo výkladoch obchodov, veril som, že pomôže prehadzovanie názvov ulíc či orientačných bodov. Nezabúdam ani na strach, ktorý som mal, keď vojaci mierili na nás samopalmi, a zúfale úsilie skryť ho. (To mi ostalo: čím viac sa bojím, tým zúfalejšie sa snažím udržať zdanie dôstojnosti.) Napriek tomu sme sa pri každej príležitosti snažili vojakov presvedčiť, že tu nie je kontrarevolúcia a majú sa teda vrátiť domov. Napriek prekvapujúco plynulej ruštine a (podľa nás) presvedčivej argumentácii, však ostali. Odvtedy hovorím po rusky, len keď to je naozaj nevyhnutné. Takáto situácia nastala v osemdesiatych rokoch, keď Národopisný ústav navštívil riaditeľ moskovského historického múzea profesor Rabinovič. Vedenie celkom logicky rozhodlo, že keď Rabinovič, tak Salner, a zverilo mi vzácneho hosťa do opatery. Bol to sympatický starší pán, ktorý nestratil pokoj ani vtedy, keď som navrhol, aby sme hovorili po

Potvrdenie
profesora
Rabinoviča,
december 1982

nemecky. V sobotu pred odchodom sme na jeho želanie navštívili trh na Miletičke. Nabral som odvahu a požiadal ho, aby mi dal potvrdenie, že som s ním skutočne rozprával po rusky. Súhlasil a keďže sme nemali po ruke vhodný papier, kúpil som v najbližšej trafike pohľadnice. Požadovaný doklad bez váhania napísal a podpísal. Keď som ho teraz po dlhšom hľadaní našiel, s prekvapením som zistil, že pravosť dokumentu potvrdil aj profesor Podolák, ktorý prišiel na trh kúpiť med.

S odstupom času rozmýšľam, či môj prístup k ruštine vyplýval z vtedajšej situácie, alebo odrážal moju všeobecnú nechúť k cudzím jazykom. Okrem ruštiny som sa v škole učil nemčinu,

angličtinu, španielčinu, latinčinu, poľštinu a srbochorvátčinu. Dnes sa dohovorím po nemecky, ale ani tento jazyk neovládam tak, ako by som chcel a potreboval. Moje vnútorné brzdy mi bránia hovoriť s vedomím, že sa nevyjadrim tak jasne a presne ako v slovenčine. Radšej teda mlčím. Moja blbosť, na ktorú celý život doplácam.

Nemčina ti nevadila?

Nie. Doma sa o holokauste nehovorilo, nemčina bol mamin rodný jazyk. Používali ju s otcom, keď chceli pred nami niečo utajiť, takže som veľmi chcel rozumieť, o čom hovoria. Rodičia pozerali hlavne viedenskú televíziu. Ale v roku 1968 prepínali na Bratislavu a rakúske správy ich prestali zaujímať. Po auguste sa k nim pokorne vrátili...

Keď spätne hodnotím šesťdesiate roky (a nielen dramatické augustové udalosti), boli pre nás úžasné hlavne v porovnaní s vtedy nie tak dávnou realitou päťdesiatych rokov. Uvoľnila sa cenzúra, zrazu sa otvorili dvere dovtedy nedostupnej literatúre, a tým aj neznámym (zakázaným) autorom, faktom a názorom. Vďaka knihe Fanie Felon Ženský orchestr som sa vtedy prvý raz stretol s Auschwitzom. Z Paríža do Paríža od Josefa Joffo (ale aj Jašíkovo Námestie svätej Alžbety) mi pomohli pochopiť, že hrôza sa neobmedzovala na koncentračné tábory, ale skrývala sa aj v uliciach miest a konaní niektorých spolubčanov. Oslovili ma Josef Škvorecký, Ludvik Aškenázy, Arnošt Lustig, Otta Pavel, ale aj ďalší autori a knihy. S týmito poznatkami som v mysli pracoval ešte dlho.

Verejne deklaruješ, že si priateľom asfaltu a betónu. Napriek tomu si sa rozhodol študovať národopis na Univerzite Komenského. Prečo? Keď si už bol študentom tohto vedného odboru – napĺňalo tvoje očakávania?

Národopis bol jeden z mojich šťastných omylov a zároveň potvrdením, že príslovie „šťastie chodí dokola, občas trať na vola“ má reálne základy. Pod vplyvom knihy V pralesoch Konga, ktorú dodnes mám, ale môj vnuk ju odmieta čítať, lebo je vraj nudná, som ako dieťa túžil pozorovať divé zvieratá v ich prirodzenom (samozrejme exotickom) prostredí. Osobitne som si zamiloval hyeny, pretože odpor, ktorý v ľuďoch vyvolávajú, považujem za nespravodlivý. Spomínaný priateľ (švager, exšvager) mal byť pilotom, ktorý ma do týchto miest dopraví. Dodnes čítam o zvieratách, zaujímajú ma, ale včas som pochopil, že výskum cicavcov v prírode nie je optimálnym povoláním pre nepočujúceho priateľa asfaltu a betónu. Najmä vďaka knihe Z pradejín života, ktorú mi darovala otcova sestra Hedviga k desiatym narodeninám, som sa neskôr rozhodol pre archeológiu, tú ale v roku 1969 v Bratislave neotvárali. Mama, ktorá vďaka práci v Univerzitetnej knižnici mala aj dôverné politické informácie, však optimisticky vyhlásila, že je federácia, tak bude aj archeológia. Tóra káže ctiť si rodičov, tak som poslúchol a napísal do prihlášky archeológiu. Začiatkom apríla mi prišlo z fakulty oznámenie, že „predmet sa neotvára“ a mám si do konca marca vybrať iný. Bol som odhodlaný rok pauzovať, ale zas zasiahla mama. Vraj otvárajú národopis a to má byť čosi podobné ako archeológia. Keď ma to nebude baviť, môžem o rok prestúpiť. Nevedel som, čo ten národopis vlastne je. Literatúra o slovenskom folklóre či tancoch austrálskych domorodcov, ktorú mi mama promptne dodala, ma skôr vystrašila než oslovila. Ako dobrý židovský syn som ale opäť poslúchol starších a múdrejších. Dodnes za to ďakujem mame a osudu.

Pritom začiatky nevzbudzovali optimizmus. Na pohovoroch som sa spolu s ostatnými adeptmi vedy triasol na chodbe pred katedrou národopisu. Nervozitu ešte viac umocnil vtedy mi neznámy muž. Až neskôr som zistil, že to bol profesor (vtedy

vlastne ešte len docent) Podolák. Vyšiel zo skúšobnej miestnosti, poobzeral sa okolo seba a z nejakých dôvodov si vybral práve mňa: „Podťte prvý. To najlepšie si necháme nakoniec.“ Pohovory ale prebehli príjemnejšie než naznačoval prvý dojem. Otázky z dejepisu a slovenskej literatúry mi nerobili problém. Patrili medzi moje obľúbené predmety, z oboch som maturoval, a krátko po skúške dospelosti som mal vedomostí plnú hlavu. Ťažšie sa mi darilo zdôvodniť, prečo som si vybral práve národopis, ale komisia moje bľabotanie akceptovala. Oznámenie o prijatí som vzal na vedomie bez väčších emócií. Jednak ma aktuálne viac vzrušovala blížiac sa dvojmesačná brigáda v Izraeli a navyše som stále uvažoval o neskoršom prechode na archeológiu.

Štúdium naplnilo, ba prekročilo moje očakávania. Zišla sa dobrá partia, medzi učiteľmi prevažovali normálni ľudia, hoci sa našli aj tí ľudsky, morálne a odborne horší. Väčšina prednášok sa dala počúvať, niektoré boli dokonca zaujímavé, aj voľného času bolo dosť. Prosto pohoda, ktorá vylúčila myšlienku prechodu na archeológiu. A došlo aj na asfalt a betón. Pod vplyvom môjho neskoršieho školiteľa Petra Skalníka, ktorý prednášal okrem etnológie mimoeurópskych národov aj nové trendy v zahraničnej etnografii, som ako tému diplomovky navrhol výskum súčasnej bratislavskej svadby. K môjmu milému prekvapeniu ju profesor Podolák bez váhania akceptoval. Urbánna etnológia všeobecne a Bratislava konkrétne mi prischli na ďalšie štvrtstoročie. Vo vtedajších odborných a politických pomeroch to bola možno väčšia exotika než africké kmene či tance austrálskych aborigenov a pritom som sa nemusel pohnúť z domu... Zaujali ma prednášky (aj systém skúšania) Jána Botíka o rodine. Túto tému som v mestskom, vidieckom aj židovskom prostredí neskôr tiež skúmal. Oslovili ma vedomosti a životné postoje Jána Komorovského, hoci zvykoslovie starých Slovanov dodnes pre mňa nie je „tá správna šálka kávy“. Dobré

boli skúšky Petra Skalníka, pretože nás nútil nielen recitovať naučenú látku, ale aj rozmýšľať a komparovať. Nad očakávanie zaujímavé boli niektoré prednášky zo „všeobecného základu“ (dejiny medzinárodného robotníckeho hnutia, politická ekonomia, marxistická filozofia). Ešte pretrvával duch šesťdesiatych rokov, nezaznievali len frázy a nebáli sme sa otvorene diskutovať. Menej ma zaujal folklór a materiálna kultúra, ale vážil som si profesora Podoláka, rovnako ako väčšinu ostatných prednášajúcich, ktorí vyučovali tieto predmety, pretože ľudsky boli v poriadku. Nechcem kádrovať ani robiť rebríček popularity. Vyžadovalo by to podstatne viac priestoru než mám k dispozícii a neviem, či by bol spravodlivý.

Chodil som do školy v čase, keď sa národopis otváral každý rok a prijímali veľa študentov. Nás bolo asi 20, plus niekoľko externistov. Nie som v kontakte so všetkými spolužiakmi, ale mnohí z nich sa uplatnili v odbore. Gaba Kiliánová bola nejaký čas mojou šéfkou ako riaditeľka ústavu, Peter Maráky a Tóno Štefko boli riaditeľmi múzeí v Čadci, resp. v Nitre, Leo Kužela zas v Trenčíne. Peter okrem kysuckého múzea viedol dlhší čas aj SNM. Zita Škovierová pôsobí roky na katedre, Jolana Darulová na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici, Viera Plávková sa uplatnila v Pamiatkovom ústave... Boli sme celkom solídny ročník.

Aká atmosféra panovala na katedre? Ktorí z pedagógov mali na teba vplyv a v akom zmysle?

Štúdium som začal v septembri 1969. Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti vtedy síce ešte neexistovalo, ale už sa črtalo na obzore. Pod politickou zásterkou prebiehali vnútorné spory, motivované osobnými ambíciami a animozitami. Ich výsledky a následky občas prenikli aj medzi študentov, vyvrcholili však až po našom odchode z katedry. Môj ďalší osud výraz-

So spolužiakmi na národopisnej exkurzii v roku 1972

ne ovplyvnil spomínaný Peter Skalník. Najskôr ako školiteľ ma úspešne viedol nástrahami diplomovky, potom ma upozornil, že Národopisný ústav SAV vypísal internú ašpirantúru na tému etnografia súčasnosti a odporúčal konzultáciu s mojím budúcim školiteľom Adamom Prandom. V nepríjemných situáciách mi viac ráz pomohol Podolák, ale tiež Ján Michálek či Ľuba Droppová (a určite aj iní). Nechýbali ani horšie skúsenosti, bolo ich však menej než tých lepších.

V prvých rokoch štúdia dochádzalo ku konfrontácii dozvukov revolučného nadšenia a nastupujúcej normalizácie. Spolu s niektorými spolužiakmi sme zakladali na katedre Socialistický zväz mládeže. Kolegom z vyššieho ročníka, ktorí už na škole zažili okupáciu a študentské štrajky po auguste 1968, sa

Svadba, 2. júl 1974

to nepáčilo, ale my sme v SZM pragmaticky videli bázu, ktorá nám umožní realizovať zaujímavé aktivity. Tak vznikol napríklad slovensko-poľský študentský seminár, ktorý existoval ešte roky po našom odchode z fakulty. Zvyšky slobody ale rýchlo zanikli a zo SZM sa stala bašta komunistickej ideológie. Časti študentov Zväz poslúžil ako odrazový mostík pre vstup do strany a ďalšiu kariéru.

Vedomosti z prednášok a odporúčanej literatúry si niektorí z nás neformálne rozširovali v neďalekej kaviarni Krym. Pri nejednom pohári vína prebiehali zaujímavé diskusie s pracovníkmi Národopisného ústavu Milanom Leščákom, Jánom

Botíkom, Svetom Švehlákom či Vierou Feglovou, ktorí patrili k pravidelným hosťom tejto historickej kaviarne. (Aj jej osudy sa neskôr stali predmetom môjho výskumu.) S radosťou môžem konštatovať, že tieto stretnutia neprestali ani po mojom nástupe do akadémie. K dobrej atmosfére prispieval aj personál podniku. Páni vrchní dovoľovali, aby naše hlučné debaty pokračovali aj po záverečnej. Ešte dôležitejšie bolo, že nás v prípade potreby varovali, aby sme boli opatrnejší, lebo „dnes sú tu takí páni“...

Aj vďaka týmto podnetom „zvonka“ som dostával počas celého štúdia prospechové štipendium a promoval som s vyznamenaním. Najmä zdanlivo formálny záver bol náročný. Predpoludním som slávnostne prevzal červený index a popoludní som sa oženil... Rozhodli sme sa spojiť obe udalosti jednak z úsporných dôvodov, ale najmä preto, lebo sme neverili, že by sa príbuzenstvo zišlo v tak krátkom čase dva razy.

Napriek úspešnému štúdiu som márne hľadal primerané zamestnanie, pretože profesia etnografa nebola na trhu práce veľmi žiadaná. Napokon som protekčne dostal v Mestskom dome kultúry a osvety miesto skladníka s nástupným platom 900 Kčs hrubého. Reálne som ale fungoval ako odborný pracovník v Oddelení mimoškolského vzdelávania. K mojim povinnostiam napríklad patrilo skontrolovať, či sú zatvorené okná a zamykať miestnosť po skončení rôznych kurzov. Lepšiu zábavu ponúkalo hodnotenie externých lektorov angličtiny (teda jazyka, ktorý dodnes neovládam) či sexuálnej výchovy stredoškolákov. V druhom prípade som s obľubou kritizoval „nedostatok názorných pomôcok“. Neprijemnejšiu povinnosť predstavovali „odpúťavacie akcie“. Mojou úlohou bolo v nedeľu predpoludním na vysokoškolských internátoch organizovať podujatia, na ktoré by prišli študenti namiesto návštevy kostola. Prvá akcia (premietanie národopisného filmu) odpútala dvoch ľudí: chlapca, ktorý mal odomknúť a zamknúť kinosálu, a jeho

frajerku, ktorá mu dala prednosť pred bohoslužbami. Na druhú akciu prišiel len ten kompetentný úbožiak, tretia sa z dôvodu môjho odchodu z MDKO nekonala.

Atmosféra na tomto pracovisku nebola ideálna. Prevládali starší ľudia, ktorí sa sem dostali za trest v dôsledku normalizačných previerok. Zamestnanie oprávnene vnímali ako poníženie a netajili svoj nezáujem a frustráciu. Našťastie som tu ostal len pol roka. Po úspešných prijímacích pohovoroch som totiž nastúpil na aspirantúru v Národopisnom ústave. Stalo sa tak napriek ubezpečovaniu nemalej časti známych, že si nemám robiť ilúzie. Účasť na konkurze videli ako stratu času, „lebo s tvojím kádrovým posudkom ťa aj tak nevezmú“. Nečudujem sa im. S bratom v emigrácii, mamou, ktorú ŠtB obviňovala zo sionizmu a otcom, ktorý síce zomrel, ale zaživa bol predsedom židovskej náboženskej obce, mala takáto skepsa oprávnenie. Dobrú správu mi prišiel na pracovisko osobne oznámiť (vtedy ešte budúci) kolega Peter Slavkovský. Dal mi na výber, či chcem nastúpiť 1. februára, marca alebo apríla. Logicky som si vybral deň svojich 24. narodenín. Lepší darček som dostať nemohol.

Ani tu neboli začiatky jednoduché. Týždeň po príchode do ústavu sa konala obligátna oslava Medzinárodného dňa žien. Magnetofón hučal, ľudia popíjali, bavili sa, niektorí tancovali, zatiaľ čo ja som sa spolu s ďalším nováčikom Danom Lutherom krčil skromne vzadu. V tom sa ozvala kolegyňa Viera Nosáľová: „Akých žebrákov ste to zas prijali, však ani tancovať nevedia.“ Dano stratil nervy a požiadal ju o tanec, ja som ale vydržal...

Odkedy ti bolo jasné, že chceš „robiť vedu“? Aké témy si riešil?

Vedecky založený som bol už v detstve. Keď som mal 6 či 7 rokov, vypýtal som si od otca peniaze a kúpil som si u rôznych kolportérov dva Večerníky. Porovnaním som dospel k záveru,

že všetky noviny sú rovnaké a toto presvedčenie som stratil až v roku 1968, keď zrazu písali každé inak. Ale po skončení školy som nechcel za každú cenu „robiť vedu“, hoci ma to bavilo (a baví dodnes). Hlavne som túžil uplatniť sa v odbore. Napokon nič iné som poriadne robiť nevedel. Ale od prvej chvíle som vedel, že v akadémii, presnejšie v Národopisnom ústave chcem ostať. Vďaka skúsenostiam z osvetu som si vedel vážiť pomery, ktoré tu vládli. Keď som skončil aspirantúru, nebolo k dispozícii voľné miesto a pani riaditeľka mi ponúkla možnosť prejsť do Sociologického ústavu. Odmietol som s tým, že radšej pôjdem robiť na poštu. Predstava, aké zmätky by nastali v našej socialistickej spoločnosti, keby som mal triediť balíky a roznášať listy, asi zaučinkovala. Vďaka Ingrid Kostovskej, ktorá zo solidarity odišla v pravý čas na materskú, som dva roky sedel v oddelení dokumentácie. Potom, hoci bez vodičáku, som sa papierovo stal šoférom a po predčasnej smrti Adama Prandu mi pripadlo jeho miesto.

V ústave sa mi páčilo nielen to, že nebolo treba každý deň chodiť do práce a mohol som si zadeliť čas tak, ako mi vyhovovalo. Téma dizertácie Súčasné formy rodiny v bratislavskom Starom meste zodpovedala mojim záujmom. Napriek tomu to nebolo vždy ideálne, lebo urbánna etnológia vyvolávala u časti starších kolegov nesúhlas. Niekoľko rušilo mestské prostredie, iným vadil prechod od výskumu ľudových tradícií k súčasnosti, ďalším sa nepáčili kvantitatívne postupy. Možno aj preto, že v prvom nadšení som to s nimi preháňal. Istý čas som sa intenzívne boril so zbytočným, pre mňa však vtedy dôležitým problémom „premeny kvantity na kvalitu“ a pokúšal som sa exaktne pretlmočiť čísla do slovnej podoby. Chcel som presne definovať, kedy získané percentuálne údaje znamenajú „málo“, „zriedkavo“, „priemerne“, „ojedinelo“, „často“, „výnimočne“ či „veľa“. Bol to, samozrejme, nezmysel, ale aj vďaka tomu som

*Môj školiteľ
Adam Pranda,
vedľa neho
Viera Urbancová
a Elena Prandová,
1977*

sa naučil presnejšie formulovať svoje myšlienky. K vrcholom voľnej tvorby patrila „teória negatívnej informácie“, ktorú som skonštruoval na základe skúseností z vtedy rozšírenej hry master mind. V štúdiu, publikovanej v Slovenskom národopise, som dokazoval, že menej je niekedy viac, pretože absencia očakávaného javu nás núti zisťovať príčiny tohto stavu.

Dobre som si rozumel s vtedajšou vedúcou oddelenia docentkou Horváthovou, ale hlavná bola pre mňa osobnosť školiťela Adama Prandu. Bol dôsledný, nekonečne trpezlivý, neustále ma motivoval k väčšej presnosti vyjadrovania a systematickej

práci. Čo bolo najdôležitejšie, vždy, keď bolo treba, okamžite vystúpil na moju obranu. Presviedčal ma, aby som sa pokúsil získať „chlebovú knižku“. Ani on nebol členom KSČ a možno práve preto si uvedomoval, aký význam mala vo vtedajších pomeroch stranícka legitimácia. Hoci som viac rás dostal túto lákavú ponuku, v tomto som ho neposlúchol, ale inak sme sa vo väčšine prípadov zhodli. Nezabudnem, ako mi vrátil opravený rukopis mojej prvej štúdie. Text, na ktorý som bol neskonale pyšný, sa hmýril poznámkami, ktoré Pranda zásadne robil červenou ceruzkou. V prvom momente som mal dojem, že moja tvrdá práca je nanič. Upokojilo ma, keď sa ukázalo, že okrem vecných pripomienok (ktorých zas až toľko nebolo), poctivo opravil aj všetky gramatické chyby a preklepy. Viedli sme nekonečné debaty, ktoré často prebiehali pri poháriku maďarskej čerešňovice v neďalekom bistro Kazačok. Diskutovali sme nielen o odborných záležitostiach (hlavnou témou bol výskum súčasnosti), ale aj o Adamových životných skúsenostiach a osudoch. Prandovu povahu charakterizuje, že výraz vrcholného rozčúlenia a hnevu vyjadroval slovami „krupica halena“. Nič horšieho som od neho nepočul. Jedna zo starších kolegýň ho raz zahriakla s tým, či „musí byť stále tak vulgárny“ a on sa nad tým vážne zamýšľal. Koncom aspirantúry začal mať zdravotné problémy. Preto neprišiel ani na obhajobu mojej dizertačnej práce. Jeho morálna podpora mi veľmi chýbala. Tým skôr, že najdôležitejší člen komisie Antonín Robek (riaditeľ pražského ústavu a funkcionár ÚV KSČ) mi vytkol ideologické chyby a proti tomu sa dalo len ťažko argumentovať. Niektorí kolegovia mi vyčítali, že som sa viac nebránil, jediné po čom som vtedy túžil však bolo, aby obhajoby čím skôr skončili.

Dôležité bolo aj pochopenie zo strany vedenia ústavu. V mnohom mi pomohla riaditeľka Božena Filová, ktorá neskrývala svoju empatiu voči „kádrovo problémovým“ pracov-

níkom. Napriek normalizačným „tlakom zhora“ nás (nebol som zďaleka jediný, ani najťažší prípad) dokázala udržať v ústave. V tomto smere sa aktívne angažovala aj stranícka organizácia. Jej členovia preferovali odborné a ľudské kvality pred mechanickým presadzovaním ideologických kritérií. Vďaka tomu (na rozdiel od mnohých iných akademických aj neakademických pracovísk) v ústave aj v zlých časoch normalizácie prevládala normálna atmosféra.

Dokladom toho je aj seminár s príšerným názvom Kritika buržoáznych teórií. Predpokladám, že v tomto duchu išli aj hlásenia „hore“. Reálne to boli zaujímavé prednášky (a diskusie), ktoré viedla najmä pani doktorka Kosová. Asi nielen pre mňa predstavovali jeden z mála prameňov informácií o etnológii na Západe. Obávam sa ale, že keď to raz niekto objaví v archíve, urobí si o ústave nesprávny názor...

Ako to bolo s témami? Mohol si si vybrať?

Po odbornej stránke som sa po celý čas ašpirantúry venoval výskumu rodiny. Tému mi síce prideliť vedenie, ale rešpektovalo pritom moje záujmy. Kandidátsku prácu som v termíne odovzdal a napriek spomenutým komplikáciám na jar 1980 úspešne obhájil. Najmä vďaka tomu som mohol naďalej ostať na ústave. Pokračoval som vo výskume mesta, postupne som sa však presúval hlbšie do minulosti. Predmetom môjho záujmu sa stal spoločenský život medzivojnovnej Bratislavy. Vďaka rozhovorom s pamätníkmi, ktorí navštevovali vtedajšie kaviarne, vinárne, viechy, ale aj s tými, ktorí v týchto podnikoch pracovali, sa predo mnou otvoril dovtedy neznámy svet. Fascinovali ma memoáre, v ktorých prominentní komunistickí autori líčili hrôzu kapitalistických pomerov a zároveň opisovali pre mňa a mojich rovesníkov nepredstaviteľný fakt, že v kaviarňach otvorene a nahlas polemizovali o politike s ideologickými

zástancami vtedajšieho režimu. Kontrast som mohol sledovať doslova v priamom prenose, pretože v tom čase nášho „suseda cez ulicu“ Jána Kalinu obvinili a odsúdili na tri roky väzenia. Súčasťou obžaloby bolo aj obvinenie, že svojim známym doma púšťal „poburujúce piesne“ Karla Kryla.¹³

Intenzívne ma zasiahli stretnutia s pánom Hackenbergerom, ktorý reprezentoval „pracovnú“ tvár kaviarenského sveta. Nie najmladší muž bol príslušníkom tretej generácie rodiny, ktorá od roku 1905 viac než štyri desaťročia prevádzkovala známu bratislavskú kaviareň Štefánka. Hoci sa od detstva pohyboval v tomto prostredí a bol synom (a vnukom) majiteľa, nezískal svoj post automaticky. Musel najskôr prejsť náročnou prípravou v známych podnikoch v Budapešti či vo Švajčiarsku. Začal od piky a postupne sa zoznamoval s jednotlivými fázami fungovania podniku. Objasnil mi kaviarenský rytmus, charakterizoval skupiny stálych návštevníkov. Striedali sa od skorého rána do neskorej noci a tomu sa prispôbovala aj ponuka programu. Pochválil sa prominentnými hosťami jeho kaviarne, popísal postupy pri varení kávy či výrobe vlastnej zmrzliny. Priblížil mi aj svoje osudy po oslobodení. Pretože sa hlásili k maďarskej národnosti, rodina musela hneď po oslobodení opustiť kaviareň. Na jeho osudoch po februári 1948 možno demonštrovať, že dobový „vtipný“ slogan „Paraziti z kaváren do polí a vináren“ mal reálny a vôbec nie veselý obsah. V rámci Akcie B nútene odišiel z Bratislavy a manuálne pracoval vo vidieckej tehelni. Neskôr sa síce smel vrátiť do rodného mesta, ale mohol tu robiť len ako opravár výťahov. Z tohto titulu vraj bol aj v akadémii na Klemensovej. Naše rozhovory začali ešte pred novembrom 1989 a jeho manželka trpela, keď otvorene rozprával o svojich životných peripetiách a názoroch. Neskrývala obavu, že rodina bude preto zas postihnutá. Vďaka nemu (a ostatným pamätníkom) som si v predstihu uvedomil, čo kapitalizmus ponúka, ale

aj čo od obyvateľov vyžaduje. Dozvedel som sa zároveň, čo mne a mojim rovesníkom dal (a najmä vzal) socialistický režim. Keď v roku 1991 vyšla kniha *Taká bola Bratislava*¹⁴ aj s kapitolou o kaviarňach, vyhladal ma jeden z informátorov (uvádzali sme vtedy celé mená) a rozčúlene povedal, že bol novinár. Po 1968. dostal zákaz publikovať a ja som uviedol jeho meno. Strach, ktorým pociťoval v starom režime, nezmizol ani po novembri 1989.

Medzivojnová Bratislava bola výrazne pestrejšie než realita, v ktorej sme žili. Náladu mi zdvihla aj skutočnosť, že som už nebol „sám vojak v poli“. V osemdesiatych rokoch sa totiž k urbánnej etnológii prihlásili Viera Feglová, Dano Luther, nakrátko aj Rasťa Stoličná. Časom ste pribudli do ústavu a výskumu mesta aj ty a moja prvá doktorandka Kata Popelková. Napriek týmto pozitívam som si uvedomil, že potrebujem zmenu a začal som hľadať novú tému.

Ako vidno, mal som celkom slušnú voľnosť pri výbere tém. Musel som síce rešpektovať Štátny plán základného výskumu (ŠPZV), ale ten ponúkal dosť široký rámec, aby si v ňom človek našiel, čo ho zaujímalo. Občas bolo síce potrebné „dať cisárovi, čo je cisárovo“, ale nebolo to prehnané. Nesťažujem si. Neboli to najhoršie časy...

*S pánom
Hackenbergerom,
1988*

Pri výskume mesta som si (najsôr s hrôzou, neskôr s narastajúcim potešením) uvedomil, že terén je v neustálom pohybe. Dnes sa preto možno dozviem niečo iné než pred mesiacom a ťažko odhadnúť, aká bude situácia o pár týždňov. Pochopil som, že „nikdo nikdy nic nesmí míti za definitívni“, a s týmto poznaním sa mi ľahšie skúmajú tak zložité problémy ako holokaust, život v socialistickom režime či fakt, že informátori často menia svoje hodnotenia nedávnej minulosti. Tak, ako pre Hemmingwaya Paríž, pre mňa aj vďaka tomu etnológia predstavuje „pohyblivý sviatok“ a baví ma teraz možno ešte viac než v mladosti.

Sedemdesiate a osemdesiate roky boli na Národopisnom ústave aj v znamení veľkých kolektívnych projektov – výskumných a publikačných. V ktorých tímoch si pracoval?

Bežal atlas (Etnografický atlas Slovenska), neskôr encyklopédia. Pre ich realizáciu vytvorili v ústave špeciálne oddelenia, ja som však nebol ich členom. Na oboch projektoch som sa podieľal externe a skôr okrajovo. Podobne ako ostatní pracovníci som povinne absolvoval výskumy podľa vopred pripravených atlasových dotazníkov. Väčšinou sme chodili traja alebo štyria spolu, fungovalo to presne podľa hesla „najprv práca, potom zábava“. Cez deň sme usilovne skúmali, večer patrilo rozhovorom pri pohári vína. Vtedy som sníval o racionalizácii tohto výskumu. Ako ideál som videl, že príslušný funkcionár sústreď informátorov na národnom výbore či v škole a my budeme podľa potreby prechádzať z jednej triedy do druhej. Kolegovia sa tomu smiali, ale keď to v jednej dedine, nepamätám si už v ktorej, predseda Miestneho národného výboru zorganizoval z vlastnej iniciatívy, uznali, že to má niečo do seba. Každý z nás dostal „svojho“ informátora a v prípade nejasností si sporné odpovede mohol overovať vo vedľajšej triede.

Na Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska som sa podieľal menej. Vypracoval som niekoľko hesiel o meste a rodine, spolu s Honzom Rychlíkom sme napísali aj heslo Židia. Ani atlas, ani encyklopédia však neboli moja „parketa“ a našťastie ani hlavná pracovná náplň.

Mám dojem, že si si slobodu bádania začal naplno užívať, keď si sa zameral na výskum mestského prostredia, resp. Bratislavy. Kniha Taká bola Bratislava určite patrila medzi prelomové počiny ponovembrovej slovenskej etnológie. Ako hodnotíš toto obdobie?

Najpopulárnejším výstupom etnografického výskumu mesta je určite táto kolektívna monografia, na ktorej sa spolu so mnou podieľali kolegovia Viera Feglová, Dano Luther a historičky Elena Mannová a Viera Obuchová. Vyšla pri príležitosti 700. výročia mestských výsad, ktoré v roku 1291 udelil Bratislave kráľ Ondrej II. a vydavateľstvo Veda sa prekonávalo. Našlo dobrého grafika (Jozef Galis), schválilo kvalitný papier, súhlasilo s farebnými fotografiami. Vyjadrením dôvery (alebo správnym odhadom trhu) bol neuveriteľný náklad 30 000 kusov, ktorý sa na prekvapenie mnohých (aj moje) napokon vypredal. Záujem čitateľov a pozitívne recenzie naznačujú, že k tomu prispela aj úroveň textov...

Kniha vyšla v roku 1991, preto sa zdá, že bola výsledkom nových pomerov. Písali sme ju však v osemdesiatych rokoch a do tlače išla pár dní pred revolúciou. Dnes sa to zdá neuveriteľné, ale dvojročná vydavateľská doba bola vtedy normálna. Napriek všetkému si ale osobne viac cením ďalšiu „mestskú monografiu“, ktorá vyšla o sedem rokov neskôr.¹⁵ Nie je možno na pohľad tak efektná ako jej predchodkyňa, poskytla mi však vhodnú príležitosť zhrnúť úvahy o procesoch, ktoré (najmä v desaťročí 1938 – 1948) zasiahli a na nepoznanie zmenili moje

*S Milanom
Leščákom na
Etnofilme Čadca,
1981*

rodné mesto. Zároveň išlo o definitívnu rozlúčku s „klasickou“ urbánnou etnológiou. Počas písania tohto textu som už intenzívne skúmal židovskú problematiku (najmä v bratislavskom, teda opäť v mestskom prostredí) a nejaký čas som robil obe témy paralelne.

Netajil si obdiv ku kaviarňam, vinárňam či viecham medzivojnovnej Bratislavy, ale neskoršie obdobia si z odborného hľadiska ignoroval. Platil tento nezáujem aj na tvoje osobné návštevy týchto podnikov?

S výnimkou Krymu, o ktorom hovorím v iných súvislostiach, ma kaviarenské prostredie v časoch mojej mladosti kva-

litou ponuky (aj vrchní na „turka“, ako sa hovorilo zalievanej káve, hľadeli s dešpektom), interiérom, obavami z prítomnosti „tajných“, a často ani úrovňou obsluhy skutočne neoslovovalo.

Doma pritom káva tvorila dôležitú súčasť každodenného života. V detstve na sporáku vždy stála veľká, pôvodne červená, ale čím ďalej tým černejšia kanvica, v ktorej mama varila meltovú kávu. Nemala ju rada, ale v tom čase nič lepšieho neexistovalo. Ja som ju ako dieťa nepil a vždy som bol zvedavý, ako chutí. Raz som to povedal nahlas a známim, u ktorých sme boli na návšteve, mi ju k môjmu šoku ponúkli. Fuj. V šesťdesiatych rokoch bolo už v obchodoch bežne dostať zrnkovú kávu. Chutila síce o čosi lepšie, ale tiež nič moc. Neskôr si mama obľúbila „neskávu“. Spočiatku bol „sviatok“, keď ju dostala do daru alebo kúpila v Tuzexe, potom sa situácia zlepšila a ona odvtedy inú sortu ani do úst nevzala.

Moju generáciu viac lákali vinárne, hoci aj tu bola kvalita vína pochybná. Ako študent, ale aj dlho po skončení školy som večer pravidelne vybiehal na korzo. Ulice boli síce väčšinou ľudoprázdne, ale cieľom mojich výprav boli vinárne: Malí či Veľkí Františkáni, Wolkrova, Baštová, Zbrojnoš, Bulharská vináreň. Do každej som aspoň nakukol, a keď som videl známeho, prisadol som na pohár vína a kus reči. Vďaka tomu som vo vinárňach strávil dosť času a zažil viac príjemných chvíľ. Z ústavu sme občas išli aj na pivo. Najbližšie bol Merkúr – pajzel so zle čapovaným pivom a nedýchateľným vzduchom, ale napriek tomu kráľovský palác v porovnaní s Kysuckou krčmou na rohu Lazaretskej a Dunajskej.

Dnes do kaviarní či vinární chodím minimálne, no káva a červené víno sú stále mojimi obľúbenými nápojmi. Ale na jar tohto roku vyšla kniha o bratislavských kaviarňach a vinárňach v rokoch 1960 – 1989. Zatiaľ som ju nečítal a som na ňu celkom zvedavý.

Velkú časť výskumov (i života) si strávil v normalizácii. Ako by si charakterizoval toto obdobie a jeho vplyv na tvoj život?

Ako nepríjemné, šedivé, nudné, nie však tragické obdobie. Režim prinášal existenčné hrozby, na rozdiel od holokaustu či päťdesiatych rokov ale nešlo o život. Ubíjalo ma, že autocenzúra pôsobila nielen v odbornom, ale aj civilnom živote. Niektoré témy, ktoré ma trápili, som pre istotu neotváral ani s najlepšimi priateľmi. Boli sme presvedčení (dodnes verím, že oprávnene), že nám odpočúvajú telefón a že najmenej jeden zo susedov na nás donáša. Desila ma predstava, že syna Andreja by neprijali na strednú (a neskôr vysokú) školu, lebo jeho rodičia nie sú v strane a jemu by v konečnom účtovaní chýbali práve body, pridelené automaticky za robotnícky pôvod či členstvo rodičov v KSČ. To bol hlavný dôvod, prečo som v osemdesiatych rokoch intenzívne uvažoval o emigrácii. Jeden čas som mal pravidelne sny, že z našej pivnice špeciálnym prístrojom (sám som ho vymyslel a tajne vyrobil!), vrtám tunel, ktorým popod Dunaj celá rodina prejde do Rakúska. Tento proces som postupne zdokonaľoval, odstraňoval chyby plánu a prístroja, vyriešil som dokonca problém vykopanej zeminy. Mával som aj sny v nemčine. Našťastie november 1989 prišiel pred obávanými pohovormi. Napokon ich Andrej vôbec nemusel absolvovať. Vďaka výbornému prospechu ho na gymnázium prijali automaticky.

Na druhej strane doba (nie režim!) prinášala aj pozitívne prvky. S kolegami a priateľmi sme mali intenzívnejšie spoločenské kontakty než dnes. V divadle (ale aj v novinách) sme radi čítali medzi riadkami a v tomto obore sme sa blížili k dokonalosti. K zábave prispievali aj vtipy, najmä tie, ktoré kandidovali na „zlatú mrežu“. S nadšením sme navštevovali koncerty folkových spevákov, ktorí vo svojich textoch kritizovali režim. Hviezdou číslo 1 bol (nielen pre mňa) Jaromír Nohavica, obľúbené poslucháčov sa tešili aj Pavel Dobeš, Karel Plíhal, Ivo Jahelka

či Vladimír Merta. Ich koncerty sa spájali s očakávaním zážitku, ale aj s faktorom napätia a neistoty, pretože nik vopred nevedel, či ich režim nezakáže. Kvalitná literatúra nebola vždy dostupná, no tým viac sme si cenili „zakázané“ alebo pre veľký záujem čitateľov „podpultové“ knihy. A nesmiem vynechať viedenskú televíziu, ktorá ponúkala nedostupné politické informácie či kultúrne zážitky.

Patíš medzi tých, ktorých november 1989 prekvapil?

Samozrejme, ani pár dní pred novembrom som si nevedel predstaviť, že režim by v dohľadnej dobe mohol padnúť. V roku 1988 ma viedenské etnografické múzeum pozvalo, aby som prednášal o urbánnej etnológii na Slovensku. Nedostal som výjazdnú doložku, ale Rakúšania pozvanie o rok zopakovali. Najskôr som musel absolvovať neveľmi príjemný pohovor na ŠtB spojený s ponukou na spoluprácu. Nechcú vraj nič zvláštneho, ale budúci rok bude v Bratislave slavistický kongres a tam prídu všelijakí ľudia. Oni len chcú informáciu, ktorí z nich sú špióni a nie slavisti. Vysvetlil som, že nie som folklorista, takže na kongrese sa vôbec nezúčastním. Možno ocenili zdvorilú formu odmietnutia, ale v júni 1989 ma do Rakúska pustili. Keď som sa prihlásil na sekretariáte viedenskej akadémie, úradníčka sa dosť podráždene spýtala, prečo prichádzam až teraz, keď ma pozývali už vlani. Vysvetlenie o výjazdnej doložke nedokázala pochopiť. Týždenný pobyt v múzeu (vrátane jednodenného výjazdu na univerzitu v Innsbrucku) bol príjemný, zaujímavý a v mnohom poučný. Večer pred odchodom ma kolegyňa z múzea, Češka, ktorá sa do Rakúska vydala, priviezla na ubytovňu. Keď sme sa lúčili, v aute som sa jej doslova vyplakal na ramene s tým, že je to beznádejné, pretože u nás sa situácia nikdy nezmení...

Z viedenského pobytu mám ešte jednu špeciálnu spomienku. Nevieť už ako a prečo, pozval som rakúskych kolegov na

tradičný ústavný ples. Reagovali zdvorilo, no cítil som, že ma považujú za blázna (a v ústave mi to aj rovno povedali). V novembri však prišla revolúcia a v marci prišli oni...

Novembrové udalosti som spočiatku vnímal rozpačito, pretože som nevedel, čo sa deje a netušil, čo bude ďalej. Napriek tomu som poctivo chodil na demonštrácie, hoci som mal možno väčší strach ako v auguste 1968. Predsa len som bol starší, skúsenejší, zodpovedný za rodinu. Živo som si vedel predstaviť paniku, keby zasiahla armáda, alebo by niekto zo žartu vystrelil trebárs z poplašáku. Zamrazilo ma, keď som pred začiatkom jednej z demonštrácií na námestí začul v rozhovore dvoch neznámych mužov vetu „Zas sa vrátia židia a zoberú nám naše majetky“. S radosťou si pripomínam zdanlivo banálnu epizódu. Do povinnej výbavy vedeckých pracovníkov akadémie vtedy patrilo štúdium na VUML-i (Večerná univerzita marxizmu leninizmu). Bolo jasné, že ma to neminie, ale stále som hľadal zámienky, ako nástup oddialiť. Nepomáhali racionálne argumenty kolegov, že čím budem starší, tým to bude pre mňa ťažšie, iní dôvodili, že si ohrozujem kariérny postup, ďalší argumentovali, že tam chodia mäsiari, zeleninári, automechanici či príslušníci ďalších užitočných profesií, takže medzi spolužiakmi získam výhodné kontakty. Keď začiatkom decembra počas televízneho prenosu zaznela požiadavka zrušiť ústavný článok 4, ktorý deklaroval vedúcu úlohu KSČ, vyskočil som z fotela s víťazným revom: „A nepôjdem na VUML!“. V tom okamihu to bol pre mňa najväčší, našťastie však ani zďaleka nie posledný klad revolúcie. Napriek rozdeleniu Československa, mečiarizmu, korupcii, kočneriáde a iným negatívnym javom NELUTUJEM.

Spomenul si ŠtB. Mal si s touto bohumilou organizáciou nejaké skúsenosti?

Tajní sa v období normalizácie zaujímali o našu rodinu a ich

pozornosť si odniesla najmä mama. Ako „sionistku a organizátorku brigád v Izraeli“ ju opakovane predvolávali a veľmi nepríjemne vypočúvali. Mnohé, pre mňa dovtedy neznáme podrobnosti na túto tému uverejnila naša kolegyňa Ivica Buřmová.¹⁶ Objavila dokonca aj udanie, ktoré napísal niektorý z maminých kolegov v Univerzitetnej knižnici. Ja som okrem spomenutej návštevy na „Februárke“ osobný kontakt s ŠtB nemal. Myslím, že mi veľmi pomohla naša (nežidovská) suseda. Bola tiež na tejto brigáde a (možno ako potenciálne „slabé ohnivko“) ju vypočúvali medzi prvými. Objasnili jej, že poznajú môj zámer emigrovať a chceli, aby im to potvrdila. Odpovedala, že je to podľa nej blbosť, pretože človek, ktorý plánuje útek na Západ, určite nebude študovať slovenský národopis, ale niečo praktickejšie. A keď nám po novembri 1989 odovzdali kádrové materiály, zo zadnej strany spisu som sa dozvedel, že si ho opakovane vyžiadalo ŠtB.

V polovici deväťdesiatych rokov vyšli Cibulkove (a ďalšie) zoznamy spolupracovníkov ŠtB. Bol som zvedavý, aké známe mená sa tam objavujú a mal som trochu strach, či medzi nimi nebudú aj rodičia. Našiel som v nich mená, ktoré ma neprekvapili (skôr ma udivilo, že niektoré očakávané tam chýbali), ale aj také, ktoré ma šokovali. Predovšetkým ma však potešilo, že otec ani mama v týchto zoznamoch nie sú.

Čo ti priniesol vývoj po novembri 1989?

Nemôžem povedať, že by sa naplnili moje sny, pretože našej rodine priniesol veci, ktoré som si predtým vôbec nevedel predstaviť, a teda som o nich ani nesníval. Padli kádrové zábrany, a Eva konečne dostala príležitosť uplatniť svoje schopnosti. Vyhrala konkurz a 20 rokov pracovala na americkom veľvyslanectve ako politická špecialistka. Zažila v akcii amerických diplomatov, ale aj slovenských politikov a ja stále verím, že nájde

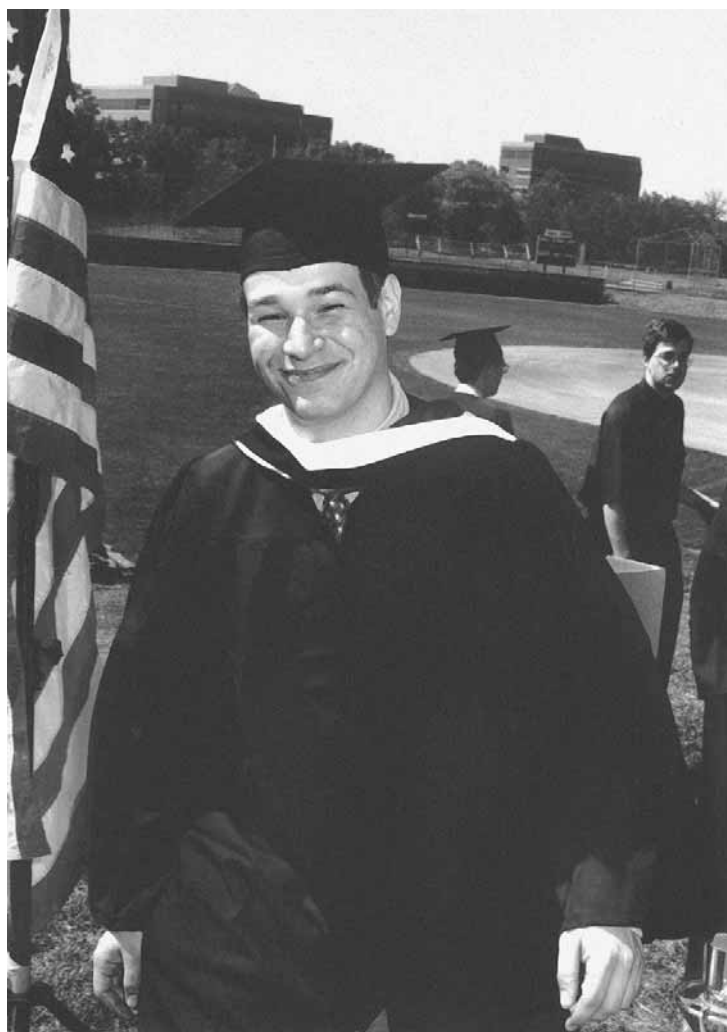
čas a energiu, aby spracovala svoje spomienky. Stoja za to. Konkurz úspešne zvládol aj Andrej a vďaka tomu si mohol vybrať, či chce maturovať na medzinárodnej škole vo Walese, Taliansku (Florenca) alebo v USA. Rozhodol sa pre Nové Mexiko, ocitol sa v mladej internacionálnej spoločnosti plnej schopných rovesníkov.

Potešilo ma, že uvažoval o štúdiu sociálnej antropológie, ale ešte radšej sme boli, keď sa nám podarilo ho presvedčiť, že to nie je praktické riešenie pre ďalší život. Vďaka dobrým výsledkom dostal štipendium na prestížnej Brandeis University v Bostone, kde študoval politológiu a ekonómiu. S Andrejovou promóciou sa mi spájajú silné emócie (cestou na ňu som sa v taxíku od radosti rozplakal) a dva nezabudnuteľné zážitky. Bývali sme v peknom penzióne a pri raňajkách nás obsluhoval majiteľ, ktorý vraj úspešne vyštudoval právo na Harvarde. Po zistení, že vyvrcholením životnej dráhy absolventov tejto prestížnej univerzity je česť obsluhovať nás pri raňajkách, som stratil úctu k Harvardu a jeho žiakom. Promócia sa konala v deň Andrejových 21. narodenín. Večer predtým nás zaviedol do malého, ale obľúbeného miestneho pivovaru. Čašníčka si vyžiadala jeho doklad a keď zistila, že ešte nemá 21 rokov, odmietla mu doniesť vytúžený nápoj. Nepomohli prosby, ani argumenty, že potrebný vek dosiahne o niekoľko hodín, že bude zajtra aj promovať, čašníčka bola neoblomná.

Po úspešnom završení štúdia odmietol ponuku zamestnania v bostonskej banke a vrátil sa domov. Nenaplnilo sa presvedčenie mnohých našich známych, že na Slovensko sa už nevráti. Našiel si miesto v agentúre Reuters, neskôr pôsobil v rôznych mimovládach, dnes vedie vlastnú úspešnú firmu. Predovšetkým sa však oženil. Výsledkom je dobrá nevesta a dve skvelé vnúčatá, ktoré bývajú dve či tri ulice od nás. Môžeme sa s nimi stretávať do vôle a túto príležitosť si patrične vychutnávame.

*S Andrejom
deň pred jeho
odchodom na
štúdiá, 1993*

*Andrejova
promócia,
Boston 1998*

Pre mňa patrí k profesijným vrcholom, že som v školskom roku 1991 – 1992 mohol jeden semester pôsobiť ako „Gastdozent“ v Etnografickom seminári univerzity v Zürichu. Téma „Toleranz und Konflikt in der Stadt“ sa, samozrejme, týkala Bratislavy. Za túto možnosť ďakujem Milanovi Stanekovi, ktorý na tamojšej univerzite prednášal a odporúčal ma. Boli to moje vôbec prvé prednášky, a hneď v cudzine, v nemčine. Situáciu neľahčila ani podmienka, že keď budem mať menej ako troch poslucháčov, nevyplatia mi honorár. Nebolo to jednoduché, ale sebavedomie mi zdvihla skutočnosť, že dve z mojich študentiek napísali (a úspešne obhájili) diplomovky na základe svojich výskumov v Bratislave.

Vo Švajčiarsku som mohol s odstupom sledovať politické dianie v Československu. Veľmi rýchlo som dospel k presvedčeniu, že rozdelenie spoločného štátu je nevyhnutné. Počas vianočných prázdnin ma doma priatelia presviedčali, že situáciu zle vyhodnocujem. Organizujú vraj množstvo demonštrácií, všetci známi boli presvedčení, že k tomu nedôjde. Dúfal som, že majú pravdu. Výsledok ma opäť presvedčil, aké dôležité je posudzovať politiku (aj odborné javy) odosobnene, potlačiť emócie a pokúsiť sa o vecné vyhodnotenie situácie. Veľmi mi to pomohlo v priebehu projektu Osudy tých, ktorí prežili holokaust, ale aj pri riešení iných citlivých (z môjho hľadiska najmä židovských) problémov.

Ďalšiu dôležitú skúsenosť mi o pár rokov neskôr ponúkol mesačný študijný pobyt v mníchovskom Collegium Carolinum. Je to organizácia, blízka sudetským Nemcom, preto som tam prišiel s celkom solídnu dávkou predsudkov. Tamojší vedeckí pracovníci, zaujímavý archív a bohatá knižnica, kde som sa dozvedel o udalostiach po oslobodení aj veci, o ktorých som dovtedy netušil, ma však veľmi rýchlo týchto predsudkov zbavili. Dodnes som im za to vďačný.

Takmer 25 rokov skúmaš život a kultúru židovskej komunity v Bratislave, resp. na Slovensku. Bol pre teba v tomto zmysle rozhodujúcim medzinárodný oral history projekt Osudy tých, ktorí prežili holokaust, zameraný na zaznamenávanie biografických príbehov židovských obyvateľov Slovenska?

Ešte v období normalizácie ma Milan Leščák opakovane presviedčal, aby som skúmal židovskú problematiku. Téma ma lákala, ale vtedy som ju jednoznačne odmietal. Skúsenosti mamy, ale aj iných ľudí z môjho okolia ma varovali, že výskum a zverejnenie získaných faktov pritiahne pozornosť tajnej polície tak ku mne, ako aj k informátorom. Poznal som prípady, že ŠtB v nie tak dávnej minulosti „vyťažovala“ priamo alebo prostredníctvom učiteľov aj školákov, tak prečo by to nemohli skúsiť so mnou? O túto formu „spolupráce so spoločenskou praxou“ som skutočne nestál.

Židovské témy som začal systematickejšie sledovať začiatkom 90. rokov. V roku 1995, teda ešte pred začiatkom projektu, som inicioval a pripravil do tlače zborník o židovskej identite, do ktorého som prispel krátkou, ale pre mňa dôležitou štúdiou.¹⁷ Išlo o prvé dotyky, stále mi však chýbala TÉMA, ktorou by som sa mohol dlhodobejšie zaoberať. Práve tu bol dôležitý projekt Osudy tých, ktorí prežili holokaust. Ponúkol mi materiál, ktorý ma oslovil odborne aj z hľadiska emócií. Záujem o holokaust som postupne rozšíril na sféru sociálnej kultúry židov v 20. storočí. Spadá do toho nielen holokaust, ale aj jeho príčiny a následky.

Faktom však je, že pri ďalšom smerovaní zohral práve tento projekt rozhodujúcu úlohu. Dozvedel som sa o ňom, keď ma koncom roku 1994 oslovil Martin Bútora s otázkou, či sa nechcem na ňom podieľať. Ponuku som bez váhania prijal a v nasledujúcich troch rokoch som osobne absolvoval viac než

120 interview so svedkami. Dozvedel som sa dovtedy pre mňa neznáme podrobnosti o tom, čo museli prežiť, aby prežili. Rozhovory ma psychicky aj fyzicky vyčerpávali, ale obohatili ma odborne a ešte viac osobne.¹⁸ Ako bonus vnímam skutočnosť, že viacerí svedkovia zažili mojich rodičov v Seredi a boli ochotní podeliť sa so svojimi spomienkami.

Hoci projekt skončil pred takmer štvrt' storočím, v mojej pamäti a odborných prácach „žije“ dodnes. O jeho rozsahu svedčí, že v prepísanej podobe má viac než 5000 strán. Chcem ale zdôrazniť, že je to síce dôležitý, no nie jediný prameň, z ktorého čerpám. Nezabúdaj, že takmer 30 rokov som aktívne pôsobil v štruktúrach ŽNO a ÚZŽNO, z toho 17 rokov ako predseda bratislavskej obce. Denne som bol v kontakte s radoťami a starosťami členov najväčšej slovenskej komunity. Poznal a riešil som problémy, aké som si dovtedy nedokázal ani predstaviť. Nevieť, či niektorý z našich kolegov robil tak dlhodobý a intenzívny výskum. Množstvo a kvalita poznatkov výrazne ovplyvnili moju ďalšiu prácu. Cítim potrebu tieto, na Slovensku dosiaľ často neznáme informácie analyzovať a publikovať. Hľadám a nachádzam medzi nimi stále nové súvislosti. V porovnaní s minulosťou preto viac pracujem s terénnym materiálom než s teóriou a literatúrou.

Som si toho vedomá – taký nepretržitý výskum in situ prinesie množstvo poznatkov. Ty si však ako predstaviteľ ŽNO či ÚZ ŽNO bol súčasne osobou verejnou. To prináša aj negatívne momenty. Cítil si sa ohrozený?

V detstve, ale aj na strednej či vysokej škole som sa s anti-semitizmom stretol minimálne, ale počas pôsobenia na obci sa takéto prejavy občas objavili. Anonymné listy ma väčšinou skôr pobavili než urazili či vystrašili. (Ťažšie som znášal ob-

časné útoky z vnútra komunity.) Keď sa Ústav pamäti národa rozhodol zverejniť zoznam arizátorov, dostal som 30. 11. 2005 anonym s hlavičkou „Naozaj chcete, aby sa na genocídu odpovedalo genocídou?“ Trochu ma toto porovnanie prekvapilo, ale autor svoj názor podrobne odôvodnil. Podľa neho by toto zverejnenie predstavovalo „*drastický, trvalý a likvidačný zásah do cti a ochrany osobnosti najmenej 100-150 tisíc nevinných plnoprávných občanov SR.*

– *Všetko spolu do tej miery a v takom rozsahu, že by to pre nich znamenalo niečo ekvivalentné ako MORÁLNY, SPOLOČENSKÝ, POLITICKÝ A PSYCHICKÝ, ba neraz i FYZICKÝ TREST SMRTI!!!*

– *Takže je celkom NESPOCHYBNITELNÝ ZÁVER, že zverejnenie mien arizátorov na internete či v akýchkoľvek iných verejne dostupných médiách (ako to presadzuje p. Ján Langoš a údajne aj Vy sám), je doslova GENOCÍDA PRE POTOMKOV ARIZÁTOROV VO VŠETKÝCH NASLEDUJÚCICH GENERÁCIÁCH – prakticky ZLIKVIDOVANIE nielen osobnosti arizátora samého (= vinníka už dávno nežijúceho), ale aj celého jeho rodu, teda všetkých potomkov, ktorí sa voči židom nijako neprevinili.*

Nemenej hrozné a likvidačné sú i ďalšie (inak dokonale naplánované) postihy: Genocída židov (čo ako barbarská) uskutočnila sa v rokoch 1940 až 1945 a RAZ SA DEFINITÍVNE SKONČILA. Naproti tomu genocída potomkov arizátorov sa ČASOVO začína uverejnením zoznamu arizátorov a NIKDY SA NESKONČÍ!!! bude teda pokračovať AD INFINITUM do nekonečna a na večné časy.“

Škoda, že pisateľ (podľa vlastných slov „starec nad hrobom“, ktorý sa spolu s priateľmi „dlhé roky angažovali v oblasti (nie marxistickej) filozofie a práva“ neuviedol spiatočnú adresu. Mohla to byť celkom zaujímavá diskusia...

Si žid, štvrt' storočia skúmaš židovskú problematiku, dlhé roky si bol v každodennom kontakte s komunitou, jej radosťami a starosťami. Aký je tvoj pohľad na židovskú identitu?

Uff! To je problém, ktorým sa trápim nielen ja, ale aj množstvo iných a oveľa lepších odborníkov. Možno najlepšie to sformuloval „poučený laik“ Jaro Franek. Podľa neho je židovstvo „diskusia bez konca“, preto obsahuje aj témy, o ktorých sa najlepšie debatuje bez ambícií na ich vyriešenie. K nim nepochybne patrí aj židovská identita. V tejto súvislosti dochádza Franek k záveru, že nemožno očakávať vyriešenie tohto problému, „nehľadiac na to, že by to snáď bola škoda“.¹⁹ Uspokojím sa s konštatovaním, že židovská identita má individuálny charakter, pretože každého jednotlivca ovplyvňuje (príliš) veľa premenných.

V prvom rade je židovská identita pre mňa nielen akademický problém, ale predovšetkým súčasť reálneho života. Stretol som sa s ľuďmi, ktorí sa cítili byť židmi, no nemohli nimi oficiálne byť, lebo nespĺňali kritériá halachy. Iní boli nešťastní, lebo ich vnímali ako židov aj proti ich vôli. Zás ďalších trápilo, že sa nevedeli rozhodnúť, kam vlastne patria. Prvý raz som o identite publikoval v roku 1995, tejto problematiky som sa z rôznych hľadísk dotkol vo viacerých knihách a štúdiách, často o nej uvažujem a diskutujem „len tak“. Napriek tomu poctivá odpoveď musí znieť „viem, že (skoro) nič neviem“. Základom je pochopenie a akceptovanie spomenutého faktu, že židovská identita má individuálny charakter. V realite sa spektrum pohybuje od striktného dodržiavania ortodoxných príkazov a zákazov cez rôznu stupeň asimilácie až po verejné popretie (a tým vlastne priznanie) židovského pôvodu. Ako vyjadrenie takéhoto prístupu vnímam vetu „ja nie som žid, len moji rodičia“. Pavel Traubner v jednom z publikovaných rozhovorov uviedol, že je „Slovák, ktorý sa narodil židovským rodičom“,²⁰ Juraj Špitzer napísal knihu s provokatívne realistic-

kým názvom Nechcel som byť žid.²¹ V jednom zo svedectiev zazneli slová „som Židovka, lebo urobili zo mňa Židovku. To, to prenasledovanie ma spojilo s tým židovstvom“. Niektorí sú šťastní a vďační, že existuje Izrael ako židovský štát, ale istý známy v neformálnej diskusii vyhlásil, že preňho Izraelci už nie sú Židia, lebo „sú celkom iní ako my v strednej Európe“ a ďalší zas požadoval, aby obec oficiálne protestovala proti tomu, že noviny o Izraeli píšú ako o „židovskom štáte“, pretože to je urážka.

Súčasnú komunitu preformoval a zároveň reformoval holokaust. V dôsledku (ne)prežitej traumy mnohí príslušníci stratili (a mladší obyčajne ani nemali možnosť získať) vzťah k viere. Svoje židovstvo vnímajú síce sekulárne, neprestalo ale existovať. Nezmizli ani (formálne) deklarácie príslušnosti k judaizmu, ktoré demonštrujú pri niekoľkých vybraných príležitostiach. Občasná účasť na bohoslužbách, zapáľovanie šabesových či chanukových sviečok, sederová večera a konzumácia macesov počas Pesachu, pôst na Jom Kipur, dodržiavanie niektorých princípov kašrutu a iné prvky vyňaté z komplexného systému micvot však samé o sebe nie sú znakom návratu k judaizmu, pretože tieto prvky z rôznych dôvodov realizujú aj neveriaci.²² Pri úvahách o budúcich podobách judaizmu predpokladám, že ich budú formovať tri určujúce princípy: individualizmus, zjednodušovanie a selektívnosť. Z toho vyplýva, že tak náboženské, ako aj sviatočné obrady sa nebudú praktizovať v rozsahu, aký vyžaduje ortodoxná tradícia. Nezaniknú však, ale budú sa naďalej rozvíjať a „žiť vlastným životom“.²³

Takto by sa dalo ešte dlho pokračovať. Pre mňa je židom človek, ktorý má židovských predkov, hlási sa k svojmu pôvodu a svoju príslušnosť vyjadruje spôsobom, aký si sám zvolí... Nepovažujem za podstatné, či sa cíti byť židom s malým alebo veľkým začiatočným písmenom. To je podľa mňa viac abstraktný problém gramatiky než reálny problém identity.

Diskusia o židovskej identite. Zľava bývalý predseda parlamentu ČR Milan Uhde, riaditeľ pražského Židovského múzea Leo Pavlát, reční Vladimír Železný, vpravo rabín Efraim Karel Sidon, Praha 1996

V rokoch 1996 – 2013 si bol nielen akademikom, ale aj predsedom ŽNO Bratislava. Ako k tomu vlastne došlo?

Išlo o súhru náhod, ale tento proces mal svoju logiku. Už som spomenul, že otec sa na prelome 50. a 60. rokov angažoval v obci a spomínaný mamin švagor Pavel Kollmann viedol pražskú Kile, až kým ho normalizačný režim neprinútil rezignovať...

Začiatkom roka 1990 sa konali voľby nového predstavenstva bratislavskej ŽNO a Pavel Traubner ma oslovil, či nemám záujem kandidovať. Mal som, a tým to celé začalo. Poctivo som chodil na schôdze predstavenstva. Boli zaujímavé do tej miery, že už po druhom či treťom zasadnutí som sa rozhodol napísať

na túto tému román. Hneď som vymyslel aj prvú vetu: „Budem stručný“ povedal predseda a všetci smutne sklonili hlavu, lebo vedeli, že klame. Ďalej som sa zatiaľ nedostal. V roku 1995 vtedajší predseda obce (pôvodným povolaním účtovník) vyhlásil, že končí. Neskôr to trpkô oľutoval, ale už bolo neskoro.

Vo februári 1996 členská schôdza zvolila nové predstavenstvo, v ktorom on už, samozrejme, chýbal. Jedenásť novozvolených členov sa poctivo schádzalo každý týždeň, aby sa vždy znovu ukázalo, že o túto zodpovednú a časovo náročnú funkciu nemá nik z prítomných záujem. Bolo to logické, veď ani jeden z nás v nebol ešte v dôchodkovom veku. Ak sa nemýlim, seniorom bol Paľo Kučera, mal vtedy 57. Zdalo sa, že situácia je beznádejná, tak som sa začiatkom marca ozval, že v akadémii nemám pevnú pracovnú dobu a môžem (samozrejme okrem utorka) stráviť 2-3 hodiny na obci. Sebadôveru mi dodávala aj skutočnosť, že vo voľbách som získal najviac hlasov. Navyše vďaka občasným návštevám obce a rozhovorom s predsedom som si myslel, že viem, čo táto funkcia prináša. Každému sa uľavilo a jednohlasne schválili moju kandidatúru. Tak som sa v marci 1996, niekoľko dní po 45. narodeninách, stal zrazu predsedom ŽNO.

Predstavenstvo mi hneď zverilo úlohu informovať môjho predchodcu, kto ho nahradí. Keď som mu to na druhý deň povedal, bol v šoku. Až neskôr som pochopil, akým úderom preňho bolo zloženie nového predstavenstva a osobnosť jeho predsedu. Dovtedy obec viedla skupina starších pánov. Spájalo ich, že prežili holokaust a vyrástli v prostredí, kde židovstvo a judaizmus tvorili prirodzenú súčasť každodenného života. A zrazu do čela obce zvolili vedenie, v ktorom väčšina členov mala úplne iné zázemie. Všetci bez výnimky vyrástli v socialistickom režime, teda v zásadne iných pomeroch než doterajší predseda a jeho rovesníci. Musel v tom vidieť (kontra)revolúciu

a vo mne jej hlavu, proti ktorej treba bojovať. Keď sa spamätal, tvrdil, že to je nemožné, pretože nie som ani právnik, ani ekonóm a on teda bude pokračovať. Neuvedomil si, ako sa doba po roku 1989 zmenila. Vo funkcii predsedu vystriedal novinára, po ňom ju zastávali etnológ, filozof a lekár...

Tým to teda začalo. A aké bolo pokračovanie?

Rýchlo sa ukázalo, že agenda je komplikovanejšia, než som si pôvodne predstavoval, takže „dve tri hodiny denne“ rozhodne nestačia. Pokračovali reštitúcie. Obecné objekty (vrátane administratívnej budovy na Kozej 18, kde pred holokaustom bola židovská a za socializmu „normálna“ škôlka) boli v havarijnom stave. Množili sa sťažnosti na zanedbaný stav cintorínov, kritiku vyvolávali hygienické pomery v kóšernej jedálni. Práve kuchyňa ma postavila pred prvý vážny religiózny problém. V máji 1996 náhle zomrela pani Katzová, ktorá ju viedla a pre svoju zbožnosť bola zároveň garantom dodržiavanie kóšerných predpisov. Keď mi to večer telefonicky oznámili, v prvom momente som si nevedel predstaviť, čo bude s kuchyňou ďalej. Prijemne ma prekvapilo, že na druhý deň ráno už pred kanceláriou čakali tri seriózne uchádzačky.

Religiózny život vyžadoval viac než len oznámenia o termínoch sviatkov alebo plamenné výzvy členom obce, aby prejavili solidaritu a zúčastňovali sa na bohoslužbách či pohreboch vo funkcii minjenmana. Snažil som sa ísť príkladom, začal som pravidelne navštevovať synagógu, chodil som na pohreby, ktorým som sa dovtedy vyhýbal, prestal som jesť bravčové a miešať mäsité a mliečne pokrmy. Postupne som spoznával nielen formu, ale aj podstatu židovských sviatkov, tajomstvá kašrutu, pravidlá židovského pochovávaní, ale aj čaro byrokracie, problémy stavebných povolení, daňových priznaní a odpisov.

Hlavne som ale chcel vytvoriť atmosféru, ktorá by členov motivovala chodiť na obec kvôli ponuke zaujímavých podujatí a židovskej spoločnosti a nielen vtedy, keď potrebovali nakúpiť macesy alebo zaplatiť cirkevnú daň. Keď som nemal práve rokovanie, nechával som otvorené dvere kancelárie, aby mohli ľudia kedykoľvek vojsť. Prichádzali najmä príslušníci najstaršej generácie a často som s nimi strávil celé hodiny. Časť obce takýto prístup vítala, iní, najmä mladší, však nešetřili kritikou. Podľa ich názoru mali predseda a personál ŽNO „seriózne úradovať“ a nie „strácať čas počúvaním kadejakých hlúposti“. Aj po rokoch som ale presvedčený, že medzi hlavné úlohy obce, a teda aj jej vedenia, patrí, aby boli k dispozícii pre problémy svojich členov. Často chceli, aby som riešil pre mňa dovedy neznáme problémy alebo žiadali veci, na ktoré buď nemali právo, alebo obci chýbali potrebné prostriedky. Len neskôr som pochopil, že niektorí len skúšali z nás niečo „vytiahnuť“, iní zas potrebovali, aby ich niekto vypočul a prejavil pochopenie. To bolo často jediné, čo sme im vedeli ponúknuť.

Ako sa vyvíjala tvoja predstava o tom, čím má byť obec pre svojich členov a naopak?

V prvom rade si treba uvedomiť, že po holokauste sa radikálne zmenila nielen demografická, ale aj duchovná štruktúra komunity. Mnohí veriaci zahynuli, mnohí preživší po oslobodení emigrovali. Tí, čo ostali, sa hlásia k svojmu pôvodu, no ich identita väčšinou nie je prioritne náboženská a už vôbec nie ortodoxná. Podľa mňa všetko podstatné signalizuje už názov Židovská náboženská obec. Skrýva sa v ňom morálna povinnosť akceptovať všetkých záujemcov, ktorí majú aspoň jedného židovského rodiča, umožniť veriacim, aby mohli dodržiavať micvot (príkazy a zákazy Tóry) a napokon v rámci svojich možností vytvoriť predpoklady komunitného života.

Z týchto dôvodov patrí k úlohám obce podpora náboženských, sociálnych, vzdelávacích, spoločenských aj kultúrnych aktivít.

Východiskom sa stalo oživenie klubovej činnosti. Z tohto dôvodu bolo potrebné „zušľachtiť“ existujúce priestory. V prvom rade sme sa zamerali na rekonštrukciu objektov, ktoré nesľubovali síce ekonomický zisk, ale boli dôležité pre fungovanie obce: kuchyňa, administratívna budova na Kozej či dom na Panenskej ulici. Keď sa pripravovala oprava spustnutej kuchyne, napadlo mi vytvoriť tu Komunitné centrum a sústrediť doňho čím viac židovských organizácií a aktivít. Bol som presvedčený, že táto idea osloví nielen členov obce, ale aj sponzorov. Z tohto zorného uhla sme pripravovali projekty rekonštrukcie Panenskej a Kozej.

Na začiatku bola kuchyňa. Opravy potrebovala už preto, že to bol vtedy jediný priestor, ktorý ľudia každodenne navštevovali. Najmä tí starší prichádzali nielen kvôli obedom, ale aj zo spoločenských dôvodov. Navyše som veril, že z religióznych aj humanitárnych dôvodov zoženieme na tento účel ľahšie financie. Tu nám (nie posledný raz) pomohol náš sympatizant a dlhoročný zamestnanec Slobodnej Európy (a neskôr aj ŽNO) Otto Macháč. Sprostredkoval kontakt na nemeckú nadáciu, ktorá podporovala projekty z postsocialistických štátov. Slovenská židovská organizácia znamenala pre nich ako Nemcov bonus navyše. Otto nám dal nielen tip, ale vďaka osobným kontaktom pomohol zariadiť trojmiliónový grant (v korunách), určený na rekonštrukciu starej jedálne.

Táto suma predstavovala pre mňa príliš veľa peňazí na to, aby sme sa uspokojili len s opravou. (Netušil som ešte, koľko taká stavba v skutočnosti stojí.) Vyžiadali sme si dva projekty na stavbu novej budovy. Prvý uvažoval o klasickom tehlovom objekte, ale vyhral Martin Kvasnica zo Štúdia For. Predložili

návrh modernej budovy z dreva a zo skla. Oslovili sme šesť stavebných firiem. Keď predložili cenové ponuky, moje nadšenie vyprchalo. Najmenej, „iba“ 6,5 milióna Sk, pýtala malá oravská rodinná firma. Najvyšší rozpočet požadoval viac než dvojnásobok, ostatné štyri návrhy sa začínali jedenástkou a líšili sa len číslami za ňou. Na úvod rokovania svetaskúsený člen predstavenstva navrhol, aby sme najvyššiu a najnižšiu ponuku škrtili, „pretože tak sa to robí“. Prítomní súhlasili. Ostali štyri jedenástmiliónové alternatívy a mohla začať diskusia, ktorú z nich vybrať. Skončila, keď som ticho povedal, že žiadnu, lebo nemáme ani polovicu potrebnej sumy. Zdanlivo beznádejnú situáciu zachránil podpredseda obce Paľo Kučera. Zobral si všetky rozpočty a asi za týždeň zavolať, že by mi rád niečo vysvetlil. Ako sa ukázalo, porovnal jednotlivé položky všetkých ponúk a v každej z nich aspoň jedna ďalšia firma uvádzala porovnateľne nízku sumu ako Oravci, takže tá „vyradená“ šesťmiliónová ponuka sa ukázala ako realizovateľná.

Začali sme vybavovať stavebné povolenie a chvíľu sa zdalo, že všetko bude v poriadku. Nebolo. Jednak sme nemali k dispozícii potrebné financie, hlavne ale nemeckí donori netajili nespokojnosť: peniaze vraj na základe našej žiadosti prideliť na prestavbu a nie na nový objekt. Vyjadrili obavu, či obec má finančné a personálne kapacity na realizáciu tak náročného projektu. Otto Macháč ich dokázal upokojiť aspoň do tej miery, že sa rozhodli vyslať do Bratislavy delegáciu, ktorá situáciu skontroluje priamo na mieste.

Vybavovanie úradných dokumentov pokračovalo (na slovenské pomery) bez problémov dovtedy, kým na rad neprišli hasiči. Ako sa ukázalo, v Starom meste prijali predpis, že nové budovy nesmú stáť ďalej než 20 metrov od miesta, kde by pri požiari mohli zastať požiarnici. V našom prípade to bolo o pár desiatok metrov viac a nebola nádej, že by sa veľké autá dostali

cez plánovaný vstup do dvora. Po dlhých úvahách architekti navrhli pristaviť ku kuchyni pergolu, ktorá končila asi 15 metrov od ulice. Nebola funkčná a stavbu predražila, ale tiež ozvláštnila a hlavne zachránila.

Potrebné povolenia sme napokon dostali, ale napadol sneh, takže práce nemohli začať. Zároveň sa neúprosne blížila plánovaná kontrola nemeckej nadácie. Prišiel pán Stiemke osobne, so záujmom si prezrel celú obec, zdvorilo vypočul naše plány a zdôvodnenia, prečo sa stavba nerozbehla. Nebol nadšený, ale prejavil trpezlivosť. Sľúbil, že keď sa podarí objekt realizovať, podporia nás aj v budúcnosti. Dovtedy neostávalo nič iného, len stavať, zháňať peniaze a dúfať.

Prislúbené prostriedky vedenie nadácie poslalo, prispeli židovské aj nežidovské organizácie, pridali sa súkromní donori. Ďakovné tabule vo vestibule kuchyne ukazujú, koľko ľudí a organizácií zo Slovenska aj zahraničia prejavilo ochotu prispieť. Krátko po Roš Hašaná, v septembri 2001, sme kuchyňu slávnostne otvorili. Prišli zástupcovia JOINT-u, predstavitelia nemeckého veľvyslanectva, členovia a funkcionári komunity, Otto Macháč, nechýbal ani šéf nadácie s niekoľkými kolegami. Boli spokojní, ale pri poháriku vína pán Stiemke priznal, že po zimnej obhliadke sa obával, že zbytočne vyhodili peniaze... Napriek tomu sa rozhodol riskovať a prejavil obci dôveru.

Nové priestory dodnes slúžia nielen stravníkom, ale využívajú sa aj na klubové a spoločenské aktivity, čím prispeli k zintenzívneniu života obce. Najaktívnejšie ich využíva najstaršia generácia. Do priestorov obce sa presťahoval Klub seniorov, ktorí prežili holokaust. Pôvodne sa jeho členovia schádzali raz do týždňa v zariadení pre seniorov v Petržalke, ale privítali možnosť stretávať sa na pôde komunity. Klub dodnes vedie neskutočná pani Mosnáková. Jej aktivitu v roku 2019 ocenila prezidentka Zuzana Čaputová, ale aj príslušníci Kotlebovej Lu-

dovej strany Naše Slovensko, ktorým sa nepáčilo, že vyznamenanie dostalo niekoľko osobností židovského pôvodu.

Eva Mosnáková dosiahla, že vzrástol nielen záujem najstarších, ale na jej pozvanie prichádzali do klubu osobnosti kultúrneho, spoločenského a politického života. V prvom rade v tejto súvislosti spomeniem spisovateľa Daniela Heviera, ktorý okrem iného viedol kurz výtvarnej výchovy a nacvičil s členmi klubu divadelné predstavenie Sila života. Na kus reči prišli známi herci, politici, vedci, novinári, medzi pravidelných hostí napokon patríš aj ty...

Už roky úspešne funguje The Hidden Child,²⁴ vznikol Knižný klub, psychologička Ula Pastirčáková raz do týždňa vedie kaviareň, pre záujemcov bola k dispozícii muzikoterapia, neskoršie prestavba Kozej 18 ponúkla atraktívne priestory pre zábavu, ale aj vzdelávacie aktivity školskej mládeže atď. Uvidíme, čo z týchto aktivít ožije po koronavírusových „prázdninách“.

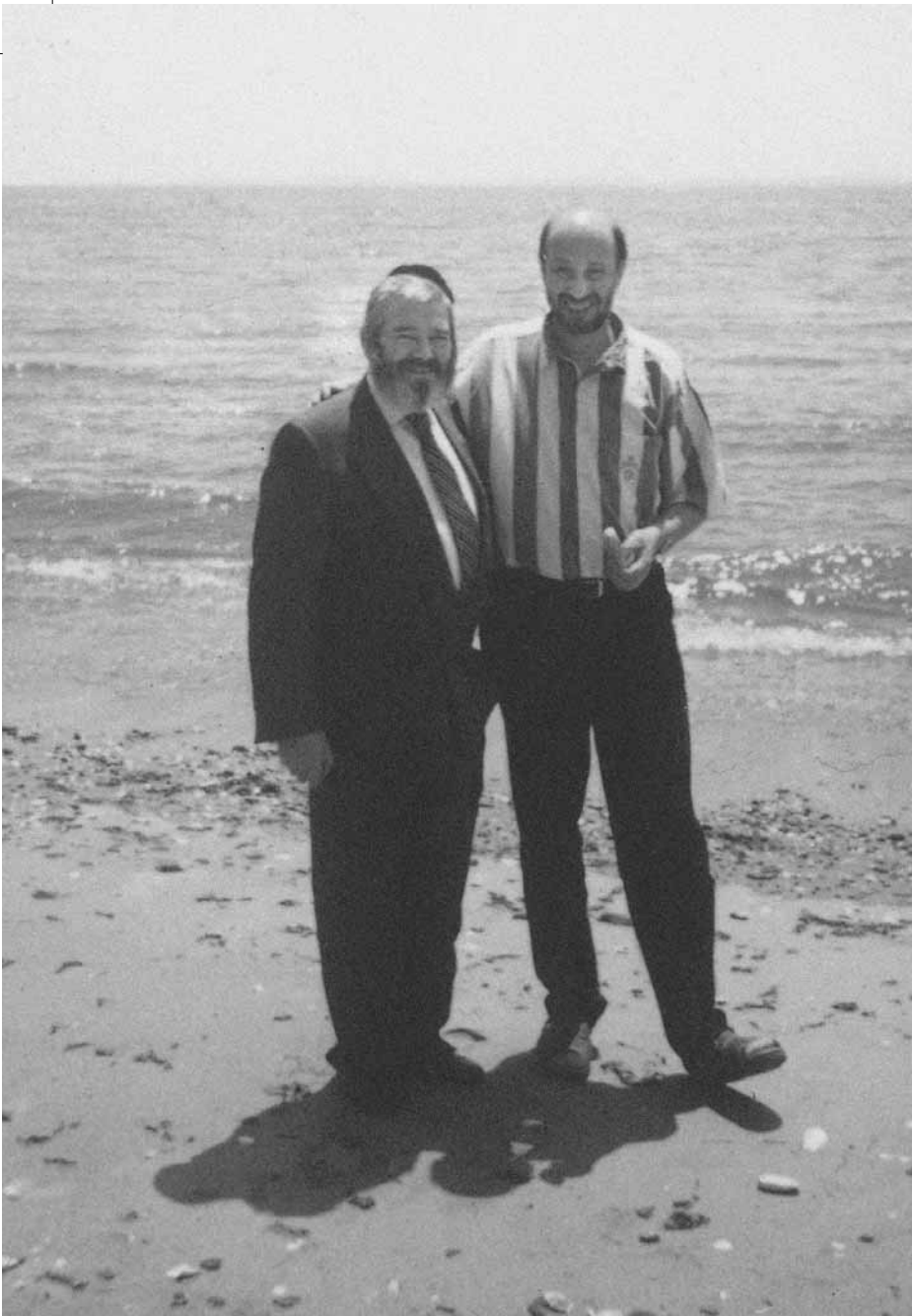
A čo bolo ďalej?

Kuchyňa ešte nebola hotová a na dvere už klopala stavebné, etnologicky aj religiózne oveľa náročnejšia (a v mnohých smeroch dramatickejšia) rekonštrukcia Memoriálu Chatama Sofera. Záchrana hrobov svetoznámeho rabína (žil v rokoch 1762 až 1839, v Bratislave pôsobil od roku 1806 až do svojej smrti) a ďalších významných židovských duchovných autorít, bola z rôznych dôvodov dôležitá pre ortodoxných veriacich, bratislavské úrady, židovskú náboženskú obec, ale aj pre mňa ako predsedu a najmä etnológa. Podobné iniciatívy sa objavili už v dávnejšej i nedávnej minulosti, ale väčšinou to boli skôr fantazmagórie než seriózne zámery. Až Medzinárodný výbor pre záchranu hrobov mudrcov z Pressburgu prišiel s reálnou, aj finančne podloženou predstavou. Dokázali na svoju stranu získať aj vedenie mesta a presadili, že pri riešení všetkých spor-

ných bodov bude rozhodovať halacha, teda židovské náboženské právo.

Veľmi rýchlo sme sa presvedčili, že táto zdanlivo formálna požiadavka podstatne ovplyvní priebeh prác. Bolo pre mňa úžasné počúvať pravidelné výmeny názorov medzi ortodoxnými veriacimi z USA či z Izraela na jednej strane a úradníkmi bratislavského magistrátu či stavebnými odborníkmi na strane druhej. Paradoxne si myslím, že v tejto konštelácii moja neskúsenosť a nedostatok religióznych aj stavbárskych vedomostí neraz skôr pomáhal než vadil. Väčší handicap ako absencia technických poznatkov predstavovala moja (ne)znalosť angličtiny. Tu mi veľmi pomáhala Eva. Podľa zákona schválnosti telefonáty zo zámoria prichádzali bežne o druhej-tretej v noci nášho času. Mňa zvonenie nezobudilo a vo väčšine prípadov ma Eva nechala spať. Podľa okolností dokázala aj bez môjho vajatania upokojiť agresívnych a uspokojiť nervózných ortodoxných veriacich. Zvládla aj moju chronickú únavu, prepracovanosť, stres, podráždenosť...

Nechcem zachádzať do podrobností, nakoniec sme o tom napísali s Martinom Kvasnicom knihu, v ktorej opisujeme väčšinu konkrétnych problémov a riešení. Pri každej porade sa zišlo množstvo ľudí, počnúc znalcami a strážcami halachy (okrem mažgiacha Gershona Turma z Izraela to bol najčastejšie rabi Schlesinger zo Strassburgu) a končiac slovenskými odborníkmi z rôznych profesií. Predstavy týchto názorových pólov sa niekedy zdanlivo navzájom apriórne vylučovali, takže hlboké znalosti, dlhoročné skúsenosti a s nimi spojené „overené postupy“ ich pri hľadaní kompromisného riešenia neraz skôr brzdili, než pomáhali. Väčšina dialógov začínala zdôvodňovaním prečo sa „nedá“ to, čo tí druhí žiadajú. Svoje názory presadzovali množstvom zdanlivo nevyvrátiteľných argumentov. Na rozdiel od odborníkov som obyčajne na začiatku diskusie ničomu nerozu-

*Prvé stretnutie
s predsedom IC
Romi Cohnom,
New York, 1998*

*Romi Cohn na
slávnostnom
otvorení
memoriálu,
júl 2002*

mel a nemal preto nijaký názor na vhodný postup. Skôr som sa snažil nájsť priesečníky medzi zdánlivo nekompatibilnými alternatívami. Bavili ma kontraverzie a spájanie tisícročných tradícií halachy s najnovšími technologickými postupmi. K záverečnému konsenzu „predsa sa to dá“ viedli skôr psychologické než technické argumenty. Spočiatku moje vstupy často vyvolali na jednej aj druhej strane pobavený úsmev či hlasný smiech, ale občas sa (aj pre mňa prekvapujúco) ukázalo, že niektoré sú použiteľné alebo aspoň inšpiratívne a začali o nich uvažovať. Došlo dokonca k situácii že bratislavskí stavbári z firmy Raft oponovali návrhom rabína Schlesingera či mažgiacha Geršona Turma, pretože vraj odporujú halache. Postupne všetci pochopili, že cieľom nie je presadiť vlastný názor, ale spoločne hľadať halachicky aj inžiniersky prijateľný kompromis. Veľkú prácu v tomto smere vykonal charizmatický predseda Medzinárodného výboru pre záchranu hrobov mudrcov z Prešporoku, bratislavský rodák Romi Cohn, ktorý, žiaľ, v marci 2020 podľahol korone, a vtedajší slovenský veľvyslanec v USA Martin Bútora. Ten 13. septembra 2001 usporiadal vo Washingtone seminár o Chatamovi Soferovi a jeho memoriáli, na ktorý zo Slovenska pozval Egona Gála a mňa spolu s Evou. Všetko bolo pripravené, ale teroristický útok prekazil plány. Väčšina pozvaných hostí (vrátane Romiho Cohna, ktorý žil v New Yorku) nemohla prísť, ale Martin sa rozhodol, že napriek všetkému seminár bude. Podujatie a celý pobyt vo Washingtone bol pre mňa obrovským zážitkom.

Myslel som, že za tisícročia života v diaspóre rabíni vyriešili všetky halachické problémy. K môjmu prekvapeniu to tak nie je, život prináša vždy iné prekvapenia a vynucuje si nové riešenia. Na dôkaz zacitujem architekta Martina Kvasnicu, ktorý navrhol nový vizuál Memoriálu a aktívne sa podieľal na celom priebehu rekonštrukcie:

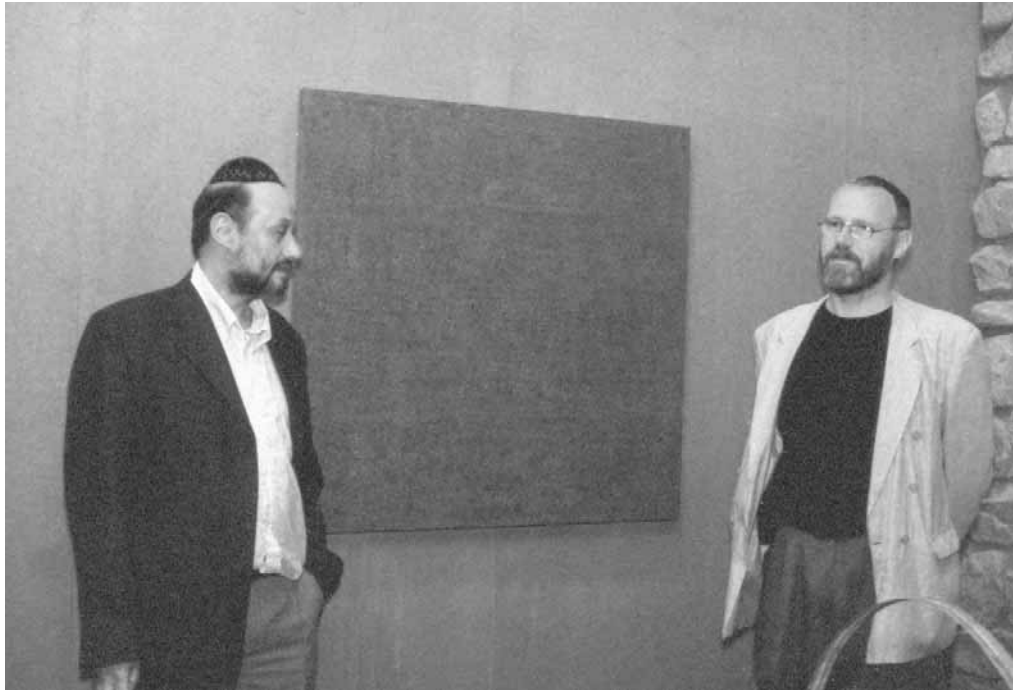
Minister zahraničných vecí (neskôr premiér a prezident) Izraela Šimon Peres na Memoriáli, 2001

S mikrofónom Eva, ďalej sedia veľvyslanec Martin Bútora a jeho manželka Zorka. Washington 13. septembra 2001

„Rozhodujúcim momentom bolo definovanie a dodržiavanie religióznych podmienok, technické riešenia a realnosť ich uplatnenia boli pre investora irelevantné. Zjednodušene povedané, mal som uprostred cintorína postaviť memoriál tak, aby nestál na cintoríne. Mal som ho takmer štyridsať metrov dlhým chodníkom po cintoríne sprístupniť aj pre kohenov, príslušníkov rodu, v ktorom sa traduje kňazský stav v jeruzalemskom chráme. Tí sa cintorína dotknúť vôbec nesmú, lebo by stratili svoju charizmu. Mal som im umožniť do neho vstup tak, aby neboli pod jednou strechou s hrobmi. Stavba nesmela mať základy v teréne, na ktorom stojí a všetok stavebný ruch musel rešpektovať pokoj mŕtvych.

Židia sú obdarení zvláštnou schopnosťou vyhnúť sa porušeniu božích príkazov, veď ako inak by rozptýlení v diaspóre mohli prežiť a udržiavať svoje náboženstvo. Touto miestami až bravúrnou virtuozitou ma usmerňovali aj pri riešení problému, ako bývalý cintorín sprístupniť kohenom, ktorí majú kontakt s hrobmi zakázaný. Špeciálne pre nich som všetky vonkajšie i vnútorné priestory navrhol tak, aby sa od hranice cintorína až po optický kontakt v interiéri mohli pohybovať po religiózne čistom koridore – po kontinuálnej vzduchovej vrstve vymedzenej religiózne bezpečnými hranicami. Prístupovú komunikáciu do memoriálu som navrhol ako visutú lávku, voľne položenú dlhú priečnu konzolu. Nie náhodou kopíruje pôvodnú trasu električiek, lebo sa nesmelo použiť nové zakladanie do terénu cintorína. Sekulárne zbytočné zábradlie na lávke je religiózne nevyhnutné pre kohenov. Vymedzuje im hranice zaručenej vzduchovej vrstvy, po ktorej môžu chodiť. Konštrukciu podláh v nádvorí a v interiéri som navrhol tiež ako visutú nad pôvodným terénom. Kohenov ochráni od priameho kontaktu s hrobmi. Aby sa s nimi neocitli ani pod jednou strechou v uzavretom priestore, od pohrebiska ich oddeľuje zavesená sklenená opona.

*So spoluautorom knihy Chatam Sofer Memoriál Martinom Kvasnicom
pred pamätnou tabuľou v Memoriáli, 2002*

Pre prípad, že by dvere v tejto zasklenej stene boli náhodou otvorené, navrhol som priamo nad nimi prerušenie strechy nezakrytým otvorom, ktorý som nazval kohenský separátor. Podľa tvrdenia rabínskych autorít je toto riešenie svetovým unikátom.²⁵

Po všetkých spomenutých i nespomenutých peripetiách možno pochopiť, že počas banketu, ktorý sa po slávnostnom otvorení memoriálu uskutočnil v Primaciálnom paláci, som prežíval pocit eufórie a zadosťučinenia.

Ako spolu komunikoval tvoj akademický a funkcionársky život? Nebili sa navzájom?

Naopak, mnohé z toho, čo som sa dozvedel ako funkcionár komunity, som mohol využiť vo svojej vedeckej práci. Ako som už spomenul, pôsobenie na obci mi dovolilo realizovať pasívny

výskum. Platilo to však aj v opačnom smere. Etnologické vedomosti, výskumné skúsenosti, ochota trpezlivo počúvať mi pomáhali riešiť problémy komunity. Pre pochopenie problematiky bolo dôležité, že na rôznych podujatiach som sa mohol zúčastniť niekedy ako divák, ale častejšie v pozícii organizátora či aktívneho účastníka. Vďaka osobným kontaktom, ktoré vyplynuli aj z projektu *Osudy tých, ktorí prežili holokaust*, ľudia poznali mňa aj moju profesiu. Bolo to dôležité, lebo z vrodenej zvedavosti som v sebe nikdy nepotláčal záujem etnológa výskumníka. Pomohlo tiež, že príslušníci židovskej komunity moju profesionálnu orientáciu vnímali aj vďaka knihám *Prežili holokaust* (1997), *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou* (2000) alebo (môj) *židovský humor* (2002) či spomínaný *Memoriál Chatama Sofera*, ktorý sme napísali s Martinom Kvasnicom.

Ktorú zo svojich kníh máš najradšej?

Ťažko povedať, snáď *Prežili holokaust*. Je to moja prvá samostatná kniha. Možno z nedostatku skúseností alebo pre smutnú tému, ale písala sa mi najťažšie. V prvom variante som si doslova vylieval hnev a zúfalstvo, používal som emotívne komentáre. Našťastie som nestratil trpezlivosť, postupne som text obrusoval, škrtnal emócie a snažil sa zdôrazniť podstatu. Veľmi ma preto potešilo, keď jedna z kritických kolegýň pochválila, ako som si dokázal zachovať odstup. Veľkú satisfakciu priniesli početné recenzie, hlavne ale pochvalné slová od protagonistov tejto knihy. Dobré pocity mám dodnes z knihy *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*, čo bol vlastne na Slovensku prvý pokus o etnologickú syntézu židovskej problematiky. „Životné dobrodružstvo“ opisuje *Chatam Sofer Memoriál*, ktorú sme napísali spoločne s Martinom Kvasnicom. Knihy *Budúci rok v Bratislave* a *Minulý rok v Jeruzaleme* mi stále znovu oživujú spomienky na neuveriteľnú eufóriu ľudí, ktorí sa opäť stretli po

Knihu (môj) židovský humor predstavili Július Satinský a Dado Nagy. 2001

Prednáška o židovských sviatkoch pre o.z. Bratislavské rožky v roku 2018

desaťročiach. Nevynechám monografiu o súčasnom židovskom pohrebe.²⁶ Táto téma bola pre mňa nová a teší ma, že som ju zvládol aj po šesťdesiatke. Faktom je, že s väčšinou mojich kníh som aj s odstupom času celkom spokojný, hoci často objavím miesta, kam by som vložil nové zistenia, iné závery alebo vety, ktoré by som dnes formuloval inak.

V tomto smere mám ešte jednu veľkú ambíciu. Už roky túžim napísať Knihu kníh, v ktorej by som zhrnul, čo viem, čo cítim a na čo myslím. Každú novú knihu začínam s nádejou, že bude tá pravá.

Momentálne píšem knihu s pracovným názvom Židovské križovatky. Téma aj názov sa mi páčia, ale napriek tomu mám ambivalentné pocity. Bude sa prekladať do angličtiny a práve preto neviem, či si želám, aby práve z nej bola vytúžená Kniha kníh. Preklady (možno s výnimkou nemeckých) predstavujú totiž pre mňa nočnú moru. Na svojich textoch vždy pracujem do poslednej možnej chvíle a často aj potom. Úpravy mi v hlavě žijú vlastným životom, nezávisle od mojej vôle. Svojevoľne zasahujú do zdanlivo hotového diela, nachádzajú v ňom nové súvislosti, presnejšie formulácie. V prípade prekladov ale tieto zásahy reálne končia vo chvíli, keď text odíde k prekladateľovi. Odvtedy je v jeho moci, mimo mojej kontroly a ja viem, že nebudem rozumieť, čo som vlastne napísal. Môžem akurát dúfať, že pochopí, čo chcel básnik povedať a nájde adekvátne výrazy. Bez ohľadu na túto realitu moja myseľ naďalej intenzívne pracuje, hoci mi je jasné, že prípadné zdokonalenia smerujú do vetra. Toto vedomie umocňuje moje pocity nespokojnosti a neistoty... Ale možno tú Knihu kníh napíšem v projekte, ktorý práve spoločne pripravujeme.²⁷

Čo sú podľa teba najdôležitejšie odborné projekty, na ktorých si sa podieľal?

Prezentácia knihy Prežili holokaust. Hovorí Ingrid Antalová, vpravo Martin Bútora, 1997

Spomeniem tri najdôležitejšie. Najskôr Osudy tých, ktorí prežili holokaust. Vyžiadal si množstvo stresu a námahy, ale oveľa viac mi vrátil. 148 svedectiev obsahuje toľko dramatických príbehov a cenných etnologických informácií, že z nich čerpám už takmer štvrt' storočia a stále som sa nedopracoval „na dno“. Veľa informácií o tradičnom judaizme, stavebárskych finesoch a napokon aj o mne samom ponúkla spomínaná rekonštrukcia Memoriálu Chatama Sofera. Súčasnosť židovstva dokážem lepšie chápať vďaka webovej stránke Stretnutie. V októbri 2004 ju založila skupina židovských emigrantov, ktorí sa rozhodli zorganizovať v Bratislave „stretnutie našincov, čo sme sa stretávali v ,kuchyni“,²⁸ na Zlatých Pieskoch atď. v 60-tych rokoch“. Stretnutie sa uskutočnilo v máji 2005 a prebehlo v nezabudnuteľnej atmosfére plnej silných emócií. Skupina existuje dodnes, uskutočnilo sa zatiaľ 10 stretnutí a webová stránka je stále aktívna a zaujímavá. Ľudské aj odborné potešenie...

*Na Stretnutí 2005
v Bratislave opäť
s Ďurom a stále
s Evou...*

*S Evou a Cenou
primátora, 2015*

Ako reflektuješ zmeny v etnológii na Slovensku za posledných 30 rokov a na dnešnom Ústave etnológie a sociálnej antropológie?

Dôkladná odpoveď na túto otázku by si žiadala viac miesta a času, preto odpoviem zjednodušene. Predovšetkým spomeniem postupný prerod etnografie na etnológiu, posun z dovedy prevládajúcej deskripcie skúmaných javov na ich analýzu a/alebo komparáciu. Už neplatí len tradičná dichotómia etnografia/folkloristika, tradícia/súčasnosť či mesto/vidiek. Vyvíja a mení sa „ľud“ aj „súčasnosť“. Pohľad na slovenskú spoločnosť sa postupne mení na výskum spoločnosti Slovenska, je oveľa hlbší a diferencovanejší. Narastajúci dôraz na prístupy sociálnej antropológie, ktorý sa premietol aj do nového mena nášho ústavu, je reakciou na rozšírenie portfólia skúmaných tém. Ale je nás málo, niektoré témy vyžadujú zvýšenú koncentráciu „osobohodín“, iné preto nemá kto skúmať. Odbor si zlepšuje aktuálne renomé, ale postupne narastá dlh pred budúcnosťou.

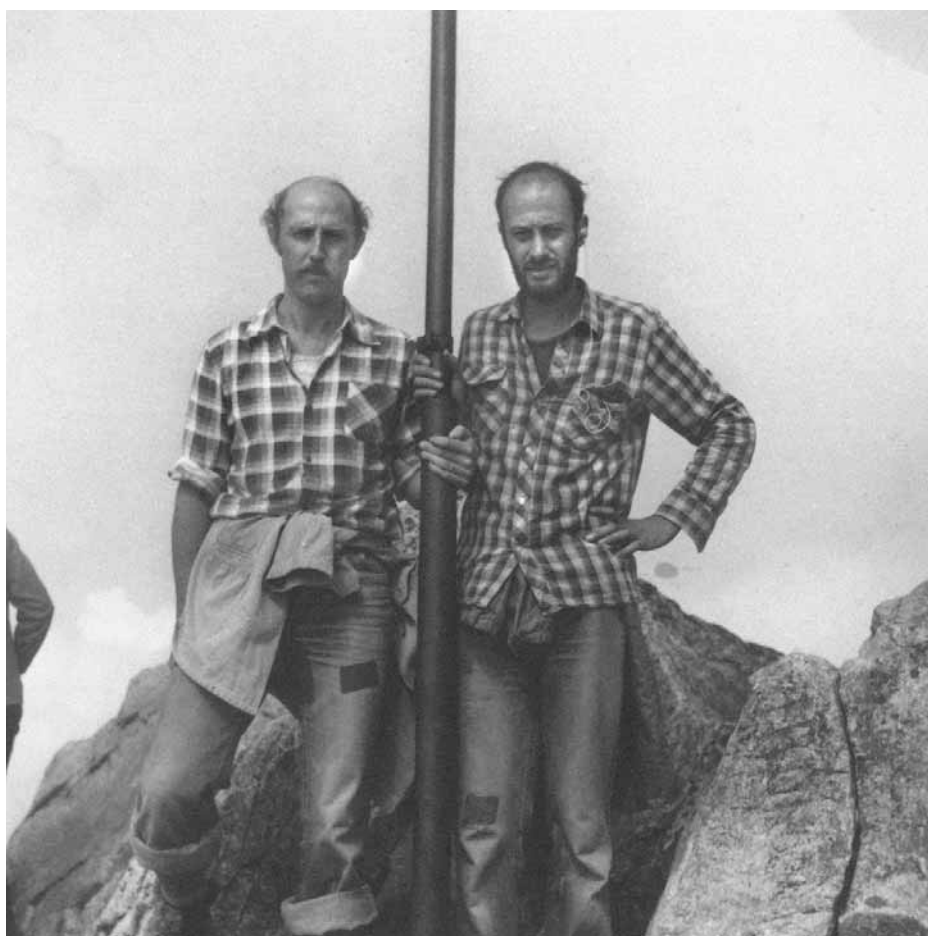
Po roku 1989 sa stratili dovtedajšie ideologické zábrany, je k dispozícii najnovšia odborná literatúra, rozvíjajú sa osobné kontakty so zahraničnými odborníkmi a inštitúciami. Bežným javom je dnes účasť na medzinárodných vedeckých podujatiach, ale aj krátkodobé či dlhšie študijné pobyty v zahraničí. Priamo úmerne narastá jazyková vybavenosť. Medzinárodná akreditácia pracovísk akadémie zaradila náš ústav medzi jediné dve pracoviská, ktoré patria do najvyššej kategórie A. Aj z toho vidno, že slovenská etnológia sa ani vo svetovom kontexte nestratí. Pre mňa je handicapom, že aktívne ovládam len nemčinu a nie angličtinu, ale v prvom rade vek.

Máš nejaké hobby?

Už som spomenul čítanie. Časom sa síce menili preferované

žánre či autori, ale vzťah k literatúre ostáva, hoci dnes už často uprednostňujem elektronickú podobu pred klasickou papierovou. Pôsobí tu obmedzený priestor mojich knižníc, ale aj fakt, že čítačka dovoľuje písmo zväčšovať či zmenšovať podľa chuti, nálady a momentálnej únavy zraku...

K celoživotným vášňam patrí futbal. Od detstva som pravidelne chodil na ligu, ale v rokoch 1958 –1992 som v Bratislave vynechal jediný medzištátny zápas. Mal som naň síce zakúpený lístok, ale v ústave bola nejaká spoločenská akcia a kým som sa vymotal, na štadión by som to už nestihol. Situácia sa zmenila po rozdelení Československa. Márna sláva, súboje môjho obľúbeného Slovana s Michalovcami, Senicou, Zlatými Moravcami nemožno porovnať s atmosférou prestížnych zápasov proti

S Paľom na Gerlachu, 80. roky 20. storočia

pražskej Sparte a Slávii či iným popredným českým klubom. (A odrádza ma aj rastúca vulgárnosť a prejavy násilia na štadiónoch.) Symbolickú rozlúčku pre mňa znamenal posledný medzištátny zápas Československa (proti Rakúsku v októbri 1992). Odvtedy som bol na štadióne len raz, aj to nie v Bratislave. Pred pár rokmi mi priateľ Peter Gero umožnil sledovať nemeckú Bundesligu priamo na štadióne v Hamburgu. Ale v televízii nevynechám žiaden dôležitý prenos...

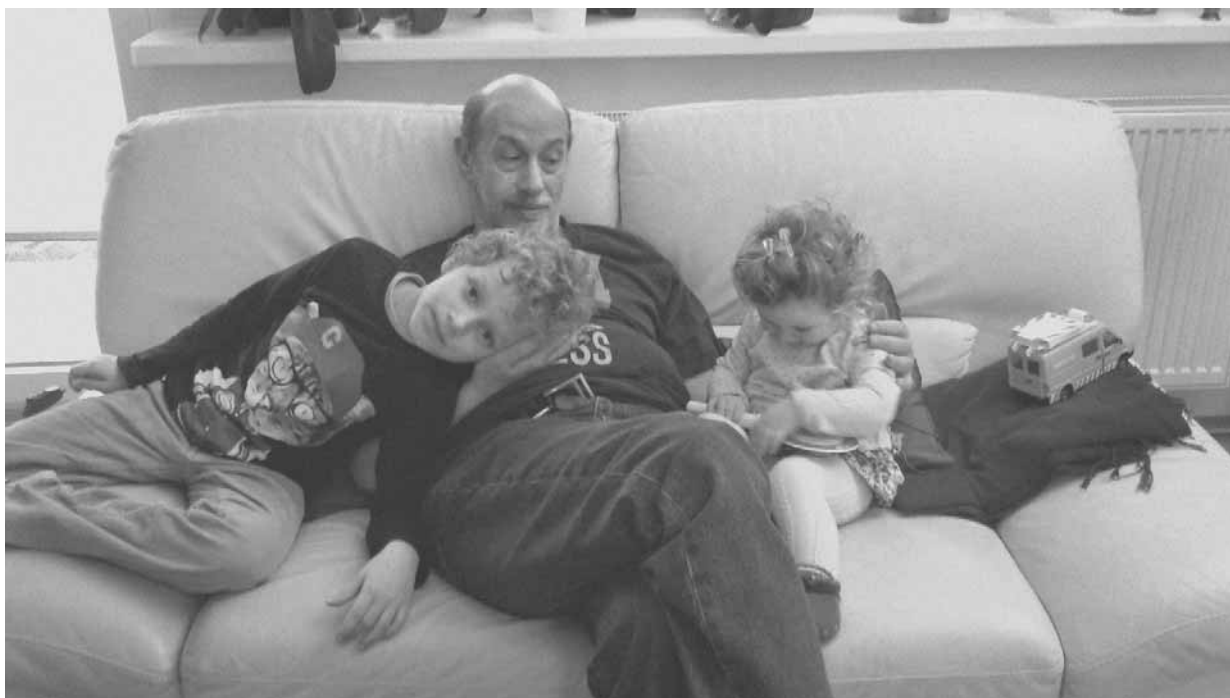
Rád plávam. Jeden čas ma ešte pred otváracími hodinami plavčíci púšťali do Grösslingu. Prišiel som o siedmej ráno a pol hodinu patril bazén len mne.

Po tridsiatke som si obľúbil vysokohorskú turistiku. Dostal som sa k nej náhodou. Valné zhromaždenie Slovenskej národopisnej spoločnosti sa v roku 1991 konalo v Poprade a kolega Arne Mann prišiel s tým, že významný slovenský etnograf Andrej Kmeť vyliezol kedysi na Kriváň a my by sme mali na jeho počesť zopakovať tento výstup. Krátko predtým som prestal fajčiť (a naučil sa bicyklovať), bol som plný elánu, život bol ako gombička a Kriváň sa mi javil ako nízky kopec. Napokon to bolo náročnejšie, ale v poltopánkach a texaskách som dobrodružstvo úspešne zvládol a zahorel nadšením. Odvtedy som sa pri každej príležitosti zastavil v Tatrách. Splnil som si aj dve „horolezecké“ výzvy: spolu s viackrát spomenutým Paľom sme vyliezli na Gerlach a (dokonca dvakrát) som v priebehu jedného dňa dokázal vystúpiť na dve dvojtisícovky. Pred niekoľkými rokmi som ale musel s touto záľubou prestať. Hlava by chcela, srdce planie, ale kolena nedovolia.

A last but not least musím spomenúť moje dve vnúčatá. S nimi ma baví svet...

Rád cestuješ?

Nie.

S nimi ma baví svet, 2017.

To myslíš vážne?

Som odjakživa zvedavý, takže ma v mladosti zaujímal aj asfalt a betón v iných mestách a štátoch. Háčik bol v tom, že od roku 1970 som nemohol cestovať. Mám niekde odložený lístok z polície, kam som opakovane chodil, aby som sa vždy znovu dozvedel, že moja žiadosť o vycestovaciú doložku ešte nie je vybavená, aby som prišiel o týždeň. A k tomu mi na žiadanku pridali pečiatku s dátumom. Keď som tam prišiel šiesty či siedmy raz, nejaký láskavý policajt sa ma spýtal, či nechápem, že to povolenie nedostanem. Odpovedal som, že chápem, ale chcem to mať oficiálne, aby som sa mohol odvolať. Tak povedal, že mi to hovorí oficiálne a ja som rezignoval. Mám tiež niekoľko písomných odmietnutí s vyjadrením, že moja cesta „nie je v záujme štátu“. V rámci sebaobrany som sám seba presvedčil, že vlastne nerád cestujem. Pritom od detstva snívam, že navštívim Nový Zéland a peruánske Machu Picchu. Prvé ma zaujalo vďaka knihe Snežný tiger o ľuďoch, ktorí na Novom Zélande prežili lavínu, druhé inšpirovalo Dobyť ríše Inků od Hemmingsa. Nakoniec som ani jedno nenechal a už tam asi ani nepôjdem.

Dovolenky väčšinou trávime pri mori. Najskôr boli naším cieľom rôzne grécke ostrovy, kde som veľa a nadšene plával v mori, v poslednej dobe vďaka Evinej priateľke Eve sme boli na francúzskej Riviére, v Normandii a Paríži. Navštívili sme Španielsko, Portugalsko či USA, samozrejme aj Ďura vo Švajčiarsku. S veľkým potešením chodím pri každej príležitosti do Izraela.

Kedy si sa do Izraela dostal prvý raz a čo pre teba návštevy tejto krajiny znamenajú?

Prvý raz som tam bol s mamou, v roku 1966, ako 15-ročný. Skvelé bolo, že sme cestovali loďou z Atén (tam sme išli vlakom) a späť z Haify do Janova, odtiaľ na jednu noc do Ríma

a potom vlakom domov. Dodnes si pamätám, že vlakový lístok stál 137,80 Kčs... V Izraeli sme bývali u matkinej sesternice a z pohľadu pätnásťročného pubertáka to bola nuda. Lepšia bola brigáda v roku 1969. Tri týždne sme v kibuci zbierali bavlnu, oberali ovocie a tak. Začínalo sa o štvrtej ráno, končili sme o desiatej a potom bolo voľno, ktoré sme trávili najčastejšie v kibuci v bazéne. Nasledovalo pár dní „školenia“ v Tel Avive a týždenný skvelý výlet po Izraeli, vrátane mojej prvej návštevy Jeruzalema. Vtedy som spoznal Evine dvojča Vieru a brata Robiho (Eva v tom čase zbierala jahody v Anglicku a spoznal som ju až o rok neskôr, keď prišla do Bratislavy urobiť pohovory na vysokú), aj ich strýka Jónu. S ním sme o štvrtoročie neskôr robili v kibuci rozhovor v rámci projektu Oral history. Zatiaľ posledný raz sme boli v októbri 2019 na „veľkorodinnom výlete“. Išiel s nami Andrej so svojou manželkou Soňou a deťmi, ale aj Sonin brat Peter s manželkou. Vtedy som sa pokúsil spočítať, koľká návšteva Izraela to je a vyšlo mi, že trinásť. Dúfam, že nebola posledná. Bol som v Izraeli na brigáde, na služobnej ceste, na výskume, na návšteve príbuzných, na dovolenke. Aj z toho vidno, že sa sem dobrovoľne a rád vraciam, ale žiť by som tam asi nevedel. Kedysi som povedal, že Izrael je pre židov maják. Každý si uvedomuje jeho význam, ale nie každý chce a dokáže na majáku žiť.

Ale vrátim sa k pôvodnej otázke. Mojm problémom je, že som síce rád v iných mestách, ale nerád cestujem. Neznášam prípravu, balenie, permanentný strach, aby som nezmeškal. Hlavne mi vadí presun z miesta na miesto. Bez ohľadu na to, či ide o vlak, autobus alebo lietadlo. Už som spomenul miesta, kam odmietam dobrovoľne ísť. Okrem toho ma neláka Ázia a Austrália je na môj vkus príliš ďaleko. Zmenšil sa mi vďaka tomu síce svet, ale neľutujem. Aj tak je vzhľadom na moje možnosti až príliš veľký.

Mladý muž pri mori, Izrael 1969

*Zatiaľ posledná návšteva Izraela: V Tel Avive s Andrejovou rodinou
vrátane Soninho brata a jeho manželky, 2019*

Zatiaľ tieto predsavzatia v podstate držím, hoci sa v ňom už objavujú výnimky, ktoré potvrdzujú pravidlo. Eva sľúbila kedysi svojej mame, ktorá už bola chorá, že namiesto nej pôjde do Osvienčima. V roku 2012 vtedajšia premiérka Iveta Radičová pri príležitosti 70. výročia prvého transportu zo Slovenska iniciovala vlak do Osvienčimu. Eva túto príležitosť využila a ja som sa rozhodol ju sprevádzať. A v poslednej dobe uvažujem, že vlastne Sovietsky zväz zanikol, takže by som mohol navštíviť napríklad Petrohrad alebo aspoň pobaltské štáty či Gruzínsko a Arménsko. Uvidíme.

A ako si sa zoznámil s Evou?

Chcela študovať jazyky a v roku 1970 prišla do Bratislavy kvôli prijímačkám na Univerzitu 17. novembra. Bývala u našej spoločnej známej Oľgy a tá nemala nič lepšie na práci, než pri-

*K Múru nárekov
sa vždy rád
vraciam...,
Jeruzalem 2019*

nieť ju k nám. Príjemne sme sa porozprávali a ďalšie tri roky sme o sebe nevedeli. Stretli sme sa potom náhodne, keď išla do školskej jedálne na obed a dohovorili sa, že pôjdeme spolu na futbal. Čakal som pred štadiónom a keď neprišla, myslel si o nej svoje. Ako sa neskôr ukázalo, dopadla rovnako. Prišla, čakala ma na opačnom konci ulice a rozčuľovalo ju, že nechodím. Napokon sa všetko vysvetlilo, išli sme cez prázdniny aj s jej dvojčatám Vierou stanovať na Šíravu a keď nás Viera predčasne opustila, začali sme spolu chodiť... Po roku sme sa zobrali (Olga bola za trest naša svedkyňa) a sme spolu dodnes.

Keby si mal 20 liet a rozum ako dnes, čo by si robil inak?

Mačka má vraj sedem životov, ja len tri (rodinný, židovský, akademický) a viac ich už asi nebude. Určite by som niektoré konkrétne prípady riešil inak, ale necítim potrebu uvažovať o nejakých radikálnych zmenách. Som spokojný so svojou rodinou, vďaka vnúčatám dokonca stále viac. Možno by sme sa v prípade emigrácie mali lepšie (ekonomicky určite), ale rekapitulácia môjho života by asi bola menej zaujímavá a bol by som pravdepodobne menej spokojný ako teraz. Profesia, hoci som si ju zvolil vďaka náhode, ma baví aj po desaťročiach. Pôsobenie na ŽNO bolo neraz stresujúce a vždy vyčerpávajúce, sú s ním spojené aj negatívne zážitky a skúsenosti, ale napriek všetkému vnímam tie roky ako skvelé dobrodružstvo a zaujímavú životnú skúsenosť. Ale som zvedavý, ako by si na rovnakú otázku reagovala ty.

Ako by si charakterizoval súčasné štádium a ďalšie perspektívy svojho života?

Súčasnosť? Možno „rekapitulujem, no nekapitulujem“. A perspektívy? Uvedomujem si, že nikdy už nebudem tak mladý, ako som dnes...

Takto ma nakreslili trojročná Elia v roku 2016 a Ondrej Pastierik, 2018

Prečo si vlastne súhlasil s týmto rozhovorom? Čo si od neho čakal? Čo z toho sa (ne)naplnilo?

Mám rád rozhovory. Patria k mojej profesii a uspokojujú moju zvedavosť. Možno v nich nájsť aj vety (veci), ktoré sa do „serióznych“ textov nedostanú, pretože sú občas menej vedecké a viac kacírské. Zaujímalo ma, čo ťa bude zaujímať a ako sa budeš na to pýtať. Súhlasím s rabínom Sidonom, že dobrá otázka je dôležitejšia než odpoveď, lebo bez otázky žiadna odpoveď nepríde.²⁹ Nechýbala ani nádej, a trochu aj obava, či si dokážem aspoň trochu upratať desaťročia života. Aký obraz vytvoria spomienky na rodičov. Tešil som sa, že si objasním veci z detstva, ktoré až teraz začínam aspoň trochu chápať.

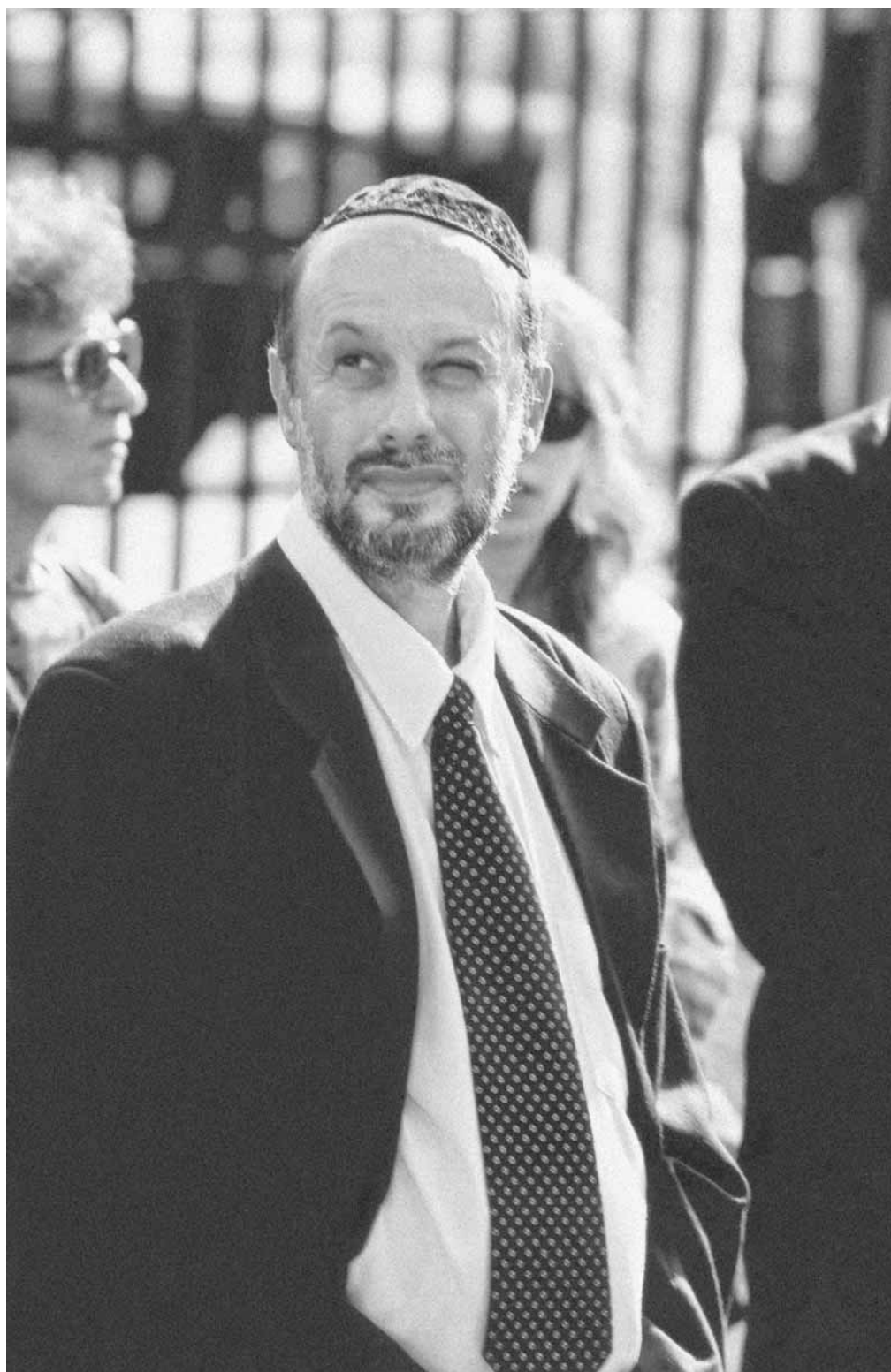
Povedal si všetko?

Samozrejme, že nie, veď 69 rokov života nevtesnám do jedného rozhovoru a život ma poučil, že všetko je inak. Ale musím povedať, že si dostala zo mňa viac, než som očakával. Donútila si ma rozmýšľať o veciach, ktoré som dosiaľ vytesňoval. Pomohla si mi prekročiť hranicu, o ktorej som doteraz myslel, že ju neprekonám. Uvedomil som si, že rodinná história nesiahala len po rodičov, a že naša rodina bude pokračovať, aj keď ja tu už nebudem. Začal som uvažovať o návšteve Bukoviny, asi sa pokúsim doplniť aspoň niektoré prázdne miesta našich dejín. V hlave sa mi objavili veci, na ktoré som si vôbec nespomínal, ukazovali sa súvislosti, ktoré som si doteraz neuvedomoval. Prehľadal som všetky staré papiere, ktoré prežili holokaust, smrť mojich rodičov aj naše sťahovania. Našiel som v nich veci, o ktorých som dosiaľ netušil alebo som ich jednoducho nevnímal, pretože som ich nepovažoval za dôležité. Zrazu sa mi začal v mysli utvárať obraz starých rodičov, ktorých som (ako mnohí moji židovskí rovesníci) nezažil a nepoznal. Ale napriek všetkému to bola viac zábava než námaha.

Dvojrozhovor mi otvoril nový pohľad na oral history a etnologický výskum všeobecne. Bežne pracujeme formou „my sa pýtame, vy odpovedáte“. Teraz som sa však ocitol na oboch stranách barikády. Bol som zrazu informátor, ktorý rozpráva a nie ako obvykle ten, čo sa pýta, a hlavne počúva. S údivom som si uvedomil, že mi to v hlave rezonuje inak, než keby som kládol otázky. Slabla „prirodzená“ autocenzúra a ja som zrazu uvádzal aj to, čo som vlastne povedať nechcel.

Chceš ešte niečo dodať?

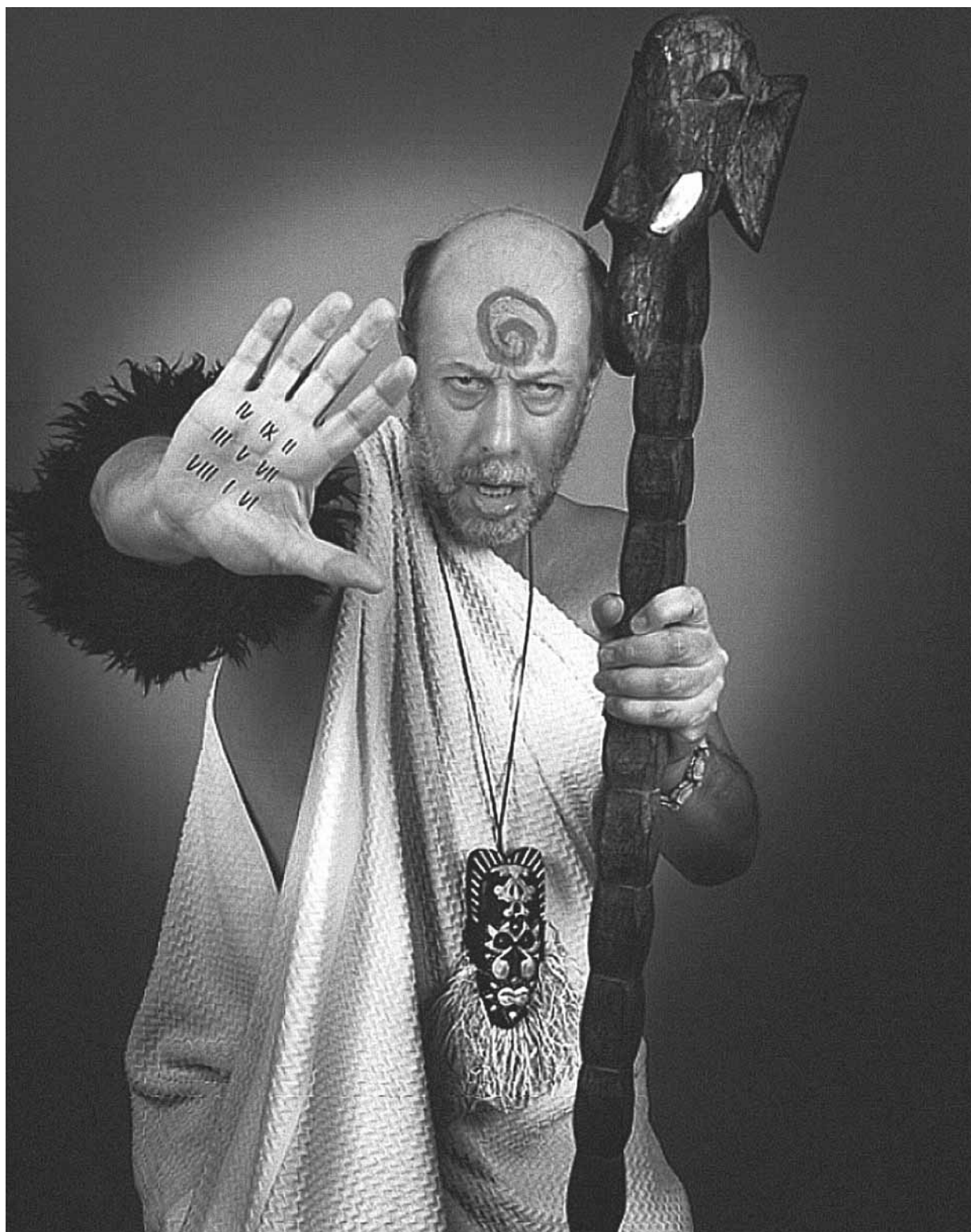
Veľa zaujímavého by sa dalo povedať o Eve a osudoch jej rodiny, to však musí v budúcnosti urobiť sama. Ja na to nemám právo ani energiu. Stačilo!

Čo vidím v budúcnosti?

Výberová bibliografia

- Salner, P.: *Prežili holokaust*. Bratislava: Veda 1997.
- Salner, P.: *Premeny Bratislavy 1939 – 1993. (Etnologický pohľad na dynamiku sociálnych procesov.)* Bratislava: Veda 1998.
- Salner, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava: Zing Print 2000.
- Salner, P.: *(môj) židovský humor. (Židovský vtíp ako faktor identity)*. Bratislava: Zing Print 2002.
- Salner, P. – Kvasnica, M.: *Chatam Sofer Memoriál (1762 – 2002)*. Bratislava: Zing Print 2002.
- Salner, P.: *Cesty k identite*. Bratislava: Zing Print 2005.
- Salner, P.: *Bratislavské kaviarne a viechy*. Bratislava: Marenčin PT 2006.
- Salner, P.: *Budúci rok v Bratislave alebo Stretnutie*. Bratislava: Marenčin PT 2007.
- Salner, P.: *Minulý rok v Jeruzaleme*. Bratislava: Marenčin PT 2010.
- Salner, P.: The Holocaust and the Jewish identity in Slovakia. In: *Pardes*, Heft 16, 2010, s. 117-133.
- Salner, P.: The Role of Judaism in the Jewish Community after the Holocaust. In: *Acta Ethnographica Hungarica*, 2013, pp. 215-224.
- Salner, P.: *Požehnaný spravodlivý sudca. (Súčasná forma židovského pohrebu.)* Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014.
- Salner, P.: Kto zachránil ľudský život, zachránil celý svet? In: *Slovenský národopis*, 2014, s. 399-411.
- Salner, P.: *Židia na Slovensku po roku 1945. (Komunita medzi vierou a realitou.)* Bratislava: Veda 2016.
- Salner, P.: *Židia na Slovensku po roku 1989. Komunita medzi budúcnosťou a minulosťou*. Bratislava: Veda 2018.
- Salner, P.: *Judaizmus medzi tradíciou a súčasnosťou*. Bratislava: Veda 2019.
- Salner, P.: Visible as a man, yet invisible as a Jew. In: *Human Affairs*, 29, 2019, č. 1, s. 95-107.

Všetko je jinak!!!

Každý rozhovor ma zasiahol, tí ľudia sú so mnou už navždy

pýta sa Peter Salner, odpovedá Monika Vrzgulová

Venujem mojej rodine a všetkým,
ktorí mi rozpovedali svoj príbeh

Viem, že si sa narodila, ale rád by som sa dozvedel niečo o твоjich rodičoch a starých rodičoch: čo o nich vieš, ako na nich spomínaš, akú stopu v tebe zanechali?

Narodila som sa v Trenčíne a až po maturitu som ho de facto neopustila. Som Trenčanka vo štvrtej generácii z otcovej strany a v druhej generácii z matkinej. Otcov otec bol v meste známy a úspešný kožušník, ktorému komunisti vzali firmu a prinútili ho, aby sa „dobrovoľne“ podieľal na zakladaní národného podniku KARA v meste. V našej rodine sa tradovalo, že ho súdruhovia vydierali vlastnými deťmi a ich možným či nemožným štúdiom v budúcnosti. Stará mama ako bývalá živnostnícka manželka mohla po roku 1948 pracovať len v sklade. Pamätám si ju ako ženu s podlomeným zdravím, ale silnou vôľou. Táto časť rodinnej histórie sa počas môjho detstva komunikovala len v útržkoch a nepriamo. Z matkinej strany mám v génoch odkaz leteckého mechanika a talentovanej obchodníčky. Nebyť prvej Viedenskej arbitráže začiatkom novembra 1938 a druhej svetovej vojny, pravdepodobne by sa nestretli.

To je prvá, no určite nie posledná podobnosť našich osudov. Ja som dieťa holokaustu, ty vnučka druhej svetovej vojny. Veď bez nej by sa tvoji rodičia nestretli.

Druhá svetová vojna a holokaust zamiešali osudy mnohých rodín. U nás sa to stalo tak, že jediný syn správcu majera v Belej pri Štúrove sa po posunutí hranice Slovenska síce nikam nepreťahoval, no napriek tomu sa ocitol v horthyovskom Maďarsku.

Bol automechanikom, a tak sa asi stalo, že sa vývojom udalostí, podľa jeho spomienok, ocitol vo funkcii šoféra nejakého generála v maďarskej kráľovskej armáde. On teda hovoril o generálovi Markonym (neviem, ako by sa to malo napísať), no nenašla som ho medzi generálmi Horthyovskej armády. Vozil ho na osemvalcovom Forde a nesmel ísť pomalšie ako 120 kilometrov za hodinu, ako spomínal. Generál mal rád rýchlu jazdu. Môj starý otec mal odvtedy slabosť na fordky. Čo mi pamäť siaha, jazdil na svojej bledomodrej Ford Cortine, a teda sen si trochu splnil. Bola to jeho celoživotná láska, ale bez generála spomalil. Jeho obľúbenou rýchlosťou bola mimo mesta osemdesiatka, pokiaľ si pamätám.

Starý otec vozil svojho generála aj do mesta Veszprém, kde bola veľká zbrojovka. Tam sa stretol s krásnou maďarskou slečnou. Učila sa za predavačku v kníhkupectve a kníhtlačiarňi. Otec tej slečny, mojej starej mamy, sa ešte stihol ísť pozrieť na Félvidék do Belej a mladí zaľúbenci sa zasnúbili. Potom náhle zomrel. Bol totálne nasadený v zbrojovke – inak mal mäsiarstvo – a po nálete na vezsprémsku zbrojovku môj maďarský prastarý otec podľahol silným popáleninám. Mladí snúbenci sa napriek tomu rozhodli zosobášiť. Bolo to v roku 1944. Niekedy premýšľam, čo viedlo 18-ročné meštianske dievča, aby po krátkej a nie veľmi intenzívnej známosti po hlave skočilo do manželstva so Slovákom zo sedliackej rodiny? Láska? Vášeň? Snaha uniknúť jemne despotickej mame, s ktorou si nerozumela? Nech to bolo čokoľvek, s jedným nerátala: že po skončení vojny sa hranice pohnú opäť, tentoraz opačným smerom, na sever, a ona sa ako novomanželka na sedliackom dvore v Belej ocitne na Slovensku. Neostalo jej nič iné, než postupne zvládnuť slovenčinu, naučiť sa variť a starať o domácnosť aj o dcéru, ktorá sa narodila krátko po vojne.

Začiatkom päťdesiatych rokov starý otec získal miesto v Le-

teckých opravovniach v Trenčíne, a tak sa moja mama s rodinou ocitla v mojom rodnom meste. Tam sa moji rodičia museli stretnúť – mesto nebolo až tak veľké a oboch spájala láska k športu. Bola to len otázka času.

Trenčín ich mladosti v šesťdesiatych rokoch poznám z rozprávania oboch. Uvoľnenie v spoločnosti sa prejavilo aj v živote vtedajšej mládeže: spoločenský život sa odohrával na hlavnom námestí, kde sa korzovalo alebo na obľúbených čajoch, či povestnej letnej plavárni. Boli mladí a krásni, tak sa museli stretnúť. Otec robil všetky možné športy – volejbal, basketbal, ale aj gymnastiku a plávanie. Očarúval svoje rovesníčky tým, že po rukách prešiel okolo celého veľkého bazéna povestnej trenčianskej plavárne... Mama mala mať klasické hudobné vzdelanie, no radšej holdovala spoločenskému tancu a krasokorčuľovaniu. Volejbal a letná plaváreň predurčili fatálne stretnutie mojich rodičov.

Tak sa to aj stalo a nakoniec sa na Silvestra 1964 zosobášili. Obaja boli v tom čase ešte vysokoškolskí študenti. Preto som pred dosiahnutím škôlkarského veku rástla pod starostlivým a láskavým dohľadom maminých rodičov. Ich dvojizbový byt na Inoveckej ulici bol môj svet. Žili v trojposchodovej bytovke, okolo stáli ďalšie domy tak, že vytvárali uzavretý dvor. Tam som sa hrávala. Najviac si spomínam na zimné korčuľovanie na podomácky urobenom ľade, ktorý pre deti urobili rodičia. V spomienkach mi ostáva atmosféra priateľskej družnosti – dospelí trávievali voľný čas spolu, v rôznych dobrovoľníckych akciách vylepšovali okolie svojho domu, ale aj celej štvrte. Ale spolu sa aj zabávali, navštevovali, oslavovali. Keď som mala štyri roky, presťahovali sme sa do družstevného bytu na Partizánsku ulicu – pod Brezinou. Rodičia skončili vysoké školy, otec sa vrátil zo základnej vojenskej služby a už obaja pracovali. Otec ako inžinier v Západoslovenských vodárňach a kanalizáciách a mama

Moja prvá narodeninová torta, môj otec a ja. Trenčín jún 1966

So starými rodičmi z maminej strany. Trenčín jún 1966

učila na základnej škole v Trenčianskych Stankovciach telesnú výchovu a slovenčinu. Vtedy si absolventi nemohli vyberať, kde budú pracovať. Museli sa zamestnať tam, kam dostali umiestenku. Mama ju nemohla dostať do mesta, lebo „biľag“ otcovej rodiny – „bývalej obchodníckej“ – dočiahol aj na ňu. Nechápem, že otec mohol pracovať v meste, asi bol nedostatok stavebných inžinierov.

Inak, momentálne skúmam životné príbehy ľudí počas vlády komunistov a tieto lokálne politické diskriminácie zo strany miestnych súdruhov z okresných výborov Komunistickej strany (OV KSS) sú leitmotívom mnohých spomienok. Až mám sklón uvažovať, že často nešlo ani tak o ideologické dôvody, ako o obyčajné ľudské schválnosti či pokračovanie starých sporov medzi miestnymi rodinami.

Ako predškolačka som chodila do škôlky v Stankovciach, kde mama učila. Spomínam si na skoré ranné vstávanie a cestovanie autobusom, v ktorom mi bývalo zle od žalúdka. V škôlke sa mi nepáčilo, nútili ma poobede spať a dedinské deti ma medzi seba neprijali.

Radšej som bola s mamou v škole. Bola to jedna z tých prvo-republikových škôl s takou špeciálnou vôňou, nie ako dnešné moderné školy. Rada som pozorovala mamu, ako učí. Na telesnej bola v teplákovej súprave, vyčesaný vrkoč dohora, písťalka na krku a jej silný hlas sa rozliehal telocvičňou. To sú momenty, na ktoré si spomínam. Vedela všetko predcvičiť – kotúle, stojky, premety, cviky na hrazde. Dnes si naplno uvedomujem, že čo sa pohybovej a športovej zdatnosti týka, musela som byť pre rodičov dosť veľkým sklamaním. Mama učila ešte aj taký špeciálny predmet pre dievčatá-deviatačky. Učili sa variť, ale aj starať o malé bábätko. Mali bábiky vo veľkosti dojčatá a učili sa ho kúpať a prebaľovať. Rada som chodila s mamou v škole na mliečnu desiatu. Každé dieťa dostalo štvrt' litra mlieka v sáčku

*Pred novostavbou
na Partizánskej
ulici s mamou
a sestrou,
Trenčín 1972*

so slamkou a bielu žemľu. Tú chuť rozpusteného bieleho pečiva v mlieku si viem vybaviť. Dnes chutí mlieko inak – neviem, či to robilo to umelohmotné vrečko, alebo sa zmenili moje zmysly, ale vtedy mi chutilo viac.

Náš nový družstevný byt bol na samom vrchu novopostaveného desaťposchodového tehlového domu na Partizánskej ulici, za ním začínali kopce a les. V medzivojnovom období tam bola tehelňa, zem tam bola ílovitá. Celé desaťročia som sa kochala pohľadom na ten les, záhradky pod ním a na časť židovského cintorína, ktorý v čase môjho detstva bol pomerne zarastený a zdalo sa, že aj opustený. Nebolo to celkom tak. V jeho tesnej blízkosti, v starom rodinnom domčeku, býval správca cintorína

a ten sa pokúšal bojovať s bujnejšími stromami a kríkmi. Kosil trávu a vôbec dával pozor, aby na cintorín nevníkol niekto, kto tam nepatrí. Ako deti sme sa ho trochu báli, lebo bol zanedbaného zovňajšku (skôr asi mal na sebe staršie oblečenie, čo bolo už opravované, prešívané) a zdal sa stále vážny až zachmúrený.

Keď sme sa do tohto nového bytu presťahovali, okolie domu stále pripomínalo stavenisko. Na trávniku za ním bola veľká plechová búda po stavbároch. S mojimi predškolskými rovesníkmi som zistila, že sú tam napríklad plechovice s olejovými farbami, ktoré boli použité na nátery na chodbách. K týmto farbám sa mi viaže veľmi živá spomienka. V jeden zimný deň som nahovorila svojich kamarátov, aby sme sa farbami pomalovali. Vyzvala som ich, aby mi môj neoblúbený plyšový kabátik trochu farebne vylepšili a nakoniec som si z čiernej farby spravila super rukavice. Nadšenie mojej mamy nemalo konca, drhla mi ich dole z kože dosť dlhú dobu – predsa len tie čistiacie prostriedky neboli až také skvelé ako dnes, alebo farby držali lepšie – a nakoniec mi ešte aj ručne stručne vysvetlila, čo si myslí o mojom maliarskom úlete. To už sa chodili sťažovať ďalšie mamy, ktorých deti som nahovorila, aby sa tiež farebne vylepšili. Nádhera. Ten kabátik som neznášala. Spomínam si, že som sa v ňom cítila úplne neohrabane, nedali sa mi v ňom pripažiť ruky. Potom bol už, na moju veľkú radosť, nepoužiteľný.

Ďalšiu spomienku mám na obrovskú mláku pred domom, v ktorej sa to na jar hmýrilo žubrienkami. Hrali sme sa tam s rôznymi sústavami zaváraninových pohárov, mokrí a šťastní. Keď som sa snažila prepašovať zopár žubrienok domov, nestretlo sa to s pochopením. Dnes rodičov chápem, ale vtedy pre mňa žubrienky znamenali veľa.

Víkendy som často trávila u maminých rodičov, ktorí ma teda úžasne rozmaznávali. Škoda len, že maďarská stará mama ma nenaučila po maďarsky. Dodnes to ľutujem.

Plyšový kožušok, chata Kamenica, Omšenie zima 1969

Vôbec som mala v tom čase pocit, že najviac mi rozumie foxteriérka Bessy, s ktorou som sa však po narodení mojej sestry musela rozlúčiť.

Zaujímalo by ma, či si viac banovala za foxteriérkou, alebo si sa tešila, že máš sestru? V detstve to mohla byť ťažká dilema.

Máš pravdu, hnevalo ma, že psík musel ísť od nás preč kvôli sestre – tak som si to vtedy vysvetľovala. Dnes si myslím, že moji rodičia jednoducho nemali na energického psíka dosť času a síl. Spomínam si, že raz sme išli na návštevu, asi v nedeľu

k otcovým rodičom. Vyobliekaní a slávnostne naladení. Bola to celkom dlhá prechádzka z Partizánskej na Matúšovu ulicu pod hrad, s kočíkom. Takže otec išiel so psíkom, aby ho vyvenčil, a potom ho asi plánoval nechať samého doma. Psík neposlúchal a ušiel mu do lesa. Otec sa vrátil veľmi nahnevaný. Neviem už presne čo hovoril. Spomínam si len, že môj otec, vždy kľudný a distingvovaný, nahlas povedal niečo v tom zmysle, že nech Bessy čert berie, že on ju hľadať nepôjde.

Takže sme vyrazili na návštevu, ja som asi rumádzgala za psom, naši rozladení tlačili kočík. Aké bolo naše prekvapenie, keď sme pred domovou bránou starých rodičov našli sedieť Bessy. Proste chcela ísť s nami na návštevu, ale asi ju rozčuľovala naša pomalosť. Počula, kam plánujeme ísť, prebehla cez Brezinu a počkala na nás. Žiaľ, nešla od nás veru do dobrého, hoci mi to tak vysvetľovali. Išla na dedinu, na dvor. O jej osude mi vlastne rodičia dlho nehovorili celú pravdu, a vlastne dodnes neviem presne ako, ale onedlho uhynula a myslím, že tragicky.

Ďalšia podobnosť. Mal som v detstve psa Bonyho. Bol biely, s čiernymi flakmi, dosť veľký a možno až príliš hravý. Rasu si nepamätám, pravdepodobne žiadna. Na rozdiel od rodičov, ktorým liezol na nervy, som ho nekonečne miloval. Odpustil som mu, aj keď (ako každé ráno) vliezol do mojej postele a vymočil sa mi na hlavu. Vtedy som ešte mal vlasy, takže nič príjemného. Keď som bol v škole v prírode, rodičia ho dali preč, tiež niekam na dedinu, a tam ho vraj museli utraťiť, ale pokračuj.

Bola to moja parťáčka, nikdy som nezabudla na ten pocit súznenia, aj preto som sa rozhodla pred desiatimi rokmi pre hladkosrstého foxteriéra. Aby som mala znova spoločníka, ktorý ma vytiahne z bytu na prechádzky. Je to náš miláčik, vychovaný a spôsobilý – zabúda na to, len keď chytí stopu v lese.

Čo sa týka môjho vzťahu k sestre, v našej rodine sa traduje jeden príbeh, sama som si ho nezapamätala, ale mama mi ho často pripomínala. V čase keď sa narodila moja sestra, sa našej susede narodil syn. Už druhý. Stretla som ju s kočíkom a, samozrejme, som jej hneď prezradila, že mám malú sestričku a že ja by som brala radšej brata, aj moji rodičia by privítali chlapca, veď jedno dievča už majú. Suseda so mnou žartovala, že ona si priala mať dievčatko. Slovo dalo slovo a ja som prišla domov s hotovou vecou, že som dohodla výmenu. My budeme mať malého Janka a oni si vezmú našu Barboru. Toto možno ilustruje môj vtedajší prístup k novej sestre.

*S kamarátkou
Bessy, Trenčín
leto 1969*

*So setrou
Barborou,
Trenčín 1969*

Podobnú skúsenosť mala Eva so svojim starším bratom. Keď sa mu narodili dve sestry, dvojčatá, ponúkal „aspoň jednu z nich“ každému, kto bol ochotný ho počúvať. Jedna rodina to vraj zobrala vážne a prišli si vybrať... Ale vráťme sa späť. Aký bol život v novej bytovke?

Okolie domu na začiatku pripomínalo stavenisko, ale netrvalo to dlho a okolo domu boli čisté plochy zazelenané trávou, vysadenými kríkmi a kvetmi. Myslím, že to bola práca samotných obyvateľov domu – sama som sa ako dieťa zúčastňovala sobotňajších brigád. Na jeseň sme zhrabávali lístie, skúsenejší dospelí strihali okrasné kríky zlatého dažďa a ruže. Zametali sme okolie smetných košov. Tie boli ukryté v troch asi meter vysokých a štyri metre dlhých domčekoch za domom. Pri nich stál kovový stojan na prášenie kobercov. To bola zóna detských hier – schovávačka či naháňačka medzi smetiakmi, preskakovanie z jednej striedky na druhú, gymnastické výkony na „prašáku“.

Spomínala som na družný život na dvore medzi domami u starých rodičov, aj u nás sa dospelí obyvatelia domu spolu stretávali. Nielen na schôdzach v spoločenskej miestnosti na prízemí domu a na brigádach. Starší chalani, asi stredoškóľáci, robili obchôdzky Mikuláša a Čerta (Anjela si nepamätám), a teda ja som sa ich dosť bála. Za domom sme mali improvizované ihrisko, kde susedia hrávali volejbal, alebo len tak posedávali na lavičkách okolo domu a za teplých letných večerov debatovali. Tá spoločenská atmosféra 70. rokov, celé to „poučenie z krízového vývoja“ s previerkami a kádrovaním v práci a moja spomienka na susedstvo: ľudia sa spolu bavili, a pritom vedeli o sebe všeličo. Mali sme tam chlapíka, ktorý bol pilotom vo Veľkej Británii cez vojnu, aj sekretára tajomníka okresného výboru strany. Boli tam ľudia poplatní dobe, aj tí z druhého konca spektra a moja detská spomienka je priam idylická, čo

je pravdepodobne spôsobené detskou optikou a neznalosťou problémov, ktoré museli moji dospelí susedia riešiť. V priebehu osemdesiatych rokov už táto družnosť a kolektívne trávenie voľného času v okolí domu prestávali byť viditeľné. Súviselo to pravdepodobne s tým, že detské a mládežnícke partie dospeli a opustili rodičovské byty. Najstaršiu generáciu obyvateľov vystriedali ich deti alebo mladší nájomníci a tí mali iné predstavy o voľnom čase. Dnes, keď idem okolo nášho domu (rodičia sa presťahovali do rodinného domu), vidím krásne upravený dom s novou fasádou, zrekonštruovanými novými balkónmi. Má vlastnú malú kotolňu, upravené okolie so zastrihnutými trávnikmi a kvetmi. Dom je v osobnom vlastníctve jeho obyvateľov a tí sa oň príkladne starajú, aspoň zvonku to tak vyzerá. Okolo ani jedno dieťa, žiadne lavičky. Ticho. Trávenie voľného času sa zmenilo. A medziľudské vzťahy – kto vie?

Ako spomínaš na svoje školské roky?

Do školy som začala chodiť na 6. základnú školu na ulici Petra Bezruča. Stála tam pekná moderná dvojposchodová škola, vo dvore bola ešte prízemná budova telocvične, školskej jedálne. Nechýbal školský pozemok s úžitkovou zeleninou, kde sme mávali predmet zameraný na kultivovanie pôdy, pestovanie mrkvy a kalerábu. My sme to volali „pozemky“.

Dávno som tam nebola, takže neviem, či to malé políčko ešte patrí ku škole – mohli by tam pestovať žiaci biopotraviny pre školskú jedáleň. Ale skôr tam bude niečo postavené.

Školský dvor ešte zo strany telocvične dopĺňala bežecká dráha – tam sme zisťovali, či z nás budú olympijskí víťazi v behu na 100 metrov, antukové a asfaltové ihriská – nemí svedkovia našich futbalových a volejbalových zápasov a malý parčík s kríkmi a stromami. Okolo neho sa vinul úzky chodník. Po ňom sme sa v teplejších mesiacoch cez veľkú prestávku prechádzali. Bol

*Prváčka,
Trenčín 1971*

to presne ten okruh, na ktorom sme behávali na telesnej dlhé trate – beh na 300 a 600 metrov – to som z duše neznášala. Trávili sme veľa času vonku – aj počas vyučovania, napríklad na botanike sme určovali rastliny na školskom dvore, chodili sme na prechádzky do prírody.

V prvej triede som okrem do školy začala chodiť aj na súkromnú nemčinu. Moja prváčka pani učiteľka dávala aj súkromné hodiny u nej doma. Bola to moletná nižšia dáma. Nosila dlhé sukne a blúzky so žabó, účes z blond vlasov, aký mávali prvorepublikové herečky vo filmoch pre pamätníkov. Na mojej škole sa otvárala experimentálne trieda s rozšíreným vyučovaním nemeckého jazyka. Robili sa do nej prijímačky – pre deti z celého mesta. Presne si nepamätám, ako som to urobila, len viem, že moji rodičia dodnes spomínajú, že som sa bez ich vedomia na tie prijímačky prihlásila, aj som ich spravila. V tretej triede sa tak stretli deti z celého mesta. Od tretej triedy do ôsmej som sa veľmi intenzívne učila nemecky, škola mala moderné jazykové laboratórium: každý žiak sedel vo vlastnej kabínke, na ušiach slúchadlá a cibril výslovnosť, idiómy, gramatické zvraty. Špičkové vybavenie a najnovšie metódy výučby. Fakt som nemecky vedela veľmi dobre, aj vďaka nemčinárke,

pani Sadloňovej, ktorá nám bola aj triedna na druhom stupni. Bola výborná. Hoci má nemčina pomerne komplikovanú gramatiku, dokázala nás ju naučiť hravou formou a potom nás už len stále pobádala – hovoriť. Konverzácia tvorila väčšinu hodín. Ďalší experiment v školstve spôsobil, že časť žiakov, ktorým to bolo dovolené, mohli v ôsmom ročníku robiť skúšky na strednú školu – to bol aj môj prípad. Ktorá škola to bude, rozhodol môj veľký koníček – spev.

Odkedy si pamätám, stále som si spievala, hrala sa „na speváčku“. Raz ma počula na chodbe domu suseda – pani učiteľka spevu z Ľudovej školy umenia a presvedčila mojich rodičov, že som talent. Odštartovala mojich desať intenzívnych rokov s hudbou – študovala som klasický spev, obligátny klavír, neskôr priečnu flautu.

V tom čase som si predstavovala, že budem študovať operný spev na konzervatóriu. Na prijímačky na bratislavské konzerva-

V seleckom kroji som spievala na svadbe v Belej pri Štúrove. 1976

tórium som išla ako 14-ročná, po krátkej príprave u profesorky spevu pani Livorovej. Prijímacia komisia mi však odporučila prísť nasledujúci rok, keď budem mať zrelší hlas. Po týchto talentových skúškach som ešte stihla skúšky na trenčianske gymnázium. Tie som spravila.

Život na gymnáziu sa mi zapáčil. Bola to obrovská škola, lebo sídlila v troch budovách. Hlavný stan mala v historickej budove niekdajšej Vyššej školy dievčenskej. Patrila k nej aj budova cez cestu, pôvodne majetok rádu Notre Dame, a časť tried bolo aj v základnej škole oproti hlavnej budovy. V časoch môjho štúdia bolo na gymnáziu viac ako 1200 študentov. Rýchlo som sa na škole zabývala, cítila som sa tam dobre, udomácnila som sa v spevackej skupine folklórneho súboru Trenčan, pokračovala v štúdiu spevu na vtedy populárnej Ľudovej škole umenia a meniť školu sa mi teda vôbec nechcelo. Tak prišlo Slovensko o opernú divu.

Čo ti z toho spevu ostalo? Vzťah k folklóru, láska k hudbe, len tichá spomienka?

Rada si spievam aj dnes, hoci už viac pre seba a niekedy len tak „v hlave“. Ľudovú hudbu a piesne mám rada dodnes. Obom deťom som celé ich detstvo vyspevovala. Keď počujem dobrú muziku – chce sa mi hneď spievať.

Pravdupovediac, kedysi aj mne, ale ja to mám, žiaľ, zakázané, takže som odvykol. Raz počas Etnofilmu v Čadci som sa utrhol a spolu s Evou Riečkou sme celý večer spievali – presnejšie ona spievala, ja som hulákal. Prebrali sme celý môj repertoár – Waldemara Matušku, Nohavicu, Kryla, pionierske piesne a vystúpenie sme zavŕšili tuším internacionálou. Paráda, bol som nadšený, ale poslucháči sa netvárali príliš šťastne... Čo okrem spevu ťa v škole bavilo?

Ja som sa rada učila – hlavne jazyky a humanitné predmety: dejepis, zemepis. Matematika, fyzika, chémia – strašne som im chcela rozumieť, no nie vždy to vyšlo. Záležalo aj na učiteľoch, ako vedeli ten svoj predmet podať, sprístupniť. Mala som vynikajúcich ruštinárov, nemčinárku – na základnej škole. Angličtinu som sa učila na strednej, lebo z nejakého perfídneho dôvodu sme nemohli pokračovať a zdokonaľovať sa v nemčine. Venovala som sa aj umeleckému prednesu v slovenčine a ruštine. No a, samozrejme, som mala rada hudobnú výchovu.

A čo tvoja mimoškolská činnosť, aby som použil správny dobový termín?

Keď tak nad tým teraz premýšľam, bola som vlastne dosť súťaživý typ – vymetala som na základnej i strednej škole rôzne spevácke súťaže – v slovenskom aj ruskom jazyku (Melódie priateľstva), „recitačné preteky“ v slovenčine a ruštine, vedomostné olympiády – v ruskom jazyku si spomínam. Mám odložených kopec diplomov, a aj ceny za umiestnenie boli pre deti zaujímavé – okrem kníh som raz vyhrala dokonca nejaký sovietsky fotoaparát, rôzne tepané vázičky a tanieriky vyrobené v spriatelených republikách Sovietskeho zväzu alebo v Albánsku? Už si presne nespomínam. Na základnej aj strednej škole som chodila recitovať v takom širšom kolektíve na rôzne schôdze, akadémiie a aktívy (pozri, spomenula som si na tie názvy!) pri príležitosti výročí VOSR, vzniku KSČ, konca druhej svetovej vojny, ale aj MDŽ či Dňa učiteľov. Klasický príklad využívania detí a mládeže v propagandistických podujatiach potvrdzujúcich líniu komunistickej strany Až na gymnáziu mi to začalo dochádzať. Rodičia mi to doma nekomentovali. Po pravde, vystupovala som ako žiačka LŠU aj na mnohých kultúrnych podujatiach v meste – na vernisážach, koncertoch pre verejnosť.

Vystúpenie počas vernisáže v Trenčianskom múzeu. 1981

Vystupovala som aj so speváckym triom (tvorili ho spolužiačky z hudobnej školy Jana a Anita a ja) po okrese Trenčín, ale boli sme aj v družobnom meste Uherské Hradište. Bol to asi adrenalín, čo ma na tom lákalo. Viem, že vystúpiť pred veľa ľuďmi a zaspievať mi nerobilo až taký problém. Tréma trvala len po prvý nádych a tón. Ale vystúpiť na verejnosti a hovoriť, to bola iná káva. Jasne si spomínam na jedno z mojich prvých vedeckých vystúpení, ktoré som absolvovala už ako interná ašpirantka (PhD študentka) Národopisného ústavu SAV. Bola to konferencia o sociálnych skupinách v hoteli Kaskády. Na nej som chcela predstaviť svoj nový výskum o živnostníkoch, mala som načítanú literatúru sociálnych historikov z Nemecka a Veľkej Británie o správaní sa vrstvy petite bourgeoisie v 20. storočí v západnej Európe a chcela som ju aplikovať na našich malých obchodníkov a živnostníkov. Pred mojím vystúpením som si

pomyslela, že radšej by som im to tuším zaspievala... Spev je so mnou stále, dodnes ma môžeš stretnúť na ulici, ako si hmkám nejakú melódiu – podľa nálady. Je to pre mňa terapia.

Aké boli ďalšie roky študentské?

Roky na gymnáziu – medzi detstvom a dospelosťou – boli v podstate bezstarostné, aspoň z môjho terajšieho pohľadu. Vtedy som, samozrejme, mala pocit, že denno-denne riešim fatálne a zásadné existenciálne otázky. Školské dni plynuli spríjemňované sebarealizáciou v hudobnej škole aj v súbore Trenčan, prvými láskami. Proste, v podstate svet gombička. Na gymnáziu ma učilo zopár učiteľov ešte zo starej školy – muži chodili v oblekoch a kravatách, ženy v elegantných kostýmoch. Mala som vynikajúceho ruštinára, aj výbornú slovenčinárku, učila ma aj dejepis, tá ma povzbudzovala v písaní. Zaujímavou postavou bol bielovlasý profesor dejepisu, ktorý učil kedysi aj francúzštinu a latinčinu (za mojich čias sa tieto jazyky na škole neučili). Bolo o ňom známe, že jeho srdcovkou je Francúzska revolúcia. Ak žiaci nechceli, aby skúšal, prosili ho, aby im rozprával príbehy o tejto revolúcii alebo aby zaspieval Marseillaiseu. Raz nám na dejepise suploval a chceli sme to tiež zažiť. Tak sme ho požiadali, aby nám porozprával niečo o Francúzskej revolúcii. Hovoril nám s veľkou vášňou o slobode, rovnosti a bratstve, a oči sa mu ligotali, keď napokon stojac v pozore zaspieval francúzsku hymnu. Mali sme vtedy z toho veľkú srandu a ja by som sa mu dnes chcela za to naše správanie ospravedlniť. Nič sme vtedy nechápali.

Život ťa zavial do rôznych častí Trenčína. Čo pre teba toto mesto znamená?

Trenčín bol miestom, kde som spoznávala, ako funguje svet a ľudia v ňom. Mala som pocit, že ho dôverne poznám. Sa-

mozrejme, znalosť jeho zákutí sa rozširovala priamo úmerne s vekom. Najskôr sa moja súkromná mapa mesta vyznačovala tromi hlavnými bodmi – naša bytovka pod lesom, byt maminých rodičov a dom otcových rodičov pod Trenčianskym hradom. To bol veľký dom s bytom na prvom poschodí, obchodom na prízemí a dielňami, ktoré siahali takmer až po hradnú skalú. Až postupne som si uvedomila, že ten dom bol kedysi celý „náš“, ale starý otec prišiel o obchod aj dielne. Skoro celý socializmu bola v jeho obchode kožená galantéria a v bývalých kožušnických dielňach šili milé tety z výrobného družstva invalidov pestrofarebné zástery rôzneho druhu. Pamätám si, že keď sme za nimi išli s mojou sesternicou, vždy nám nabalili ústrižky látok. My sme sa potom pokúšali z nich niečo ušiť našim bábikám. V mojom prípade veľká výzva. Nie som veľmi zručná.

Spomínaš bábiky. Aké iné hry a hračky ťa v detstve oslovovali?

Mala so nejaké bábiky, určite, ako malé dievča. Kočík a bábika, to bol základ. Ako desaťročná som dostala vlastný bicykel – skladačku – a kým som neodišla na vysokú školu do Bratislavy, tak som okrem zimy celoročne jazdila na bicykli. Mala som rada vedomostné hry, pexeso, kartové hry – kvarteto, neskôr hry so sedmovými kartami, a potom kanastu. Sedmu ma naučil hrať môj nevlastný prastarý otec v Maďarsku – bez slov (nevedela som po maďarsky len pár slov, on zas nevedel po slovensky). Žiadna jazyková bariéra. Krásne sme sa vedeli zabaviť!

Náš byt v dome pod lesom a terén okolo neho bol vhodný na rôzne dobrodružné hry. Hra Krvavé koleno tá bola populárna, stavali sme si bunkre, ako starší sme hrávali volejbal za domom. Bolo nás v dome päť-šesť v rovnakom veku, celkom sme si rozumeli.

Vidno, že repertoár detských hier sa veľmi nemenil, všetko toto, ale aj vybíjanú, Letí, letí a mnoho ďalších sme sa hrávali aj my. Ale vráťme sa k starým rodičom, trávila si u nich veľa času?

Viac som bola „doma“ u maminých rodičov v malom dvojizbáku. U otcových rodičov som nebývala až tak často. Ale keď sme sa tam stretli sesternice a jeden bratranec, ponúkal ich byť výborné príležitosti na rôzne hry. Byt v dome na prvom poschodí starým rodičom komunisti nechali. Bol veľký a členitý. Mal okrem štandardných miestností aj veľký šatník – tam starý otec uchovával ošetrené kožuchy miestnych dám cez leto – a malú dielničku, kde do vysokého veku šil a opravoval kožuchy svojej stálej klientele. Voňala kožou, tú vôňu mám dodnes rada. Ich dom mal, vlastne má, veď stále stojí, aj veľkú terasu, ktorá išla až takmer ku hradnému bralu. Na terase sme sa hrávali v zime či v lete. Keď sme boli malí, tak sme tam mali urobené pieskovisko, neskôr sme sa tam aj so sestrenicou učili bicyklovať. Alebo sme sa hrali na Indiánov a kovbojov a privä-

Dom a obchod starého otca kožušníka, Trenčín koniec 40. rokov 20. storočia

zovali o zábradlie našich mladších súrodencov – akože zajatcov. O dom vyššie bývali rómske rodiny – bývali vo viacerých domoch v starom meste – a za letných nocí za domom na pažiti pod hradom si pri vatre spievali. Raz som to zažila, ale viac si na to spomínam, ako na rozprávanie starej mamy.

Postupne sa moje poznávanie mesta rozširovalo o ďalšie miesta aj ľudí, s ktorými som prežívala obdobie mojich školských rokov. Napríklad cesta do hudobnej školy mi trvala asi 20 minút pešo. Prechádzala som okolo hotela a reštaurácie Trenčan, kde nás otec sem-tam, skôr výnimočne, zobral na vyprážaný syr, a ďalej štvrťou starých domov – na prízemí obchod, hore byt. Až omnoho rokov neskôr som zistila, že to bola stará obchodná a živnostnícka časť mesta. Ešte v čase môjho detstva bola zbúraná, aby urobila miesto ozrutnému Okruhovému domu armády a tzv. bielemu domu – trenčianskemu Okresnému národnému výboru.

Z tej štvrte si pamätám hlavne tri obchody – pekáraň, kde robili chutné dalaťmány a bosňáky – pečivo, ktoré dodnes hľadám, ale už nenachádzam v tej špeciálnej vôni a chuti. Potom tam bol fotoateliér, mali vo výklade veľké čiernobiele fotky zo svadiieb, promócií či detské štylizované fotografie. Ďalší obchod, ktorý si pamätám a mal pre mňa čaro, boli cukrovinky. Predávali tam cukríky na váhu, všelijaké druhy – mňa najviac lákali gumové hadíky a čierne pelendrekky.

Keď som prešla popri cukrovinkách, otvorilo sa predom mnou malé námestie pomenované po Štúrovi. Hneď na začiatku bola rožná budova – mliečny bar, pre Trenčanov určite rovnako ikonický ako ten bratislavský, dnes McDonald. Ten trenčiansky musel uhnúť tomu „bielemu domu“. Na Štúrovom námestí stál aj obchod, kde bola vedúca mamina mama. To bola moja tradičná zastávka. Cítila som sa tam veľmi dobre. Pozorovala som predavačky pri práci, bola som pri ich žartovaní počas obednej

*S dedkom
Rudkom na lúke
nad Mníchovou
Lehotou 1972*

prestávky v zadných častiach predajne. Keď som bola staršia, brigádovala som tam, najmä v lete. Vtedy bývala v meste výstava Trenčín mesto módy, prichádzali mnohí kúpychtiví ľudia a predavačky mali plné ruky práce. Najprv stará mama viedla obchod s pánskou konfekciou, neskôr s detským tovarom. Rada som tam pomáhala! Tam som sa naučila tovar pekne zabaliť, čo dnes využívam pri balení darčiekov.

Odjakživa som sa s ľuďmi rada rozprávala. Takže moja mama spomína, že keď som prešla mestom do hudobnej školy a späť a stretla som niekoho známeho, povedala som mu všetky novinky (teda všetky povolené novinky). Vyrastala som v klasickej normalizačnej schizofrénii. Boli veci, ktoré sa mimo domu nevynášali, nehovorili cudzím ľuďom, ani kamarátom či

učiteľom v škole. Napríklad v detstve ma starí rodičia naučili, že mám zdraviť „ruky bozkávam“ alebo skrátene „bozkávam“ starších ľudí. Príchodom do škôlky a školy som sa teda musela vlastne veľmi korigovať: od „ruky bozkávam po práci česť“ je celkom ilustratívny proces mimikry dieťaťa s nerobotníckym pôvodom. Ale ten som predsa v našej krajine neabsolvovala len ja! Prešla som vtedajšími detskými a mládežníckymi organizáciami. Bola som iskrička, pionierka aj zväzáčka. Keďže som milovala spev, spievala aj recitovala som na rôznych slávnostných akadémiách a oslavách výročí, na rôznych schôdzach a plenárnych zasadnutiach čohokoľvek. Konali sa väčšinou v sálach pri veľkých podnikoch, v kultúrnych domoch, kde často účastníci jedli a my sme im k tomu spievali. Spomínam si, ako sme z pódia spievali nejakú ľudovku a dolu muži a ženy džgali rezne so zemiakovým šalátom.

Z iskričkovského obdobia mám spomienku, ako som sa chcela môjmu živnostníckemu starému otcovi pochváliť, že viem novú pesničku. Keď som mu zanôtila „Keby tu bol súdruh Lenin, na kolená by ma vzal...“ myslím, že som ho nepotešila.

Na štyridsiatku som od jedného kamaráta a spolužiaka dostala zväčšenú čierno-bielu fotografiu, kde stojím s ním a ešte troma ďalšími na školskom dvore po iskričkovom sľube, v rukách držíme malé darčeky, ktorými nás obdarovali starší pionieri. Z celej fotky vanie odkaz socialistickej strojenej štylizovanej radosti a skromných pomerov sedemdesiatych rokov. Priznám sa, že som si to sama až tak neuvedomila, ale upozornil ma na to syn slovami, „ako ste to oblečení, ako po vojne!“. No, vtedajší odevný priemysel nás vedel skutočne „domódiť“: gumáčky, galoše (sľub sme skladali asi na jeseň) vetrovky ako po staršom súrodencovi...

Inak, keď hovorím o oblečení, až na gymnáziu som začala riešiť, „čo na seba“. Pekné oblečenie bolo to, čo nebolo v obchode.

*Po slúbe iskiev na
školskom dvore,
Trenčín 1972*

Mama mne aj sestere šila, dokonca absolvovala kurz šitia, aby sa zlepšila. Burda, Pramo, Neue Mode – to boli vychytené časopisy so strihmi, ale neskôr aj časopis Dievča, ktorý som dokonca istý čas odoberala. Keď naše požiadavky začali byť nad jej krajčírskoe umenie, našla pani, ktorá popri svojom zamestnaní šila, a tak si privyrábala. Šila všetko od blúzok až po kabáty. To bola vtedy pomerne štandardná situácia: ženy oblečenie šili, pletli, proste snažili sa spestriť a ozvláštniť šatník celej rodiny takto svojpomocne, ručnými prácami.

S chlapčenskou módou to za mojich čias bolo jednoduchšie, vlastne zložitejšie. V Tuzexe alebo na čiernom trhu sme zháňali sušťáky, dederonky a najväčším hitom boli lewisky, v horšom prípade aj iné džínsy. Naš triedny na strednej škole

sa nám ich snažil znechutiť, keď tvrdil, že by sme „nemali chodiť do školy v montérkach“, ale nemal šancu. Vadili mu aj žuvačky, lebo „prežúva len dobytok“. A komplikácie boli aj s dlhšími vlasmi a (naozaj nechápem prečo) s kratšími sukňami našich spolužiakov.

Na našom gymnáziu bol takýmto módnym policajtom samotný riaditeľ. Raz sme sa celá partia dohodli, že dievčatá prideme do školy s klobúkmi (zohnala som béžový klobúk s dlhým perom, taký „jágerský“ look) a chalani že si dajú biele košele s úzkymi čiernymi kravatami. Skončilo to pozvánkou na koberec do riaditeľne, kde na nás riaditeľ vrieskal, že nám nebude trpieť tieto buržoázne výstrelky.

*Iskrička, pionierka, zväzáčka, Víťazný február, 1. či 9. máj,
VOSR: Ako si sa vyrovnávala so socialistickou realitou?*

Narodila som sa do nej a nič iné som veľmi dlho ani nepoznala. Celé detstvo som na prázdniny chodievala k prababke do Veszprému, takže som vedela, že socializmus môže mať viac podôb ako len tú našu, ale na „západe“ som bola až po roku 1989. Ako som už spomínala, mnohé sviatky som prežila ako účinkujúca v „kultúrnej úderke“, čo mi neprekážalo. Ja som to mala skutočne dlho oddelené, také paralelné svety: spevákko- recitačné vystúpenia ako moje umelecké vyžitie a v škole povinná oslava VOSR či lampiónový sprievod potme v uliciach mesta. Teda ten sprievod som asi absolvovala iba raz, ako druháčka-tretiačka na základnej škole. Mali sme si doniesť lampióny, sviečky, ale kto mal možnosť aj baterky dovnútra. Trošku sa nacvičovalo na bočnej ulici pred školou v asi tak päťstupe sme sa snažili pochodovať a potom sa išlo do centra. Keď padol súmrak, bolo to čarovné – sprievod svetielok, ktoré držali deti v rukách. Mne spravil môj starý otec, letecký mechanik, lampión s baterkou. Bola som pyšná! Mnohým lampión zhorel, prí-

padne aj kúsok oblečenia. Ale nálada bola výborná, propagandisti mohli byť spokojní: namotali nás na lampióny a ľahučko pinkli, aby sme oslávili VOSR. Moje detské prvé máje sú spojené so slávnostným oblečením – išli sme so sestrou s otcom do sprievodu, s jeho podnikom. Vyfasovali sme šuchotavé novotou voňajúce mávatká a tešili sa, že sme s otcom. To mohlo byť tak na základnej škole. Prípadne sme boli odložené k starej mame do domu pod hradom, ktorý mal okná na hlavné námestie. Okolo domu išiel sprievod k tribúne so súdruhmi z okresného vedenia komunistickej strany. My sme ho pozorovali z okna nad obchodom. Otec nás naučil, že máme kričať: „Kto stojí na chodníku, nemiluje republiku! Hurááá!“ No, keď nás to počula otcova mama vrieskať, rýchlo zatvárala okná.

V prvomájovom sprievode. Trenčín 1974

Na strednej a vysokej škole som neznášala nútené akcie, ale väčšinou boli kontrolované a podmienené nejakou pseudovýhodou alebo skôr trestom. Medzi trestami figurovala znížená známka zo správania alebo pohovor s riaditeľom, čo v prípade nášho gymnázia nebolo med lízať. Nepamätám si, žeby sme sa v polovici osemdesiatych rokov na prvomájový sprievod na našom gymnáziu nejako zásadne pripravovali. Mne bolo jasné, že s mojou rodinnou anamnézou je lepšie do sprievodu ísť. Išli sme s Trenčanom a to bola dobrá partia a zábava. Na vysokej u nás na Filozofickej asi neboli špeciálne motivácie – hoci možno pridelením internátu by sa dalo operovať, ale napríklad na Vysokej škole múzických umení ráno mladí umelci vyfasovali zástavy a transparenty, a keď ich po sprievode doniesli do školy, dostali za odmenu pivo a párky. Aj tak sme sa snažili buď skôr opustiť sprievod, alebo si nejako spestriť to tristné pomalé posúvanie sa ku tribúne, kde stáli komunistickí pohlavári a láskavo kývali davu. Ale neviem si veru spomenúť na nič konkrétne – vidíš, bolo mi to tak nepríjemné, že som to vytesnila.

Ako sa rodinné kádrové problémy premietli do tvojho života, názorov?

Žila som v rodine, kde sa nefandilo komunistom. Nikto zo starých rodičov, ani rodičia neboli v komunistickej strane. A asi ich tam ani nikto nepozýval. Starý otec ako bývalý živnostník patril aj s najbližšou rodinou k tým, na ktorých si súdruhovia z OV KSS „dávali pozor“. Pečiatka nevhodného pôvodu nepriamo zasiahla jeho obe deti – otca aj moju tetu. Že sa to prenášalo aj na vnúčatá, to som si vtedy vôbec neuvedomovala, resp. nevhodný pôvod mi pripomenuli až neskôr, na vysokej škole.

Dostala si niekedy ponuku vstúpiť do strany?

Nie. Keby neprišiel november 1989 určite by som pred takouto dilemou stála, veď titul kandidát vied (dnes PhD.) mohli získať predovšetkým členovia strany (až na výnimky). Úprimne, obávala som sa takejto skúšky. Nemala som síce záujem o členstvo v KSS, asi z celkom pochopiteľných dôvodov. Ani jeden z mojich starých rodičov, ani rodičov v nej neboli a ja som tiež nemala ambíciu rozšíriť jej rady. Bola som rada, že mi (našťastie) to členstvo nikto neponúkal, ani s nijakou podmienkou, ktorá by nejako zásadne ovplyvnila moje predstavy o sebarealizácii.

Takže ťa nechceli ani na Večernú univerzitu marxizmu-leninizmu, povestný VUML? Necítila si sa ukrivdená ?

Nechceli ma a bola som rada. Mne tie politické predmety robili dosť problémy na vysokej škole. Musela som sa ich doslova biflovať, aby som si ich zapamätala. Nedávali mi zmysel.

Na národopis si sa hlásila z kádrových dôvodov alebo si mala iné motívy?

Pôvodne som chcela byť novinárka, ale otec mi vysvetlil, že na to mám zabudnúť. Povedal mi niečo v tom zmysle, že s takým rodinným príbehom by ma súdruhovia nevzali a že ani mne by sa nepáčilo, čo by som potom musela písať. Odbor národopis som si vybrala, lebo som si naivne myslela, že keď budem študovať spôsob života a kultúru vidieckych spoločností v minulosti, tak sa vyhnem tlaku komunistickej ideológie. Bol to odbor, ktorý sa ani neotváral každý školský rok. Mala som šťastie. V roku 1983, keď som maturovala, ho otvárali.

Ja som mal paradoxne zas šťastie, že keď som sa hlásil na vysokú, neotvárali „moju“ archeológiu. Ktovie, kde by som

dnes bol, ale určite by sme nerobili tento rozhovor. Prepáč za prerušenie a pokračuj.

Do ročníka prijímali 10-12 študentov. Základné informácie o tom, čo je národopis, som získala od významného choreológa Stana Dúžeka, bol rodinne spojený s priateľmi mojich rodičov. Odporučil mi, čo si mám prečítať, ďalšiu literatúru mi pripravili skvelé knihovníčky z Krajskej knižnice v Trenčíne. Pamätám si, že medzi nimi boli dve knihy sovietskych autorov, Čeboksarov: *Národy – rasy – kultúry* a *Bromlej: Etnos a etnografia*. Spomínam to preto, lebo na prijímačkách som potom drzo tvrdila, že som ich čítala, hoci to nebolo celkom tak. Mala som ich v rukách a nahliadla som do nich. Prijímačky som spravila a dokonca ma aj zobrali. Na prekvapenie rodičov. Môj otec bol presvedčený že ma na taký odbor kvôli rodinnému pôvodu nezoberú. Tiež tajne dúfal, že pôjdem v jeho šľapajach a vyštudujem stavebnú fakultu, hoci vedel o mojich možnostiach a talente pre prírodné vedy, rysovanie a iné dobroty, ktoré by ma tam čakali. Zmieril sa s mojím rozhodnutím.

Ako sa ti páčilo na vysokej škole?

Keď dnes premýšľam o mojom vysokoškolskom štúdiu, musím povedať, že išlo o pomerne príjemné obdobie. Katedra etnografie a folkloristiky v tom čase sídlila v dome na Zelenej ulici – dnes je v tých priestoroch reštaurácia Green Budha. So spolužiačkami a spolužiakmi z ročníka – teda s niektorými – som sa zoznámila už na nulťáckej brigáde. Tí, ktorí boli prijatí do prvého ročníka, dostali pozvánku na takúto brigádu, ktorá pre mimobratisklavských študentov znamenala dobré body na získanie internátu. Nevieam, čo mali za to bratislavskí študenti. Ale pre mňa to bola príležitosť zoznámiť sa už pred začiatkom školského roku s budúcimi spolužiakmi. Pracovali sme v konzervárni v Novom Meste nad Váhom. Odvtedy som nemohla

piť džús Zeus a jesť kúpené lečo. Moji dnešní priatelia a kolegovia Katarína Popelková a Eva Riečanská (tá odišla z ústavu v 90. rokoch prednášať do USA na univerzitu do Pittsburgu a neskôr na „voľnú nohu“), ako aj Juraj Zajonc so mnou strávili niekoľko týždňov v tejto konzervárni, kde sme plnili plán päťročnice. Bolo to poučné a zábavné zároveň.

Prvý školský rok na univerzite 1983/84 som začala s veľkými očakávaniami. Vedúcim katedry v tom čase bol docent Ján Michálek, ďalej nás učila docentka Emília Horváthová (teóriu a metodológiu aj etnografiu mimoeurópskych národov), folkloristiku (slovesnú aj hudobnú) docentka Ľubica Droppová. Okrem toho nás učili ešte dvaja muži na pozíciách asistentov – nemali PhD. (vtedy CSc.). Starší z nich bol náš ročníkový vedúci. Vyznačoval sa tým, že prednášky čítal z veľmi objemného notesa, vyžíval sa vo verbálnej šikane a ponižovaní študentov. V podstate od začiatku som s ním viedla „pozičnú vojnu“ o moju sebaúctu. Jediné plus, ak odhliadnem od jeho konštantných invektív na každého z ročníka a z dnešného pohľadu jeho absolútnu odbornú nekompetentnosť, boli exkurzie, ktoré po každom letnom semestri zorganizoval. Cestovali sme, ako to v socializme bolo zvykom, za „lacný peniaz“ po Čechách, Morave a Slovensku. Navštevovali sme historické miesta, hrady, pamätihodnosti a tento človek nám o nich rozprával. Viac či menej fundovane nám odhaľoval čaro gotiky, renesancie či baroka. Všetky tie informácie si musel prácne vyhľadať v knihách a naštudovať, veď počítače a ich služby boli ešte len hudbou budúcnosti. Alebo si možno trochu vymýšľal, nekontrolovala som ho. Niekedy to tak pôsobilo, že ide o momentálnu improvizáciu. Mladší z asistentov sa zdal byť menej agresívny, ale prax ukázala, že bol neempatický, zákerný, a zároveň dosť ctižiadostivý. Rád si posilňoval ego ponižovaním a škodením druhým. Politický káder, mladý člen KSČ. Nuž žil, ako vedel. Aj učil v rámci

svojich možností. Napríklad sa nám pokúšal vysvetliť etnogenézu Slovanov či základný vstup do predmetu, ktorý sa volal sociálna kultúra. Zároveň mal ako mladý komunista dohľad nad našou malou ročníkovou bunkou SZM. Nevieť, ako sa to presne stalo, ale moji kolegovia a kolegyne v ročníku – bolo nás na začiatku 12 a na konci tuším 9 – ma zvolili za predsedníčku základnej organizácie. To asi spôsobilo moje neustále staranie sa do vecí, snaha pomáhať ľuďom a riešiť problémy. No, skrátka, asi nikto lepší nebol. Mala som problém s tým komunistickým mladým asistentom, pretože som na fakultný výbor SZM nedodávala zápisnice zo zasadnutí našej zväzacej bunky. Bola som – mohlo to byť v roku 1984 alebo 1985 – na koberci u fakultného predsedu SZM. Bol ním Pavol Rusko, neskôr riaditeľ TV Markíza a známy dnes aj zo súdnych káuz. Viedol obligátne zväzacke reči, ktorým neviem, či sám veril. Potom som bola pozvaná na zasadnutie našej katedry, kde som cítila podporu od jej šéfa pána Michálka, aj pani Droppovej. Zo strany mladého komunistu padol návrh na vylúčenie zo školy a vtedy som vlastne po prvýkrát na vlastné uši počula, že za toto moje nezodpovedné správanie môže môj pôvod. Keď sa to takto dnes povie, vyzerá to veľmi dramaticky, ja som si v tom momente ani neuvedomovala, čo všetko je v hre. Len si pamätám ten pocit, že nejaký človek sa naváza do môjho pôvodu a vedome sa pokúša zničiť moju budúcnosť.

Ako by si teda zhodnotila ostatných učiteľov?

Dá sa povedať, že odborné predmety nám prednášali ľudia rôznej kvality – odbornej i ľudskej. Spomínam si často na pani docentku Droppovú, ktorá bola aj školiteľkou mojej diplomovej práce. Tá bola venovaná folklorizmu, skúmala som sociálnu funkciu folklórnej skupiny v obci – konkrétne v Selci pri Trenčíne. Na ten výskum rada spomínam. A musím povedať, že aj na

problematiku – písala som o tom, prečo vlastne ľudia z dediny chcú byť členmi folklórnej skupiny, čo ich k tomu vedie, aké sú ich pohnútky a očakávania spojené s členstvom. Moja školiteľka bola trpezlivá a vedela vypočuť všetky moje nápady a interpretácie materiálu z terénu s láskavým úsmevom, ale dokázala ma aj usmerniť a poradiť. Neviem, či si to dnešní vysokoškolskí študenti vôbec dokážu predstaviť, ale my sme mali k dispozícii iba knihy v knižniciach, ak boli (u nás neboli) skriptá a to, čo odznelo na prednáške. Mnohé knihy a časopisy boli na špeciálne povolenie. To v Univerzitetnej knižnici vydával v takej zastrčenej miestnosti veľmi nenápadný fúzatý muž. Ešte donedávna som ho stretávala v Starom meste.

To bol kolega mojej mamy. Nemali sa veľmi v láske.

Celkom ju chápem. Čo ma skutočne veľmi bavilo bol terénny výskum. Či sme na dialektológii zachytávali súčasný stav nárečia v Rači a robili ho u račianskeho vinára v pivničke, alebo sme zamerali na predmet Ľudové staviteľstvo vinohradníckych domov vo vtedajšom Jure pri Bratislave – vždy sme skončili v rozhovoroch s najstaršou generáciou. V nich sme spoznávali to, čo sa nazýva hmotné a nehmotné kultúrne dedičstvo, každodennosť či skupinová pamäť a špecifická interpretácia minulosti cez osobnú skúsenosť. Ale hlavne sme sa učili počúvať, viesť rozhovor, komunikovať. Absolvovali sme aj takzvanú muzeologickú prax v Etnografickom múzeu Slovenského národného múzea v Martine. Prechádzali sme oddeleniami, dostali sme sa do depozitov a hlavne sme si to užívali. Boli sme dobrá partia a bolo nám spolu dobre.

So študentmi archeológie sme chodili na spoločné predmety zaradené do kolónky história a pomocné vedy historické. A s ostatnými kolegami z ročníka – z celej filozofickej fakulty – sme navštevovali prednášky takzvaného spoločného zákla-

du. Išlo o politické a ideologické predmety – teda niečo, čo bolo treba „pretrpieť a vydržať“. Marx-leninská filozofia, politická ekonómia, dejiny medzinárodného robotníckeho hnutia a neviem ešte čo – to boli pre mňa „ukropenia Bohom“, nutné zlo.

Bola som vychovaná tak, že ak sa do niečoho pustím, tak to mám aj dokončiť. Nepamätám si, že by som teda nejako mimoriadne riešila, či a ako ma štúdium naplňa a zaujíma. Niektoré predmety ma bavili viac ako iné. Uvedomovala som si rôznu kvalitu prednášajúcich, no nevidela som inú možnosť, ako štúdium dokončiť. Výskum v teréne, to bola práca, ktorá ma nesmierne bavila. Pomerne ľahko nadväzujem kontakt, ľudia ako takí ma zaujímajú, rada sa rozprávam, takže výskumné stretávanie sa s ľuďmi a rozhovory s nimi ma bavili. Napokon som teda skončila úspešne a svoju budúcnosť som videla hneď od začiatku vo výskume a vede. Mala som zdravú drzosť, seba dôveru a šťastie. Keď som sa dozvedela, že (vtedy) Národopisný ústav SAV bude robiť konkurz na dvojročné študijné pobyty – ani na chvíľu som nepochybovala, že naň mám ísť. Pohovor bol pomerne príjemný, pamätám si z neho najmä pani riaditeľku Boženu Filovú a Milana Leščáka. Nevedela som vtedy presne, ako brať jeho uťahovanie, že Trenčania mu lezú na nervy s ich nepochopiteľným lokálpatriotizmom. Až neskôr som sa dozvedela, že sa za ním na mňa chodili informovať otcovi priatelia, Trenčania bývalí tanečníci z Lúčnice. Bola som aj na pohovore na Osvetovom ústave, dnešnom Národnom osvetovom centre, u Jozefa Majerčíka. Hoci to bol seriózny pohovor, stále som ho pred sebou videla ako Indiána v nejakej kovbojke z produkcie NDR. Našťastie nemali pre mňa vtedy miesto.

Vyšlo to prekvapivo v Národopisnom ústave. Z nášho ročníka sme boli na študijný pobyt prijatí viacerí: Katarína Popelková, Eva Riečanská a ja, neskôršie Andrea Onderčaninová, a po vojenskej službe prišiel Juraj Zajonc. Tak som sa dostala do aka-

*Muzeologická
prax študentov
Katedry etnografie
a folkloristiky
FFUK
v Etnografickom
ústave SNM
v Martine
v marci 1986*

demického prostredia hneď po štátniciach na jeseň 1987 a som v ňom dodnes. Šťastný príbeh.

Aké boli tvoje prvé roky a kroky na ústave?

Študijný pobyt znamenal dvojročnú dôležitú skúsenosť na špičkovom akademickom pracovisku. Boli sme zaradení do Dokumentačného oddelenia, ktoré viedla pani Elena Prandová. Bola to rázna, pracovitá žena s veľkým citom pre spravodlivosť. Našou úlohou bolo prechádzať textový archív a robiť anotácie jednotlivých dokumentov. Rukami nám tak prešlo množstvo výskumných správ, dokumentujúcich terénnu prácu našich predchodcov, starších kolegov. Bola to veľmi užitočná škola. Nakoniec sme na študijnom pobyte zotrvali dlhšie. V roku 1992 som bola prijatá, podobne aj moji spolužiaci z ročníka, na internú aspirantúru (dnes toto štúdium nazývame doktorandské). Myslím, že takáto stratégia, že absolvent školy prechádzal cez študijný pobyt ku ďalšiemu štúdiu, bola dobre vymyslená. Starší kolegovia nás spoznali pri každodenných kontaktoch a práci a mohli sa rozhodnúť, či do nás investujú ďalší čas, a nakoniec aj peniaze. Pridelili mi tému výtvarný folklorizmus a mojou školiteľkou sa stala Oľga Danglová. Okrem toho sme boli začlenení do tímu, ktorý pracoval na veľkom kolektívnom diele – Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska. Bola to úžasná skúsenosť, pretože napísať zrozumiteľné, odborne kompetentné heslo, nie je jednoduchá vec. Učili sme sa písať jasne, formulovať jednoducho a krátko. Byť v tíme so staršími kolegami, ktorých sme dovtedy poznali z vedeckých textov a kníh, zažiť ich diskusie, to bola pre mňa ďalšia škola. V ústave sa mi od samého začiatku veľmi páčilo. Vládla tu priateľská atmosféra, aj vďaka pani riaditeľke Božene Filovej. Spomínam si, že sa ma hneď na začiatku spýtala: „Dieťa moje, a máš ty kde bývať?“ Tak som jej porozprávala veselé príhody z mojich privátov. A ona napísala list na bytové družstvo

*Slávnostný prejav
na promócií,
Bratislava
leto 1987*

*Druhá promócia
po získaní titulu
PhDr.
Bratislava 1988*

*Olga Danglová,
moja školiteľka
a spolužiak Juraj
Zajonc, už ako
kolegovia na
pracovnom výjazde
Ústavu etnológie
SAV v Starej Lesnej
v roku 2015*

Bratislava IV, Záluhy, v ktorom ich žiadala, aby ma zaradili do sociálneho poradovníka, lebo som pre ústav veľmi dôležitá, perspektívna sila. Dodnes mám ten list odložený.

Počas študijného pobytu prišiel November 1989. Boli to neuveriteľné dni. Zažila som vyhlásenie štrajku v divadle Astorka na Suchom mýte, mala som informácie zo študentských štrajkových výborov VŠMU a VŠVU, kde študovala moja sestra, môj priateľ, dnes manžel a ďalší priatelia. Novinky zo študentských kruhov som prinášala do práce. Tam sme si navzájom porovnávali, čo vieme a čo sa deje. Pamätám si, že na generálny štrajk 27. 11. sa jedna kolegyňa obávala ísť, lebo mala v ten deň VUML. To len ilustruje reakcie a premýšľanie ľudí – nikto neveril, že režim padne, a už vôbec nie tak rýchlo a ešte aj relatívne pokojnou cestou.

Nedá mi, aby som do toho zas nevstúpil. Začiatkom decembra 1989 som zastupoval školiteľa, keď sa môj kamarát, ktorý robil ašpirantúru externe, „pre istotu“ rozhodol ísť na skúšku z vedeckého komunizmu. Bolo to zábavné, pretože skúšajúci položil otázky mne a chvíľu trvalo, kým sme mu dokázali vysvetliť jeho omyl...

Hej, bolo to neuveriteľné obdobie a prinášalo dovtedy nepredstaviteľné situácie! Spomínam si na atmosféru trebárs v električke, ľudia sa na seba usmievali, boli k sebe milí, debatovali. Z tváří im zmizla strnulosť a taká permanentná nahnevanosť, ľudia boli uvoľnení. Akoby odkliati. Myslím, že túto srdečnosť a akúsi zomknutosť voči komunistickému režimu ukončili voľby do Federálneho zhromaždenia aj Slovenskej národnej rady. Heslo „V jednote je sila“ sa rozdrobilo do prekrikovaní o národe, kresťanstve, sociálnych istotách. Veľmi rýchlo nastúpil nacionalizmus s dosť brutálnymi prejavmi v médiách aj politických vystúpeniach. Pripadalo mi to ako úplný anachronizmus.

Moja predstava bola, že už konečne budeme Európania. Ale čakali nás ešte len skúšky z občianskej vyspelosti, ktorú v tom čase mnohí neboli schopní zložiť. Ani niektorí politickí lídri, ani mnohí obyvatelia.

V tom čase naše pracovisko sídlilo na Leninovom, dnes Jakubovom námestí. V budove prvého rozhlasu. V parčíku bola osadená obrovská busta Lenina. Jedného dňa nás niekto upozornil, nech vyjdeme na ulicu. V parčíku stál žeriav, súdruh Lenin mal okolo hrdla silné lano a pomaličky ho presúvali z podstavca na nákladné auto. Odvtedy som ho nevidela a nechýba mi.

Rodinná história sa stala aj súčasťou tvojej práce. Nerobilo ti to problémy?

V septembri roku 1992 som bola prijatá na internú aspirantúru. Téma bol široká, výtvarný folklorizmus, a nie celkom spĺňala moje predstavy. Chcela som však veľmi byť v Národopisnom ústave, to pracovisko sa mi jednoducho páčilo. Rok 1992 bol u mňa rok zmien statusov: stala som sa internou aspirantkou, vydala som sa a koncom roka sa mi narodila dcéra.

Na materskej dovolenke som začala robiť rozhovory s mojím starým otcom – kožušníkom. Zaujala ma profesijná skupina, resp. spoločenská vrstva malých a stredných podnikateľov, ako by sme povedali dnes, v mojom meste v rokoch prvej Česko-slovenskej republiky. Objavila som zrazu úplne odlišný svet, iné mesto. Pestrosťou vzťahov, neformálnych aj formálnych kultúrnych a spoločenských príležitosti sa podstatne líšil od toho, čo som poznala a zažívala v Trenčíne 70. a 80. rokov 20. storočia. Najprv som sa s ním rozprávala len tak – pre seba. Oboch nás to bavilo.

Už predtým v rámci iných výskumov som sa trochu dotkla sveta malých podnikateľov. Na Starej Turej som objavila „malého Baťu“ – pána Polláka. Tento podnikavý muž využil

potenciál vareškárov z kopaníc okolo Starej Turej, Bziniec pod Javorinou a postupne vybuodoval továreň na drevené nástroje, náradie, hračky a nábytok. Dal prácu ľuďom zo širokého okolia. Za prvej Československej republiky aj za slovenského štátu sa mu darilo, mal veľké plány, ktoré zmaril komunistický prevrat. A jeho – miestnu autoritu – museli komunisti exemplárne potrestať. Podnik mu znárodnili. Bol väznený a z väzenia sa dostal s podlomeným zdravím. Toto všetko som sa dozvedela od neho samého, no cesta k nemu nebola jednoduchá. Bolo to niekedy na začiatku roku 1989, keď som prvýkrát zazvonila pri bráne starého rodinného domu. Jeho manželka ma dnu nevpustila, chránila ho.

To isté som zažil ešte v osemdesiatych rokoch pri výskume bratislavských kaviarní s pánom Hackenbergerom. Aj jeho manželka zo strachu bránila našim rozhovorom.

Manželky proste asi majú pôsobiť v takýchto situáciách ako nárazová zóna. Nevieam, či je to ich úloha, ale asi sa tak rozhodli. A naše dva príklady ukazujú, že nie sú vždy úspešné, veď obaja páni nakoniec tie rozhovory, našťastie pre nás, dali... Nevzdali sme to po prvom neúspechu. Ja som sa mu rozhodla napísať. V liste som mu vysvetlila, kto som, čo robím, čo ma zaujíma a prečo. Čakala som dlho, no napokon mi pán Pollák napísal, že sa so mnou stretne. Vycestovala som za ním v lete. Stretla som sa s ním. Nízky kultivovaný muž ako z filmu pre pamätníkov, v obleku, so silnými okuliarmi a tichým hlasom. Náš prvý rozhovor trval snáď tri hodiny. Veľmi skromný a zaujímavý človek. V čase, keď mu (ako hovorieval môj starý otec) „najlepšie išlo“, dával prácu desiatkam ľudí z miestnych kopaníc. Spomínam si, ako ma prekvapilo, že do zamestnania prijímal tak, že uprednostňoval hudobníkov. Jeho firma mala zamestnaneckú kapelu. Nedávno som niekde čítala, že veľké korporácie vytvárajú pre

zamestnancov hudobnej skupiny, aby sa medzi sebou títo ľudia, pracujúci na rôznych postoch, lepšie spoznali a potom lepšie fungovali aj v práci.

Pán Pollák bol prvý prvorepublikový podnikateľ, s ktorým som robila biografické rozhovory. Na základe tejto skúsenosti a spomenutých rozhovorov so starým otcom kožušníkom som po porade so školiteľkou, ktorá ma podporila, požiadala o zmenu témy dizertačnej práce. O pár rokov neskôr som na osudoch starého otca Kardoša a jeho kolegov živnostníkov v Trenčíne teda postavila svoju dizertačnú prácu. Vtedy, myslím, všetci štyria moji starí rodičia asi trochu pochopili, o čom je moja práca a že to môže byť aj užitočné a zaujímavé pre obyčajných ľudí. V literatúre o metóde oral history sa zvykne konštatovať, že najťažší býva výskum s ľuďmi, ktorí sú výskumníkovi najbližší, ktorých dobre pozná.³⁰ Práve preto, že ich dobre pozná. Možno je to tým, že som začala s výskumom vo vlastnej rodine a prešla som si tým „ťažším“ hneď na začiatku, nerobí mi to výrazný problém. Ale niektorým mojim rodinným príslušníkom to robilo – a dokonca taký veľký, že stará mama Kardošová so mnou odmietla robiť nahrávané interview, podobne ako aj moji starí rodičia z matkinej strany. Rozprávať a vypytovať som sa mohla do nekonečna, len som nemohla nahrávať.

Moja rodina to je mix – etnický aj náboženský. Nikdy som sa nad tým špeciálne nezamýšľala. Je to proste tak. Z otcovej strany sme luteránsko-katolícky spletenec. Časť rodiny z matkinej strany mám zas v Maďarsku. Rozprávam sa s nimi tretím jazykom, lebo neviem po maďarsky a oni zasa po slovensky. Nie je to však komunikačnou prekážkou. Možno aj z tohto dôvodu mi rôznorodosť neprekáža, verím, že mám empatiu pre inakosť. Snažím sa na životné situácie pozeráť z viacerých zorných uhlov. Hoci si uvedomujem, že túto danosť som ešte viac rozvinula vďaka mojim pracovným skúsenostiam.

*Starí rodičia
z otcovej strany.
60. roky
20. storočia*

***To vyzerá zaujímavo. Môžeš tento výskum priblížiť
podrobnejšie?***

Aj vďaka tvojej podpore a inšpirácii som začala robiť výskum v meste. A, samozrejme, predovšetkým aj vďaka podpore mojej školiteľky, Oliny Danglovej. Objavila som Trenčín z perspektívy predstaviteľov bývalej strednej vrstvy – živnostníkov a obchodníkov, ktorí mali byť po roku 1948 zabudnutí.

Práca na dizertačke bola pre mňa odhaľovaním rodinnej histórie, o ktorej som veľa nevedela, pretože nebola bežnou témou konverzácie. Vedela som, že starý otec bol kožušník. Na želanie jeho otca, tiež kožušníka, sa tomuto remeslu vyučil pomerne neskoro, aby splnil otcovu podmienku. Chcel si totiž, on evanjelik, vziať za ženu katolícku dievča. Takže – mohol dostať

otcov súhlas, len ak bude pokračovať v remesle po otcovi. Inak sa v rodine tradovalo, že túžil byť námorníkom. Takže pravidlo „za všetkým hľadaj ženu“ asi v jeho prípade platí. Rozhovory so starým otcom boli pre mňa chodbou do neznámeho sveta prvej republiky, ale aj vojnového slovenského štátu. Do sveta, kde česť slova a profesionálna hrdosť boli alfou a omegou. Aspoň v interpretácii starého otca a jeho kamarátov – bývalých živnostníkov, ich manželiek a detí. Jednotlivými rozhovormi som získavala nové informácie – kamienky zaujímavej a pestrej mozaiky. Ekonomicky dôležitá sila v meste, živnostníci a obchodníci a ich presah do kultúrneho a spoločenského života. Mecenáši a sponzori, authority – tak sa videli a interpretovali vo svojich spomienkach.

To, že som mohla zmeniť pôvodnú tému dizertačnej práce a robiť výskum mestskej témy par excellence bolo možné len vďaka politickej zmene po novembri 1989. Vďaka nej som vlastne mohla začať realizovať svoje predstavy slobodne. Robila som v podstate pološtruktúrované rozhovory zamerané na biografie bývalých živnostníkov, ich spomienky na spôsob života pred komunistickým prevratom 1948. Kvalitatívny výskum som kombinovala s archívnym. V tom čase tak pracovala aj Katarína Popelková, tvoja PhD študentka, povedané dnešným jazykom. Pod tvojím vplyvom, bol si nádejný urbánny etnológ, sme obe realizovali výskumy v malých mestách – ja v Trenčíne, Katarína v Modre a Pezinku.

Dizertačnú prácu som nakoniec prepracovala do knihy *Znami neznami Trenčania*.³¹ Pri jej produkovani – získavaní sponzorov – som oslovovala predstaviteľov miestnych firiem a bánk a vďaka nim, a hlavne mojej rodine, kniha napokon uzrela svetlo sveta. Stretla sa s veľkým ohlasom predovšetkým u Trenčanov. Výskum som robila sedem rokov a po spracovaní dát som mala pocit, že moje mesto fakt poznám. Aké naivné!

Do Trenčína si sa pracovne znova vrátila. Vtedy si skúmala rodné mesto z inej stránky. Aké to bolo?

Áno, ďalší výskum som v ňom robila, keď som dostala od teba ponuku pracovať v prvom oral history projekte zameranom na osudy ľudí, ktorí prežili holokaust. Vtedy som dostala šancu spoznať rodné mesto z novej perspektívy. Odborne aj ľudsky ma tento výskum veľmi ovplyvnil. Organizovala som v rámci neho rozhovory v Trenčíne, využívajúc sociálny kapitál mojej rodiny. Oslovovala som preživších – rovesníkov a trochu mladších ľudí od mojich starých rodičov. Najprv som im telefonovala, predstavovala sa dievčenským menom a spoliehala som sa, že keď poznajú mojich starých rodičov a rodičov, budú súhlasiť so zapojením do výskumu. Nepochybovala som, že dobré meno mojich predkov mi bude pomáhať a nie škodiť. Až dodatočne, a veľmi jasne – po rokoch bádania v tejto téme – si uvedomujem, že som mohla zažiť aj diametrálne odlišné reakcie, veď ja som o svojich predkoch vlastne veľa nevedela. V skutočnosti som vôbec netušila, ako prežili moji (pra)starí rodičia vojnový slovenský štát, ako sa správali, konali. To som sa vlastne dozvedala od židovských obyvateľov Trenčína, z ich spomienok. Rozhovory zamerané na holokaust obsahovali informácie, ktoré mi zásadným spôsobom dopĺňali poznatky a predstavy o dianí v meste v 30. a 40. rokoch, získané výskumom so živnosťníkmi z majority. Boli to príbehy o komplikovaných i jednoduchých vzťahoch, konfliktoch, priateľstvách, aj podrazoch a zradách.

O tomto projekte by si mohla povedať viac. Osudy ľudí, ktorí prežili holokaust sa ťa dotýkali veľmi silno. Videl som, že často si mala slzy na krajíčku, a preto som ťa, niekedy prosil, aby si sa nerozplakala. Nakoniec si to zvládla, ale aj tak ma s odstupom času zaujíma, aké si vtedy mala pocity?

Rozhovory s ľuďmi, ktorí prežili holokaust, to bola pre mňa veľká škola. Hrôzy, ale predovšetkým ľudskosti a empatie. Na začiatku som netušila, do čoho presne idem. Zaujímal ma táto problematika, veď holokaust bol „odkľiatou témou“ až po roku 1989 a tiež metóda oral history ma lákala. Dodnes moja výskumnícka prax stojí na skúsenostiach a zručnostiach, ktoré som získala počas tohto „iniciačného“ výskumu. Učila som sa počúvať, klásť otvorené otázky a nezrútiť sa pri srdcervúcich príbehoch, ktoré nám naši svedkovia rozprávali. V praxi som si overila, že opytujúci a odpovedajúci sú v tom momente, keď sa odohráva rozhovor, spojenými nádobami a reagujú aj na emócie, ktoré sa zrkadlia v očiach, tvári, mimovoľnom geste či výdychu. Rozhovory sme robili my dvaja ako dvojica moderátorov a ty si mi povedal, že si s nikým iným nezískal také emotívne výpovede. Toto si potvrdzujem stále pri mojich ďalších výskumných rozhovoroch. Ja idem zakaždým s koľkou na trh, úprimná, otvorená – a to isté chcem získať od svojich partnerov v rozhovore.

Aké mám pocity a spomienky na výskum po 25 rokoch? Cítim predovšetkým vďačnosť, že som mohla byť súčasťou tohto projektu, vďačnosť za dôveru, ktorou ma poctili naši partneri v rozhovoroch. Radosť zo získaných priateľstiev a vzťahov. Na druhej strane pocity veľkého dlhu, dezilúzie, rozčarovania a sklamaní – vo vzťahu k súčasným udalostiam v spoločnosti. Nástup extrémizmu, trivializácie holokaustu. To, že sa stále opakujú modely správania politických elít aj obyčajných ľudí pri pokusoch o demontáž aj tak ešte krehkej demokracie na Slovensku. Sklamanie, že väčšina ľudí je vo svojej podstate sebecká, že myslia primárne na svoj prospech, svoje plné brucho a to, čo sa deje ostatným okolo, ich až tak nezaujíma. Stále ma to ešte štvie.

Čo bol z tvojho hľadiska najsilnejší moment počas tohto projektu? Čo sa ťa najviac dotklo?

Môj úplne prvý rozhovor. Bol s pani, ktorá ma poznala, aj celú moju rodinu. Mala sedem rokov, keď jej otca vzal prvý transport a mamu posledný transport v roku 1942. Mala pri sebe pohľadnicu, ktorú jej mama poslala po tete zo zberného tábora v Žiline – s blahoželaním k siedmym narodeninám. Prečítala ho s veľkým dojatím. Potom sa nadýchla, uprela na mňa oči a položila otázku: „Ako sa musela cítiť jedna žena, ktorá svoje dve deti nemala pri sebe a chystala sa na cestu do neznáma. Na čo asi myslela?“ Mala som v tom čase trojročnú dcérku a zrazu som sa cítila ako zasiahnutá bleskom, veľmi sa ma tá otázka dotkla. Pomyslela som si, asi sa zosuniem zo stoličky a prepuknem v plač. Pozbierala som všetky sily, aby som sa ovládla. Pomohlo mi, že si ma štípal do ruky (dodatočne vďaka!), lebo si ten rozhovor viedol so mnou. Každý rozhovor ma zasiahol, tie zážitky sa vo mne kopili. A hlavne, nevedela som, čo mám robiť, aby ma to negniavilo. Tak som vždy po nakrúcaní celý rozhovor prerozprávala môjmu mužovi. Potom sa mi uľavilo a mohla som ďalej fungovať.

Až po rokoch som sa dozvedela, že kolegovia v zahraničí pri podobnom výskume mali k dispozícii psychológa, ktorý s nimi po interview robil nejaké psychohygienické sedenia, aby to dokázali zvládnuť. Mojm psychoterapeutom bol môj muž. Ten projekt ale nebol „iba“ rozhovor samotný, významné boli pre mňa aj spoločenské stretnutia so svedkami, keď sme im odovzdávali na VHS páskach nakrútené ich výpovede. To boli pre mňa mimoriadne zážitky. Cítila som často na sebe spýtavé pohľady. Tá otázka, „ale vy nie ste naša?“, ktorú mi dala na začiatku rozhovoru jedna z prvých preživších, tá ešte dlho nado mnou visela. Až keď som začala pracovať v Dokumentačnom stredisku holokaustu, kanceláriu som mala v dome, kde sídlila

Židovská náboženská obec Bratislava, neskôr Ústredný zväz židovských náboženských obcí (ÚZŽNO) v SR, bola tam kóšer kuchyňa, stretávali sa tam rôzne záujmové organizácie komunity, tak som sa zrazu z „nie naša“, stala „trošku naša Monika“ – teda pre najstaršiu generáciu, seniorov, ktorí sa stretávajú vo svojom povestnom Klube. Veľmi si vážim, že rozhovor so mnou sa dostal do knihy o ľuďoch zo židovskej bratislavskej komunity.³² To je pre mňa pocta. Klub seniorov pri Židovskej náboženskej obci, to je téma na samostatný román. Práve sa snažím písať o ňom štúdiu. Vznikol ako miesto, kde sa mohli v chránenom priestore stretávať holokaustom zranení ľudia. Za takmer dvadsaťročnú existenciu sa stal miestom, kde s radosťou chodia hostia (zaujímaví svojimi profesiami, aktivitami, osudmi) nielen z komunity, ale aj z majority. Živá diskusia a podnetné reakcie seniorov spôsobili, že sa tam títo hostia aj radi vracajú. Zároveň sa niektorí seniori odhodlali a začali so svojimi názormi a komentármi na dianie v spoločnosti vystupovať aj verejne. Viacerí sa stali osobnosťami, ktoré sa angažujú v občianskych iniciatívach, vyjadrujú sa v médiách. Sú priamymi dôkazmi, že aj život na dôchodku môže byť dynamický, aktívny a na úžitok okoliu. Obdivujem tú energiu a neutíchajúci záujem o svet okolo – u niektorých z nich.

S mnohými svedkami si nadviazala intenzívne priateľské vzťahy, ktoré pretrvali desaťročia. Ktorí ľudia a ktoré osudy sa ťa dotkli najsilnejšie?

Musím povedať, že každý rozhovor ma zasiahol. Dodnes sa mi z času na čas vynárajú vety, časti príbehov z nich. Tí ľudia sú už navždy so mnou. Počas rozhovorov som pociťovala ku spomínajúcim, svedkom, ako sme ich volali, veľkú úctu. Keď som ich trochu viac spoznala, tak som zistila, že sú to ľudia s úžasnými prednosťami, ale podobne aj slabosťami. To, že

prežili holokaust, ich zásadným spôsobom poznačilo, ale s touto celoživotnou traumou každý z nich narába v rámci svojich osobnostných možností a daností. Niektorí sú veľmi srdeční, majú rád život a ľudí. Iní naopak nedôverčiví či uzavretí. Niektorí nachádzajú zmysel života v akejkoľvek službe druhým, v ktorej nachádzajú vlastnú sebarealizáciu. Taká je napríklad moja priateľka Eva Mosnáková. Už druhé desaťročie vedie Klub seniorov, ktorí prežili holokaust, pri Židovskej náboženskej obci v Bratislave. Nebudem menovať všetkých môjmu srdcu blízkych. Sú ich desiatky. Sú mojou inšpiráciou a výzvou. Som rada, že ma pustili k sebe bližšie, vážim si to.

Spomeniem už len jednu pre mňa výnimočnú osobu – pani Hildu Hraboveckú. Ženu, bojovníčku, filozofku. Hrdú, sčítanú, vzdelanú osobu, ktorá ma poctila svojím priateľstvom. Ešte stále som celkom nespracovala jej odchod. Keď sa tak stane, pokúsim sa o nej napísať knihu. Táto vzrastom malá žena je pre mňa stelesnením guráže a nezlomnosti. Veľmi ju obdivujem. Mala som z nej pocit, že pre ňu neexistuje žiadna prekážka. Vďaka nej vzniklo Dokumentačné stredisko holokaustu, najprv v roku 1999 ako spoločný „občasný“ projekt Nadácie Milana Šimečku a bratislavskej Židovskej náboženskej obce. Ona sa rozhodla, že DSH musí vzniknúť, existovať a pôsobiť na solídnych základoch. Získala finančnú podporu z organizácie Claims Conference a tuším aj od súkromných donorov. Jej snahou bolo vytvorenie organizácie, ktorá bude realizovať výskum, vzdelávanie a adekvátne pripomínanie holokaustu. V roku 2005 sa z projektu stala organizácia a ja som bola oslovená predstaviteľmi židovskej komunity, aby som ju viedla. Pani Hrabovecká sa veľmi zaujímalá o všetko, čo som robila, podporovala ma a povzbudzovala. V roku 2007 som spolu s Danielou Richterovou, ktorá v Dokumentačnom stredisku so mnou vtedy robila, zorganizovala za podpory Ústredného zväzu židovských nábo-

ženských obcí v SR, ale aj podpredsedu vtedajšej vlády, veľkú trojdňovú medzinárodnú konferenciu v Mojmirovciach.³³ Prišli odborníci zo Slovenska, Česka, Rakúska, Izraela, diplomati, ale dôležitými hosťami a diskutérmi boli svedkovia holokaustu. Bolo to pre mňa veľmi dôležité podujatie, ale myslím, že aj pre mnohých účastníkov. Bola medzi nimi aj pani Hrabovecká. To jej ešte zdravie pomerne slúžilo. Ako plynul čas, musela sa vzdať spoločenských stretnutí, debát, ktoré mala tak rada. Nevládala ani chodiť na spomienkové akcie k holokaustu, čo ju veľmi trápilo, pretože to považovala za svoju morálnu povinnosť. Vtedy sa náš vzťah prehĺbil. Pozvala ma ku sebe domov, pýtala sa ma na prácu, ale aj rodinu. Tak začali naše pravidelné stretnutia a rozhovory na rôzne témy. Prichádzala som ku nej raz za týždeň a debatovali sme na nejakú tému – sloboda, demokracia, postavenie menšín, marginalizovaných skupín. Bola úžasne sčítaná. Mala som možnosť spoznať jej manžela, usmievavého pána, aj obe dcéry, ktoré sa až dojímavo obetavo starali o to, aby obaja ich rodičia mali všetko, čo potrebujú, a mohli žiť v rámci možností pokojný život. Pani Hrabovecká stále premýšľala o tom, ako odovzdať skúsenosť z holokaustu, zo svojho

*V živej diskusii
s Ivanom
Kamencom
a Petrom
Salnerom
na podujatí
Dokumentačného
strediska
holokaustu,
Bratislava 2007*

nedobrovoľného trojročného pobytu v Auschwitz-Birkenau mladej generácii tak, aby začala premýšľať hlbšie o medziľudských vzťahoch, stave spoločnosti, demokracie u nás. Mala takú predstavu, že by sa mala nájsť vhodná forma, ktorá ich osloví. Nakoniec prišla s nápadom – treba urobiť divadelnú hru, ktorá by priblížila dilemy, situácie, ťažké rozhodnutia, ktoré museli robiť ľudia počas vojnového slovenského štátu a holokaustu. Napísala námet, diskutovali sme o ňom najprv spolu. Potom telefonicky dohodla, že sa stretnem s divadelným režisérom Rastom Ballekom a dramatikom a spisovateľom Viliamom Klimáčkom a budem im tlmočiť jej predstavu nevyhnutnosti autentickej moderne poňatej divadelnej hry. Proces to nebol ani jednoduchý, ani krátky. Po prvom stretnutí som jej prišla referovať, ako to prebiehalo. Ako na jej návrh divadelníci reagovali, aké mali pripomienky a poznámky. Rozhodla sa ich pozvať ku sebe domov. Stretnutí a telefonátov bolo viac, ale napokon pán Klimáček napísal hru Holokaust a Rastislav Ballek ju réžijne uviedol v divadle Aréna. Aj keď to určite nebude nikto pokladať za objektívne vyjadrenie – tá hra je dodnes nedocenená, myslím si. Má veľký potenciál, pretože pre mladú generáciu prináša nielen informácie, ale hlavne kreuje otázky.

Účasť na projekte ovplyvnila tvoje odborné aj ľudské smerovanie. Začala si sa angažovať v NGO, najmä v Nadácii Milana Šimečku (NMŠ), 12 rokov si bola riaditeľkou DSH.

Mohla by si priblížiť tieto organizácie a seba v nich?

Už som určite povedala veľakrát, výskum prebiehajúci v polovici 90. rokov 20. storočia, zameraný na životné osudy židovských obyvateľov Slovenska počas holokaustu, mal na mňa zásadný vplyv. Ľudsky aj odborne. Ale to asi nebolo nič výnimočné, každého z projektového tímu ovplyvnil, som o tom presvedčená. Určite si spomínaš na naše tímové debaty, každý

z nás hovoril, čo ho počas rozhovorov zasiahlo, zaujalo. Boli to náročné debaty. Už vtedy sme plánovali napísať spoločnú knihu o tejto našej kolektívnej skúsenosti. Napokon uzrela svetlo sveta „žltá kniha“³⁴ rozhovorov s členmi výskumného tímu, ktorí viedli jednotlivé interview. Ty si vymyslel názov Videli sme holokaust, ja som sa pokúsila pripraviť špeciálne sady otázok pre jednotlivých výskumníkov a výskumníčky. A ešte som im dala úlohu. Mali vybrať krátke úryvky z tých rozhovorov, ktoré ich najviac zaujali. Graficky celý rukopis upravil môj manžel, centrálné miesto na každej dvojstrane má rozhovor s výskumníkom, kraje tvoria stĺpce s vybratými ukážkami zo svedectiev, kameraman Peter Kozmon vybral fotky, ktoré sám nafotil počas nakrúcania. Egon Gál mi raz povedal, že mu toto grafické poňatie pripomína členenie stránok v Talmude. Kniha vyšla ako projekt Nadácie Milana Šimečku, kde som ostala pracovať najprv ako externistka, neskôr som viedla projekty zamerané na vzdelávanie o holokauste (Stratení susedia – zabudnutá minulosť, Anna Frank – odkaz dejín dnešku, Prečo sa máme učiť o holokauste a podobne). Dnes som predsedníčkou jej správnej rady.

V roku 2005 si ma oslovil, spolu s vtedajším vedúcim kancelárie ÚZ ŽNO Jozefom Weissom a Egonom Gálom, či by som nemala záujem založiť neziskovú organizáciu Dokumentačné stredisko holokaustu. Pod týmto názvom od roku 1999, ako som už spomínala, existoval spoločný projekt Nadácie Milana Šimečku a Židovskej náboženskej obce v Bratislave. Bolo zrejme, že dozrel čas na zmenu. Na premenu projektu na organizáciu, ktorá bude systematicky pracovať. A tak sa udiala zmena aj v mojom živote. Nasledujúcich dvanásť rokov som venovala práci a rozvíjaniu dosahu a významu DSH nielen pre židovskú komunitu, ale (bude to znieť možno nabubrelo) pre slovenskú spoločnosť.

Stretnutie s dokumentaristom Malte Ludinom v priestoroch bratislavskej ŽNO, 2007

Organizovala si vzdelávanie učiteľov o holokauste a „slovákštáte“. Aké pocity si pritom mala a aké výsledky táto angažovanosť priniesla?

Ku vzdelávaniu učiteľov som sa dostala akosi prirodzene. Po skončení projektu Osudy tých, ktorí prežili holokaust sme spolu s Inge Antalovou (dnes Vagačovou), vtedy riaditeľkou Nadácie Milana Šimečku, robili prezentácie projektu a jeho výsledkov po celom Slovensku. Prišla ponuka hovoriť o ňom aj pedagógom. Veď táto problematika sa len pomaly dostávala do učebných osnov. Videla som ich záujem na vlastné oči. Otázka bola, ako a čo učiť. Príbehy ľudí, ktorí prežili – ich

svedectvá sa akoby samé ponúkali. Podujala som sa pripraviť z nich prvý zostrih, ktorý sa spolu s veľmi jednoduchým metodickým usmernením stal prvým vzdelávacím materiálom o holokauste na Slovensku. Vzdelávacie prednášky, skôr sporadické, som realizovala cez Nadáciu Milana Šimečku a využívali sme ako partnerov predovšetkým Metodicko-pedagogické centrá. Pracovala som aj s jednotlivými strednými školami a učiteľmi – napríklad na projekte Stratení susedia – zabudnutá história. Inšpiráciou bol podobný projekt v Čechách, išlo o študentský projekt. Mladí ľudia sa snažili rekonštruovať históriu lokálnych židovských komunít prostredníctvom svojich výskumov zameraných na spomienky pamätníkov, ale aj na archívne dokumenty v miestnych archívoch. Ďalším úspešným projektom bola putovná výstava o osudoch Anny Frank a jej rodiny, ktorá bola prvým krokom ku debatám o ľudských právach, demokracii a jej krehkosti. Keď som v roku 2005 pomáhala založiť Dokumentačné stredisko holokaustu ako občianske združenie, bola som nominovaná ministerstvom školstva do Vzdelávacej medzinárodnej skupiny zameranej na výskum, vzdelávanie a pripomínanie holokaustu, dnes funguje pod skratkou IHRA (International Holocaust Remembrance Alliance). Od tej chvíle sa začala moja systematická práca na vzdelávaní (najmä) stredoškolských pedagógov na Slovensku. Vymyslela som trojstupňový vzdelávací program. Nemohol by sa realizovať bez podpory ministerstva školstva a bez našich vtedajších partnerov, ktorými boli Ústredný zväz židovských náboženských obcí, ale aj organizácie v zahraničí – Památník geta Terezín, Wannsee Konferenz Haus a Yad Vashem. Dnes to znie až neuveriteľne, ale táto synergia chvíľu fungovala a prinášala ovocie, pomaly. Bola to úžasná skúsenosť a tí učitelia, ktorí ju mohli absolvovať, z nej nepochybne čerpajú dodnes. Skončilo to v roku 2013. Nový minister školstva Čaplovič sa

rozhodol, že vzdelávanie tohto typu zverí inej organizácii, bez toho, že by čo len tušil, ako pracujeme. Mal na to, samozrejme, právo, ale mohol si dať urobiť aspoň evalváciu našej práce a na základe nej sa rozhodnúť. Toto sa však nestalo. Ale nie je to zas na Slovensku nič nové – kontinuita nie je doménou našich politikov. Vzdelávacie programy pre mňa znamenali skúsenosť, ktorá ma veľmi obohatila. Dnes viem, že keď sa chce, tak aj za pomerne málo peňazí môže byť dosť veľa muziky. Poskytovali sme učiteľom novú kvalitu, nové možnosti, nové impulzy a oni ich pretvárali na benefity pre svojich žiakov. Robia to podnes, niektorí z nich, pokiaľ mám možnosť ich sledovať. Tí najaktívnejší, sa mohli hrdiť naozaj impozantnými výsledkami – mobilizovali mladých ľudí, v rámci neformálneho vzdelávania s nimi robili výskumy lokálnej histórie a židovských komunit v nej, odhaľovali to, čo malo byť už zabudnuté: etnickú a náboženskú pestrosť ich rodných miest a dedín. Pripravovali so svojimi žiakmi knihy, dokumentárne filmy, výstavy, divadelné predstavenia a oslovovali spoluobčanov, rodičov, starých rodičov. V podstave sa snažili rozprúdiť medzigeneračnú debatu o tom, čo sa dialo u nich na dedine, v meste počas 30. a 40. rokov, resp. vôbec v 20. storočí. Ako sa tam žilo, kto tvoril mesto a ako. Pri neformálnom vzdelávaní som spolupracovala aj s umelcami, takouto inšpiratívnou spoluprácou boli spoločné debaty s mladými ľuďmi, ktoré som absolvovala aj s dokumentaristkou a dramatičkou Ankou Gruskovou.

Nuž, ale ja som maximalistka. Uvedomovala som si limity neformálneho vzdelávania, do ktorého neboli zapojení všetci učitelia na Slovensku, a ani vzdelávanie o holokauste sa nestalo súčasťou učebných osnov. Holokaust sa nestal východiskom pre vzdelávanie mladých ľudí nielen toho, čo sa počas holokaustu stalo, ale aj prečo sa to mohlo stať a aký stav spoločnosti produkuje vhodné podmienky na genocídu. To, že sa tejto téme neve-

nuje sústredená a systematická pozornosť, hoci sme krajina, kde sa holokaust odohral – v každom meste a dedine, aspoň zopár jeho dejstiev, je chyba. Dôsledky tejto našej chyby dnes žijeme.

Aktívne si sa zapojila do iniciatívy Zabudnuté Slovensko.

Myslím, že táto akcia si zaslúži viac než len pár slov.

Keď sa vo voľbách v roku 2016 dostal do parlamentu Kotleba so svojimi kolegami neofudákmi, známymi ešte zo Slovenskej pospolitosti, bola som veľmi sklamaná. A, priznávam, aj našťavaná. Mala som pocit, že dvadsať rokov môjho úsilia nemalo zmysel, že som robila zbytočnú prácu. Hoci som zároveň racionálne vedela, že moja práca zmysel mala, ale nie som všemohúca. Blbý pocit. Z neho ma vyslobodili Michal Karako a Andrej Bán. Oslovili ma, či nemám chuť niečo podniknúť. Ich nápad bol začať debatu s obyvateľmi miest, v ktorých prvovoliči dali viac ako 10 % svojich hlasov Kotlebovej strane. Vychádzali z presvedčenia, že nie všetci ich voliči sú extrémisti a treba sa s nimi rozprávať o tom, aké reálne nebezpečenstvo predstavuje politika tejto strany a ich názory na riešenia problémov v spoločnosti. Bola som na debatách vo viac ako desiatich mestách Slovenska.³⁵ V každom meste po dve debaty – prvá s miestnymi stredoškólakmi a druhá s dospelými obyvateľmi. Bola to skúsenosť získaná v náročných rozhovoroch. Uvedomovala som si, že historická vedomosť a „čítanie“ aktuálnej spoločenskej situácie je medzi ľuďmi na Slovensku málo rozšírená schopnosť. Že nás stále dobieha naša nedávna ľudácka a komunistická minulosť. A to práve preto, že spoločenské elity nie sú dostatočne dôsledné v kultivácii občianskej spoločnosti na hodnotách demokracie a humanizmu.

Jednotlivé debaty boli veľmi náročné – na koncentráciu debatérov, ich psychiku, schopnosť vyjadrovať sa jednoducho a zrozumiteľne. Debaty skončili pred parlamentnými voľbami

Koncert proti fašizmu na námestí v Brezne bol začiatkom mojej cesty s kolegami v občianskej iniciatíve Zabudnuté Slovensko, 8. máj 2016

2020. Naša predstava bola, že prídeme do vybraných lokalít podporiť našich hodnotovo spriaznených občanov z mlčiacej väčšiny a tí (neviem prečo som si to myslela) sa začnú aktívne vyjadrovať ku daniu vo svojich vlastných mestách. No jasné, že sa tak nestalo. Ale aj tak verím, že zopár ľuďom sme dodali odvahu, možno. Chcem veriť, že sme vytvorili na Slovensku akúsi hodnotovo prepojenú pomyselnú sieť ľudí. Aj výsledok volieb 2020 mi znova potvrdil, že napriek všetkým občianskym aktivitám sa zmena hodnôt v spoločnosti neuskutoční, ak politické elity nebudú konzistentné a jasné vo svojich prejavoch, ale hlavne v skutkoch. Pokým ľudia, ktorí porušujú zákony, kradnú, klamú a podvádzajú, nebudú odsúdení a potrestaní.

Pokým sami nebudeme cielene kontrolovať našich poslancov v parlamente, a ľudia, ktorí majú slúžiť verejnosti na postoch v štátnych a vládnych úradoch, nebudú brať svoju prácu vážne. Lebo ju mnohí vážne neberú a nedodržiavajú pravidlá definované zákonmi, ani tie, týkajúce sa základnej ľudskej slušnosti. Musíme byť dôslední, žiť v demokratickej krajine predstavuje predovšetkým zodpovednosť za seba, ale aj svoje okolie. Je to nikdy nekončiaca zodpovedná práca. Ale veľa ľudí to otravuje, chcú „mať pokoj“. Mnohí by uprednostnili „bezstarostnosť“ nariadenú nejakým politickým diktátom a zopár sociálnych istôt na úkor budúcich generácií, to je jeden z mojich poznatkov z debát v Zabudnutom Slovensku.

Dlho žiješ v Bratislave, ako sa vyvíjal tvoj vzťah k tomuto mestu?

Keď som z Trenčína odchádzala na vysokoškolské štúdiá do Bratislavy, myslela som, že nevydržím toto odlúčenie, tak silno som bola s mestom a rodinou spätá. Povestný lokálpatriotizmus starých Trenčanov som mala hlboko vpečatený. Alebo vsugerovaný? Dnes sa naň pozerám s rezervou, aj keď s pochopením. Lebo ďalšími životnými skúsenosťami aj vlastným výskumom v Trenčíne som sa naozaj zrealnila. Obyvatelia môjho rodného mesta oplývajú podobnými charakterovými kladmi aj zápormi ako obyvatelia ostatných miest.

Už viac ako polovicu svojho života žijem v Bratislave a Trenčín je pre mňa miestom návratov k rodičom, priestorom na návštevy alebo na výskum, ktorý v ňom príležitostne realizujem. Dnes vnímam moje rodné mesto omnoho kritickejšie ako pred tými 30 rokmi. Jeho vzhľad, život v ňom. Hoci si uvedomujem, že moje informácie a dojmy sú viac sprostredkované, ako skutočné poznatky. Zdá sa mi, že mesto stále akoby hľadalo svoju cestu. Je sídlom samosprávneho kraja, ako kedysi bolo

sídlom župy. Uchádzalo sa pred rokmi o titul európske mesto kultúry, hoci nemá jednu stálu divadelnú scénu a nebyť armády a jej Okruhového domu, tak ani novšie priestory pre hostujúce divadelné predstavenia. Mesto v podstate nemá spoločensko-kultúrny priestor, kde by boli jeho obyvatelia navyknutí chodiť a spoločne sa stretávať a komunikovať. Teda okrem dvoch veľkých nákupných centier na opačných koncoch mesta, ktoré spôsobili, že centrum, historicky najstaršie priestory pod Trenčianskym hradom, sú akoby mimo hry. Je mi ľúto vyprázdneného hlavného námestia pod hradom, kde pre mňa ešte stále prebýva ten magický genius loci, aj keď neviem, či to nie je už len môj sentiment. Vidím snahu o oživenie hlavného námestia, no zatiaľ ide skôr o nárazové, organizované akcie spojené s konzumom.

Aktuálne robím v Trenčíne znova rozhovory – nechávam si rozprávať životné príbehy o tom, ako sa ľuďom žilo v druhej polovici 20. storočia – za vlády komunistov. Moje poznatky a predstavy o meste nadobúdajú ďalšie perspektívy aj zaujímavé detaily. Na moje predstavy o meste sa nabaľujú nové, vrstvia sa a prelínajú. Baví ma toto odkrývanie jednotlivých spomienkových vrstiev a menenie optiky.

Objavovanie mesta, do ktorého prídeš na dlhšiu dobu, trebárs študovať, je ako zakresľovať do slepej mapy novoobjavené územia. Zakúsila som to ako vysokoškoláčka v Bratislave. Po prvých skúsenostiach, keď ma oslovení Bratislavčania poslali úplne zlým smerom, alebo mi vôbec nevedeli poradiť cestu, som si kúpila mapu a vždy sa pripravila. To robím dodnes, keď idem do mne neznámeho mesta, chcem byť sebestačná. Dnes je to podstatne jednoduchšie, aplikácie priamo v telefóne sú čarovné, ale ja som bola dlho vyznávačka máp.

V Bratislave som začala ako dočasná obyvateľka – študentka na vysokej škole. Môj vtedajší svet bol vymedzený internátom

na Mlynoch, sídlom Katedry etnografie a folkloristiky na Zelenej ulici (čarovné historické priestory), Gondovou ulicou a Ša­fárikovým námestím – kde som do budovy Univerzity Komen­ského chodila na prednášky spoločného základu s kolegami aj z iných odborov filozofickej fakulty. Postupne som objavovala Starú Bratislavu, ale aj odľahlejšie štvrte.

Privát po skončení štúdia som mala nad Palisádami a druhý v Petržalke. Na prelome 80. a 90. rokov som v Bratislave začala novú kapitolu života: pracovný a neskôr aj rodinný život.

Moje deti sú Bratislavčania a s nimi som sa Bratislavčankou stala aj ja a môj manžel. Mám rada ulice Starého mesta, ale aj Dúbravku, kde žijem tretie desaťročie. Pozorujem premeny mesta, Bratislavy, ktorá je v merítku Slovenska metropolou. Ako sa vylúpla zo šedej oplieskanosti do pestrofarebnosti histo­rických fasád, trochu ma zarážajú zázračné i nevítané premeny spôsobené sčasti neriadenými developerskými akciami. No vo všeobecnosti vnímam jej premenu pozitívne. Minulý rok som bola na konferencii v Mníchove a mladík na recepcii hotela, keď zistil, že som z Bratislavy, mi povedal: „Mám rád Bratislavu, často som ju navštevoval z Viedne, kde som študoval. Pripomí­na mi Salzburg.“ Normálne ma dojal!

Bratislava je dnes už moje mesto, žije tu aj moja sestra s rodi­nou, mám tu priateľky, priateľov, kamarátov, známych. Mám tu zázemie, tu som doma.

Často spomínaš, že ste svadbovali tri dni a v твоjich šľapajach sa minulý rok vydala (krásny dvozmysel!!!) aj tvoja dcéra Betka. Osobne si to neviem predstaviť. Ako etnológ a zvedavec sa preto pýtam: Kedy? Kde? Čo? Ako???
Hovor!

Nuž, my s mojím mužom sme naozaj svadbovali tri dni. Mali sme takú predstavu, že to bude viac ako jednorazová hostina,

predstavovali sme si víkend s priateľmi a rodinou. Moji rodičia boli pozorní poslucháči a podarilo sa im splniť nám našu predstavu. Na Patrovci blízko Trenčína bol kaštieľ, ktorí za komunistov slúžil ako školský objekt – deti tam chodievali do školy v prírode. V lete 1992 bol ešte školským objektom, trošilinku vybývaný, ale v prekrásnom prostredí – úplne splňal naše predstavy. V sobotu 18. 7. 1992 poobede a po búrke sme sa zosobášili na Mestskom úrade v Trenčíne.

Oddával nás otcov priateľ a bral to veľmi zodpovedne. Po obrade nastal presun na Patrovec. A tam to začalo, hudba – tanec – radosť zo života. Pokračovanie v nedeľu a skalní a rodinní príslušníci vydržali až do pondelka. Hrali nám kamaráti – muzikanti z folklórnych súborov Trenčan a Družba – vlastne naša svadba bola také stretnutie našich rodín a ľudí zo stredoškolských a vysokoškolských čias na jednom mieste. Niečo medzi tradičnou východniarskou svadbou a trojdňovou žúrkou v prírode. Vďaka našim rodičom a ich podpore sa skutočne podarila. No a po 27 rokoch si to zopakovala naša dcéra – v kaštieli Planinka zorganizovali so svojím Maťkom a priateľmi trojdňové veselie. Obaja majú s organizovaním kultúrnych podujatí bohaté skúsenosti. Pracujú už, okrem iného, roky v tíme festivalu Pohoda, takže im to išlo od ruky. Hudba, divadlo, recitovanie poézie pri voliére s pávmi, prechádzka krásnou prírodou na neďalekú Katarínku, vystúpenia kapiel a DJ-ov, rozhovory aj rozjímanie. Myslím, že sa im to veľmi dobre podarilo.

Pohybujes sa v umeleckých kruhoch: bola si potenciálna operná hviezda, manžel Marko je známy výtvarník, dcéra Betka sa tiež pohybuje v týchto kruhoch, ktovie kam sa posunie syn Albert. Je to náhoda? A ktoré žánre ťa najviac oslovujú?

*Po krátkej letnej
búrke kráčame
povedať si „áno“.
Trenčín 1992*

*Mladomanželia.
Planinka
október 2019*

Ešte môžem pridať aj moju sestru Barboru Kardošovú. Tvoriť osoba – má za sebou televízne a filmové scenáre, knihy pre dospelých, no momentálne ju asi viac registrujú detskí čitatelia a ich rodičia. Trilógia Kamošov³⁶ sa teší veľkému záujmu. Jej detské knihy sú úžasne nápadité a vtipné ako ona. Vydáva aj knihy do ucha – audioknihy, nielen tie, čo sama napísala, ale aj iných autorov.

Spomenula si mladšiu sestru? Ako ste sa v detstve znášali a čo robí dnes?

Barbora je mladšia o štyri roky. Bola v detstve často chorá, vždy bola krehká a pripadala mi zraniteľná. Ale ona klame telom! Je to silná ženská, plná energie a úžasných nápadov. Nejako sme sa v detstve míňali, neboli sme od malička nerozlučiteľná dvojica, aj keď máme kopec spoločných zážitkov z detstva. Ale čo ma nesmierne teší – stretli sme sa v dospelosti a už ju od seba nepustím! Rozumieme si, veľa pre mňa znamená.

Čiže žiješ pod vplyvom umenia?

Je to tak – umenie je pre môj život asi nevyhnutnosťou. Hudba, obrazy, divadlo, literatúra. Aké žánre ma oslovujú najviac? Nemám pevné kritériá. Ale v hudbe predovšetkým klasická – hlavne Bach, a taká, pri ktorej môžem písať. Jazz, swingová muzika, dobré spracovanie ľudovej hudby, napríklad pánom Stračinom. Výtvarné diela sú súčasťou môjho privátneho priestoru, maľby môjho manžela – farebné, dynamické a plné energie. Obklopujú ma na každom kroku. Rada chodím do galérie – s ním aj sama. Snáď okrem inštalácií ma vedia osloviť všetky druhy výtvarného umenia. Obdivujem tvorivých ľudí – nech sa realizujú v akomkoľvek druhu umenia.

Keď mám príležitosť, rada pozorujem môjho muža pri maľovaní, aj pri príprave, keď si robí skice a zamyslený hľadí na

*Obrazy a deti.
Výstava manžela
Marka, Záhorská
galéria v Senici
v roku 2012*

*S deťmi pred
Diokleciánovým
palácom v Splite.
2008*

papier či plátno. Dodnes si viem vybaviť vôňu jeho školského ateliéru na Kocelovej ulici, vôňu olejových farieb a terpentínu. Viac ako desať rokov učil na VŠVU a potom na Pedagogickej fakulte na UKF v Nitre. Nakoniec sa rozhodol odísť „na voľnú nohu“ a myslím, že to bolo správne rozhodnutie. Jeho umelecké gény zdedili obe deti, každé inak. Naša dcéra je divadelná autorka a režisérka. Je to veľmi všestranne nadaná mladá žena, ktorá si ide vlastnou cestou a snaží sa realizovať svoje predstavy o živote a práci. Založila so spolužiakmi generačnú platformu Uhol_92, tvoria vlastné divadelné predstavenia, nezávislé, novátorské, angažované. Sú plní energie, nápadov a sviežich pohľadov na svet.

Syn sa nevydal priamou umeleckou cestou, ale o tom, že je umelec života, nikto z nás nepochybuje. Napríklad jeho výborné kuchárske schopnosti sú umeleckým zážitkom. Momentálne študuje prvý rok bakalárskeho štúdia na Floride. Predtým absolvoval v Bratislave Leaf Academy, strednú školu amerického typu. Veľmi som mu priala, aby zažil iný spôsob vyučovania ako ja alebo aj jeho sestra. S odborne zdatnými pedagógmi, otvoreným prístupom ku žiakom. Na tejto škole sa mu to splnilo. Od detstva udivoval všetkých naokolo svojimi vyhláseniami, čím bude – od letuška, cez kuchára až po prezidenta. Myslím, že teraz mu to nie je už také jasné. Je obdarený vynikajúcou pamäťou, encyklopedickými vedomosťami z histórie, politológie, geografie. Má schopnosť spájať ľudí, aj mimoriadny zmysel pre spravodlivosť a fair play. Je empatický a komunikatívny, pozorný a ohľaduplný. Verím, že má čo ponúknuť svetu. Keďže ma prekvapuje neustále odkedy sa narodil, je mi jasné, že ma opäť prekvapí. Našťastie, dnes sú možnosti pre mladých úžasné, ak teda chcú a idú si za svojimi predstavami. A on chce a ide. Obe deti mám dospelé, a tak sa s týmto faktom učím žiť.

Moja rodina. Košice 2018

***Ty si strávila tiež pol roka na študijnom pobyte vo
Washington. Čo si vďaka tomu získala, prípadne stratila?***

Na viac ako šesť mesiacov som sa stala obyvateľkou Washingtonu a štipendistkou Mandel Center for Advanced Holocaust Studies na United States Holocaust Memorial Museum. Bola to po všetkých stránkach vynikajúca skúsenosť. Myslím, že som nestratila nič, naopak len získala. V prvom rade som si potvrdila, že som Európanka. Rozmýšľaním, humorom, ale aj stravovacími návykmi.

Bol to pre mňa úžasný zážitok, veľmi som si oddýchla od pracovného stresu, ktorý som mala posledné roky v Bratislave. Mala som čas len na prácu, ktorú mám rada. Užívala som si ju bez ustavičných vyrušovaní v podobe tisícok administratívnych emailov a úloh. Sústredila som sa na výskumnú tému,

študovala literatúru a archívne zdroje, zúčastňovala sa na pravidelných odborných diskusiách s ďalšími štipendistami z celého sveta a pracovníkmi výskumného Mandel Center for Advanced Holocaust Studies na United States Holocaust Memorial Museum. Skvelé! Videla som kolegov z tejto ustanovizne, ako pracujú s veľkým nasadením, aj pri každodennej rutinnej práci. Okrem výskumu, jeho sprístupňovaní v expozícii múzea, na jeho internetovej stránke, publikáciách, vzdelávacích podujatiach po celom svete poskytujú služby v knižnici a archíve pre akademikov, študentov aj laikov. Zároveň majú službu pre ľudí, ktorí prežili holokaust a ich potomkov. Pomáhajú im zrekonštruovať pohyb rodičov, či iných príbuzných, po Európe počas a po vojne, hľadať ľudí, rekonštruovať ich osudy. Mala som možnosť byť užitočná dokonca pri dvoch takýchto prípadoch.

Prvý prípad bol muž v čerstvom penzijnom veku – vyzeral ako Clint Eastwood, hrdé vojenské držanie tela, tvár neprehrádzajúca emócie. Zomrela mu mama a on v jej pozostalosti našiel písomnosti v cudzom jazyku. Vedel, že prežila holokaust, že pochádzala zo strednej Európy a po vojne odišla do Spojených štátov amerických. Keď bola staršia, hovorila mu čo-to zo svojho európskeho života, aj o tých dokumentoch. Ale, poznáme to všetci: rodičia alebo starí rodičia nám niečo stále opakovane chcú povedať, my ich počúvame (na pol ucha) a potom zomrú a pre nás je to zrazu veľmi dôležité a hľadáme odpovede. Tak to bolo aj s týmto pánom. Šéf knižnice (ovláda poľštinu) vyhodnotil jazyk dokumentov ako češtinu. Zavolať ma a vysvetliť situáciu. Tomuto pánovi by sme radi zrekonštruovali cestu jeho mamy po vojne až do Štátov. OK, reku, skúsím sa na to pozrieť. Časť dokumentov bola v slovenčine a časť v češtine. Boli to povojnové dokumenty – osobné dokumenty o pohybe, bydlisku, zamestnaní a cestovaní jeho mamy. Svedčili o tom, akú mala stratégiu povojnového prežitia a kde všade po vojne (aspoň

chvíľu) žila, kým opustila Európu a rozhodla sa začať nový život na novom kontinente. Keď som si ich všetky prečítala, najprv som o nich hovorila so šéfom knižnice, on na základe toho pripravil mapu – trajektóriu povojnových krokov jeho mamy. Potom som si sadla oproti pánovi synovi a prešla som s ním všetky dokumenty – jeden za druhým. Vysvetlila som mu, čo hovoria. No a nakoniec som si nechala vlastnú interpretáciu. Ako a prečo jeho mama asi konala a pohybovala sa po celom povojnovom Československu a ako z neho odišla, kedy a čo to môže znamenať. Ešte predtým som mu vysvetlila, kto som, a na základe čoho si dovoľujem urobiť aj tento komentár. Bola som celkom zaujatá tým, aby som presne a anglicky správne vysvetlila, čo viem prečítať z dokumentov aj „medzi riadkami“. Keď som zdvihla oči od posledného dokladu – povolenia odletieť z letiska Ruzyň do Portugalska, uvidela som Eastwoda so slzami v očiach. Ach, emócie! Zabudla som, ako ich vyvolávam! Pán evidentne pohnutý, lebo si konečne pozorne vypočul, čo mu mama asi už hovorila, mi ďakoval a zároveň sa mi ospravedľoval za prejavené city. Povedala som mu, že som rada bola užitočná a že za city sa neospravedľuje. Rozlúčila som sa a odišla do svojej pracovne. Asi o dve hodiny za mnou prišli kolegovia z oddelenia pre kontakty s verejnosťou a public relation. Pýtali sa ma, či viem, kto bol ten pán. Povedala som: „bol to syn, ktorý chcel vedieť viac o svojej mame.“ oni, že no hej, ale to je pán XY. Veľmi vplyvný a zámožný. A asi bude ich novým donorom. Nuž na to sa dá povedať len “that’s life!”

Druhý prípad bolo stretnutie s pani, ktorá ako osemročná utekala z Poľska obsadeného nacistami spolu s mamou cez Slovensko do Maďarska. Boli chytené, väznené v Košiciach a potom aj v Budapešti. Mali pripravenú story, že sú dcéra a manželka dôstojníka poľskej armády a po obsadení Poľska utekajú z krajiny. Pamätala si len niektoré detaily, vzhľad bu-

dovy a časti interiérov, kde ich zadržovali alebo vypočúvali. Spýtala sa ma, či je možné, že tie budovy dnes ešte stoja. Sľúbila som jej, že za pomoci mojich kolegov v Košiciach a Budapešti skúsím pátrať. Nakoniec som jej poslala fotky aj popisy pravdepodobných budov a akému účelu v súčasnosti pravdepodobne slúžia. Tieto moje zážitky hovoria o tom, že aj špičkové pracovisko, ktoré robí mimoriadne kvalitný základný výskum, môže súčasne tento výskum veľmi rýchlo premieňať na aplikované výstupy – službu verejnosti, vzdelávacie moduly na najvyššej aktuálnej technologickej úrovni (pre pedagógov, učiteľov, verejnosť), a teda byť výrazným mienkotvorným hráčom vo verejnom diskurze nielen vlastnej krajiny.

United States Holocaust Memorial Museum vzniklo v polovici 90. rokov 20. storočia. Jeho archívne zbierky tvoria originálne dokumenty a objekty, ktoré im darovali ľudia, ktorí prežili holokaust, a ich rodiny. No určite základ archívu tvoria skeny státisícov archívnych dokumentov z európskych archívov, aj toho nášho – slovenského národného. Mnohé sú dostupné online, časť z nich iba z inštitúcií, ktoré sú partnermi USHMM a špeciálne len priamo vo Washingtone. Štúdium na tomto pracovisku je úžasný zážitok, pracovníci z archívu a knižnice oslovujú bádateľov, zisťujú, akú tému riešia a proaktívne vyhľadávajú literatúru a archívne dokumenty, ktoré by mohli byť pre konkrétny výskum nápomocné. Je to zázračná skúsenosť, nebola som na takéto správanie a vzťah zo Slovenska naučená, ale na dobré si človek rýchlo zvykne. Spravila som tam veľmi veľa – mám materiál, z ktorého plánujem napísať knihu. Dúfam, že už čoskoro.

Vo voľných chvíľach som plnými dúškami využívala ponuku siete úžasných Smithonian múzeí a galérií vo Washingtone. To sú múzeá venované histórii a kultúre napr. pôvodného obyvateľstva alebo Afroameričanov, úžasný Národný archív – tam

som videla k 50. výročiu veľmi zaujímavú výstavu o vojne vo Vietname, a ďalšie, ako múzeum americkej histórie – všetky som ich za ten čas navštívila niekoľkokrát. Majú stálu expozíciu (nedá sa väčšinou absorbovať na jedenkrát) a krátkodobé, takže som stále objavovala niečo nové a unikátne. Vynikajúce je, že tieto múzeá majú voľný vstup, akurát niekedy je potrebné si urobiť rezerváciu na čas – regulujú počet návštevníkov, aby sa u nich netlačili. Lebo záujem je obrovský – nielen turistov, ale aj domácich. Po polroku intenzívnej práce za mnou prišla moja rodina, deti a manžel. Navštívili sme na pár dní New York a trochu pocestovali po východnom pobreží. Okrem bohatého materiálu na ďalšiu analýzu som si odniesla domov nové kontakty a priateľstvá a predovšetkým skvelý pocit z pobytu, a návod ako to môže fungovať, keď sú na prácu urobené výborné podmienky a kolegov okolo baví ich práca a majú na ňu dosť času. Administratívne a projektové manažérske úlohy sú na pleciah špecialistov a nie akademikov samotných. Prosto: každý má svoje povinnosti a spoločne vytvárajú kvalitný výsledok.

Nenapísala si len Známých neznámých Trenčanov, ale si autorkou aj ďalších kníh. Môžeš ich predstaviť?

Kniha o trenčianskych živnostníkoch bola moja prvá kniha,³⁷ stretla sa s veľkým ohlasom predovšetkým Trenčanov, ktorí sa ukázali ako vďačná čitateľská obec. Je to v podstate prepracovaná moja dizertačná práca doplnená dobovými fotografiami. Bolo to v roku 1997, keď bol ešte stále veľký hlad po knihách a informáciách týkajúcich sa lokálnych dejín, napríklad aj z prvej polovice 20. storočia. Bolo to preto, že počas vlády komunistov sa interpretácia minulosti dostala pod ideologickú kontrolu. Veď na hodinách dejepisu sa dejiny 20. storočia zmenili v podstate na dejiny medzinárodného robotníckeho hnutia

a na dejiny Komunistické strany. To, čo dnes nazývame sociálna kultúra, každodenný život (naše predmety záujmu) úplne absentovalo v štátom riadenom vzdelávaní, ale aj výskume. Ďalšia v poradí je „žltá kniha“, ktorú som s tvojou veľkou podporou pripravila začiatkom 21. storočia. Je to kniha rozhovorov s tými, čo pracovali v už spomínanom prvom projekte Oral history zameranom na holokaust. Rozprávala som sa s kolegami a kolegynami, ktoré viedli rozhovory s preživšími. Preberali do svojich myslí ich dramatické a tragické spomienky. Vedeli sme, že by naše skúsenosti bolo dobré dať „von“. Keď sa mi narodil syn a bola som na materskej dovolenke, rozhodla som sa do toho ísť. Pripravila som otázky pre časť ľudí z výskumného tímu, ktorí súhlasili so spoluprácou. Ty si pripravil otázky pre mňa, Ivan Kamenec napísal úvodnú časť a kniha Videli sme holokaust sa stala realitou. Vydala ju Nadácia Milana Šimečku, veď išlo o jej projekt. Bola dokonca preložená do angličtiny, vyšlo aj jej druhé rozšírené vydanie. Bol a je o ňu záujem. Tému holokaustu a pamäti sú venované aj moje ďalšie knihy. Tá s názvom, ktorý sa ti nepáčil, Deti holokaustu (ide proti zažitému úzu, kde deťmi holokaustu je nazývaná generácia detí tých, ktorí prežili holokaust).³⁸ Kniha prináša príbehy židovských detí zo Slovenska, hovorí o tom, ako im holokaust poznačil detstvo. Práca na nej bola pre mňa zaujímavá. Opäť som robila rozhovory, začala som vlastne robiť tento výskum pre organizáciu Hidden Child Slovensko. Chceli si vytvoriť vlastný archív životných príbehov svojich členov. Nakoniec som z nich vybrala zopár rozhovorov a prepracovala ich ako rozprávačka do príbehov.

Medzitým som prispievala do internetového časopisu In Zine, písala som krátke texty o udalostiach slovenskej histórie, o mojich výskumoch, o ženách v moderných dejinách Slovenska, pripravovala som vedomostné kvízy. Môj manžel ma prekvapil – rozhodol sa vydať ich knižne. Tak vznikla Prí-

Podkerepušky
2017

Lyžovačka, 2017

ručka vlastenectva pre začiatočníkov a pokročilé.³⁹ Ilustroval ju Jožo Danglár, priateľíme sa od študentských čias. Vždy sme si hovorili, že raz urobíme komiks o dejinách Slovenska, tak to beriem ako pokus o začiatok. Túto knihu moje deti volali – tvoja najveselšia kniha. Písala som tam o mojich zážitkoch a stretnutiach s ľuďmi počas výskumov na Slovensku (časť Poznáme sa, Slováci?), potom som sa venovala téme, ktorú som, zatiaľ, opustila – urbánnej etnológii alebo mestám na Slovensku a ich histórii trochu inak (časť Malé, ale naše) a tretiu časť som venovala podľa mňa významným ženám v slovenskej histórii 19. a 20. storočia (Aj v sukni sa dá bežať tak rýchlo, až predbehneš čas). Musím úprimne povedať, že nebyť mojej vtedajšej editorky, dnes známej režisérky a spisovateľky Evy Borušovičovej (tiež by sa už dostala do spomenutej tretej kapitoly), tak texty nevzniknú.

Zatiaľ moja posledná kniha o holokauste na Slovensku je o dvoch perspektívach spomínania. Načrtávam rôzne spomienky a príbehy zo židovskej a (zjednodušene) slovenskej strany. Nevyrozprávané susedské príbehy⁴⁰ sú mojím pokusom obrátiť pozornosť na to, že holokaust sa odohrával na Slovensku, ľudia ho videli a pamätajú si jednotlivé situácie často veľmi podrobne. Ale nehovoria o nich, alebo len výnimočne. Všetky moje knihy graficky spracoval môj manžel, ktorý ma celý náš spoločný život podporuje v práci, aj iných aktivitách. Je môj prvý čitateľ, trpezlivý poslucháč, kritik, poradca aj, ako som už spomínala, psychoterapeut. Lebo – a ty to vieš – pracovať s témou holokaustu si vyžaduje občas siahnuť po psycho-hygienických chvíľkach.

Máš pravdu, nepamätám sa, že by som bol v práci niekedy tak vystresovaný ako vtedy. Bolo to náročné, ale stálo to za to.

To teda určite stálo. Bol to pre mňa výnimočný výskum. Po viac ako pätnástich rokoch som sa znovu stala súčasťou veľkého medzinárodného projektu. V rokoch 2011 – 2016 som mala na starosti slovenskú časť výskumu pre Washingtonské múzeum holokaustu (United States Holocaust Memorial Museum). Bol zameraný na rozhovory s očitými svedkami, nežidovskými pamätníkmi. Hlavný dôraz bol na príbehoch, opisoch situácií, ktoré videli počas holokaustu, resp. vojnového slovenského štátu na vlastné oči. Ich spomienky sa týkali osudov ich židovských, rómskych susedov či iných obyvateľov, ktorí boli vtedy diskriminovaní a prenasledovaní. Malý tím tvorili šiesti ľudia: šéfom celého projektu bol Nathan Beyrak, rozhovory viedla etnologička Eva Riečanská a nakrúcali ich kameraman Michal Veselský a zvukár aj fotograf Martin Kleibl. Celé rozhovory do angličtiny tlmočila Sylvia Králová. Ja som mala na starosti celú logistiku, vytypovanie lokálnych spolupracovníkov, komunikáciu s nimi, prípravu výjazdov za našimi pamätníkmi, partnermi vo výskume. Keďže sa výskum robil v dvoch kolách (prípravný rozhovor a samotné nakrúcanie na kameru), dosť veľa sme cestovali. Aby sme boli aj efektívni, robili sme za jeden výjazd trvajúci v priemere 5-7 dní asi 10-14 výskumných rozhovorov. Bolo to náročná, ale veľmi užitočná skúsenosť. Bola som pri každom rozhovore a robila som počas neho poznámky. Tie slúžili na doplňujúce či vysvetľujúce otázky na záver rozhovoru. Overovali sme si tvrdenia, opisy situácií, aby nám dávali zmysel. Robili sme v priemere dva rozhovory denne. Najčastejšie sme nakrúcali priamo v bytoch a domácich priestoroch našich respondentov alebo v Domovoch sociálnych služieb určených pre seniorov. Okrem úžasného množstva dát ukrytého v rozhovoroch, ktoré som mala zrazu v hlave, som bola v tom čase odborníčka na dobré reštaurácie a čisté, príjemné penzióny a hotely v rozmanitých kútoch Slovenska. A to nehovorím o za-

ujímavých stretnutiach s ľuďmi v teréne. Úžasne ma to nabíja, vtedy úplne fyzicky cítim, ako mám túto prácu rada. Nakrútené rozhovory sú dnes dostupné online na internetovej stránke Washingtonského múzeu holokaustu. Zatiaľ som z tohto výskumu spracovala len vybrané odrobinky – časť som použila v Nevyrozprávaných susedských príbehoch, ale aj v niekoľkých štúdiách. Zásadná práca ma len čaká.

Ešte som sa venovala aj Slovenskému národnému povstaniu⁴¹ a jeho miestu v kolektívnej pamäti Slovenska po roku 1989. Pre mňa je Povstanie jedna z udalostí, na ktorú môžeme byť skutočne hrdí. Udialo sa v období existencie vojnového slovenského štátu, v čase, keď vrcholil holokaust na Slovensku. Takže je to vlastne veľmi logické. Rovnako je vlastne prirodzené, že ďalšou témou, ktorá ma zaujíma v tomto kontexte pamäti je jej medzi-generačný prenos.⁴² Zaujímal som sa, ako sa v rodinnej pamäti z generácie na generáciu prenášajú príbehy a ako sa pritom menia, dostávajú iné významy a prečo. Je ešte veľa tém, ktoré mám rozpracované a medzi ne určite patrí výskum, ktorý som robila v Spojených štátoch amerických. Chystám sa ho už konečne spracovať a mala by to byť kniha o Slovákoch, vojnovom slovenskom štáte a holokauste. Mala by byť zúročením môjho výskumného pobytu v USHMM.

Vlastne takmer od samého začiatku mojej vedeckej kariéry používam ako výskumné metódy oral history, biografické interview a pološtruktúrované interview. Profilujem sa ako bádatelka, ktorú zaujíma problematika pamäti (sociálnej a kolektívnej, resp. kultúrnej), spôsoby, akými komunikujú minulosť ľudia, čo ju prežili, aj nasledujúce generácie a politici. Na jednej strane je to pamäť skupinová (živnostníci v meste v prvej polovici 20. storočia, preživší holokaust), resp. rodinná, ale na druhej strane aj tá kolektívna – národná – politická pamäť a politiky s ňou spojené (postoje a reakcie štátnych inštitúcií k minulosti

krajiny). Zaujímam sa o metodologické a etické otázky spojené s realizáciou výskumných interview, to je určite dôsledok mojej účasti na výskume zameranom na ľudí – svedkov holokaustu. Zaujímam sa, čo si ľudia pamätajú zo svojho života, ako o ňom hovoria, ako ho hodnotia. V našej modernej histórii máme mnohé etapy a udalosti, ktoré sú doteraz v našej spoločnosti komunikované z rozličných perspektív zúčastnených skupín – napríklad obetí holokaustu a tých, ktorí sa prizerali, ale aj „priživovali“ na nešťastnom osude tých obetí. Ani 30 rokov snahy o to, aby Slovensko bolo demokratickou krajinou nestačilo na to, aby sme spoločne – akademici, pedagógovia, mienkotvorné autority a politici – vytvorili taký historický naratív (napr.) o vojnovom slovenskom štáte, holokauste či SNP, ktorý by zohľadňoval všetky perspektívy bývalých aktérov a zároveň reflektoval našu spoločnú minulosť s použitím európskych demokratických hodnôt. To sme si ešte dlží.

V odbore si už všeličo preskákala. Čo z tvojej doterajšej práce si najviac vážiš a na čo sa tešíš v budúcnosti?

Každý výskum, jeho spracovávanie do vedeckých textov alebo jeho aplikácia predovšetkým do vzdelávacích programov ma určite naučil niečomu novému. Okrem spomínaného polročného výskumného pobytu vo vedeckom raji v Mandel centre si vážim skúsenosť z prvého projektu zameraného na spomienky ľudí, ktorí prežili holokaust. Veľmi ma naplňala práca v Nadácii M. Šimečku a bola som rada, že som mohla byť pri kreovaní a dizajnovaní Dokumentačného strediska holokaustu. Dvanásť rokov som ho viedla. Toto počtom zamestnaných ľudí malé pracovisko dokázalo pomerne veľké veci a stalo sa aj spoluhráčom významných medzinárodných projektov, v ktorých je etablované aj dnes. Napríklad bolo spoluriešiteľom projektu Yerusha, ktorý bol zameraný na archívny

výskum zmienok o židovských komunitách na Slovensku od 18. storočia do roku 1938. Dodnes je DSH súčasťou obrovského európskeho projektu European Holocaust Research Infrastructure a spolupracuje s najvýznamnejšími svetovými výskumnými inštitúciami.

Keď som rozbiehala aktivity v DSH, moja predstava bola vytvárať siete spolupracovníkov – či vo výskume, vzdelávaní, alebo v oblasti pripomínania obdobia holokaustu na Slovensku – pracovať formami, ktoré ľudí zaujmú a obohatia. Zaujímavé a osožné boli napríklad spolupráce s Ankou Gruskovou. S jej filmami Rabínka, (o židovskej líderke Gisi Fleischmann z Bratislavy) a Návrat do horiaceho domu (o židovskej bojovníčke v SNP Chavive Reik z Banskej Bystrice) som absolvovala diskusie s mladými ľuďmi o hrdinstve a jeho podobách.

Vážim si nielen poznatky, ku ktorým som dospela, ale aj vzťahy a stretnutia s ľuďmi, ktoré boli a sú súčasťou mojej práce. Momentálne vediem projekt zameraný na spomienky ľudí, ktorí žili počas vlády komunistov. Pripravujeme medzinárodnú konferenciu, tvoríme audio-archív oral history rozhovorov – spomienok na druhú polovicu 20. storočia na Slovensku. Verím, že prinesieme zaujímavé informácie nielen do odborného, ale aj verejného diskurzu. Mojou predstavou – ideálnou – je rozprúdenie debaty o tom, ako sa na nás podpísala nedemokratická minulosť počas vojnového slovenského štátu a za vlády komunistickej strany. Možno na začiatku bude slovo – napísané slová v štúdiách a knihách, ale určite by som znova chcela zopakovať ten proces ako s rozhovormi o holokauste. Mojmým zámerom je z nového výskumu zameraného na „spomienky na socializmus“ pripraviť s odborníkmi na didaktiku užitočnú pomôcku pre pedagógov. Žijeme v dobe, keď je veľmi dôležité mladým ľuďom prinášať informácie o tom, ako vyzerá život v neslobode a čo znamená žiť v demokracii.

*Debata o hrdinstve po dokumente Rabínka s autorkou Annou Gruskovou,
Projekt Odtlačky Gisi Fleischmannovej, Martin 2012*

***Ako vidíš súčasnosť a perspektívu etnológie na Slovensku?
Čo ťa v nej oslovuje, čo ti vadí alebo chýba?***

Etnológia svojim zameraním na spôsob života a kultúru ľudí (skupín), ktorí tvoria súčasnú spoločnosť, je pre mňa veľmi dôležitou vednou disciplínou. Svojimi kvalitatívnymi metódami výskumu prináša také poznatky o súčasnej spoločnosti, ktoré dopĺňajú zistenia sociológov, psychológov či humánnych geografov. Etnológovia a etnologičky (alebo sociálni antropológovia) sú „doma“ v teréne. V interakcii s ľuďmi, ktorých skúmajú, sú výborní (alebo by mali byť) poslucháči, pozorovatelia, komunikačne zdatní ľudia. Rozumejú alebo snažia sa porozumieť ľudskej spoločnosti, ľudským spoločenstvám. Takže o budúcnosť etnológie sa nebojím, kým bude existovať jej výskumný predmet, bude tu. Čo ma na nej baví? Zaujímajú ma ľudia, ich interpretácie toho, čo prežili, čo zažívajú. Rada sa s nimi roz-

právam. Obrazy minulosti v našich hlavách ovplyvňujú naše súčasné konanie a rozhodovanie. O tie sa zaujímam.

Čo sa týka etnológie ako vednej disciplíny na Slovensku, aj počas môjho profesijného života sa dynamicky menila a mení. Na jednej strane je to preto, že sa mení aj predmet jej výskumu: ľudia v spoločnosti, ich spôsoby života a kultúra. Na druhej strane sú tu zmeny v spôsoboch a prístupoch inštitúcií, ktoré by mali vedu pestovať, podporovať a tiež popularizovať. Aby ľudia v spoločnosti poznali odpovede na otázku: na čo nám je dobrá táto vedná disciplína. Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v ktorom obaja dnes pracujeme, má zadefinovaný široký záber výskumu: od hmotného i nehmotného kultúrneho dedičstva, jeho prejavov, jeho miesta v dnešnej kultúre a živote spoločnosti až po (etnické, náboženské, sociálne) menšiny, ich kultúru, miesto v spoločnosti. Naša vedná disciplína, a pramení to z jej profesionálnych začiatkov, bola vnímaná ako zahľadenná do minulosti, teda ako historická veda. Nie je to tak, sme zameraní na súčasnú spoločnosť a ak skúmame minulosť, tak nám ide o sledovanie obrazov, symbolov a reflexií minulosti v dnešnej spoločnosti Slovenska.

V roku 1987 som nastúpila na študijný pobyt do Národopisného ústavu SAV, ktorý sa na prelome tisícročí premenoval na Ústav etnológie a minulý rok na Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV. Už samotný tento proces odráža dynamiku vednej disciplíny alebo lepšie vedných disciplín, ktoré dnes na našom pracovisku reprezentujú jednotliví jej pracovníci. Odráža cestu od popisnosti, fokusu na tradície a vidiecky priestor, cez mesto a zameranie na súčasnú spoločnosť Slovenska, k modernej, v európskom priestore ukotvenej vednej disciplíny. Čím častejšie mám možnosť na medzinárodných fórach prezentovať moje výskumy, ich analýzy a interpretácie, tým viac som presvedčená, že sme síce zameraní na územie Slovenskej republiky,

*Slávnostné
stretnutie –
60. výročie
pracoviska.
V rozhovore
s kolegyňami
O. Danglovou
a R. Stoličnou,
Bratislava 2006*

*Príhovor za
Vedeckú radu.
60. výročie
pracoviska,
Bratislava 2006*

*Prezentácia na
výjazdovom
zasadnutí
ÚEt SAV,
Stará Lesná 2015*

ale robíme prácu v európskej/svetovej kvalite a výsledky našej práce sú pre kolegov v zahraničí zaujímavé a dôležité.

Vrta ti v hlave nejaká odborná téma alebo máš ambíciu, ktorú túžiš zrealizovať?

Čím som staršia, tým viac si uvedomujem, že potrebujem mať pocit, že som užitočná – pre svojich blízkych, ale aj pre spoločnosť. Môj otec zvykne hovoriť také heslo (asi zo socialistickej minulosti): „Mier a družba – naša túžba“ a mama mi zvykne hovoriť: „Nechci spasiť celý svet“. Takto ma teda vidia moji rodičia. Som človek, ktorý má ambíciu svojou prácou zlepšovať svet, no ide to evidentne veľmi pomaly. V prípade poznatkov o tom, ako život prežitý v totalitnom režime ovplyvňuje vnímanie súčasnosti, ako zasahuje do hodnôt človeka, do jeho správania a konania dnes, je to beh na tie najdlhšie trate. Aktuálne mám ambíciu dať o mojich výskumoch a zisteniach vedieť kolegom v zahraničí.

Preto sa snažím písať texty, ktoré do medzinárodného výskumu pamäti – tej skupinovej a kultúrnej – prinášajú zistenia z nášho stredoeurópskeho prostredia. Som presvedčená, že sú dôležitým kúskom do mozaiky európskeho poznania.

Už dlhšie ma zaujíma otázka, kto je dobrý výskumník. Aký máš na to názor?

Výskumník môže skúmať čokoľvek od jednobunkových organizmov až po vzdialené galaxie.

Každá výskumná oblasť si žiada trochu iné dispozície a vlohy. Ten, kto sa snaží skúmať ľudí, ich spôsob života a kultúru, by mal v prvom rade mať rád ľudí, zaujímať sa o nich, byť zvedavý na ich názory, komentáre. Mal by sa rád s nimi rozprávať alebo inak komunikovať, pozorovať. V druhom rade by mal byť zvedavý. Slová prečo, ako – ktorými začínajú tie správne otvorené

otázky, by mali byť jeho najpoužívanejšie. Ďalšie potrebné vlastnosti a schopnosti by určite mali byť empatia, takt, ale aj otvorenosť a ľudskosť. A nad tým všetkým sa ako duch nad vodami vznáša neustále sa zdokonaľovanie a vzdelávanie v odbore.

Keby si mala 20 liet a rozum ako dnes, čo by si vo svojom živote zmenila?

Asi nič. Niekedy, keď mi bolo pracovne ťažko – napríklad po skončení prvého výskumu zameraného na holokaust – som si predstavovala, aké by to bolo, keby som išla tou cestou opernej speváčky. Život s hudbou. Žiadne traumy. Ale pravdu povediac, nevedela som si to veľmi predstaviť. Na javisku a v konkurenčnom boji operného sveta by sa nejaké trémy a traumy určite objavili. Nemenila by som nič. Som so svojím životom spokojná. Mám všetko, čo potrebujem ku šťastiu: chápavého manžela, úžasné deti, vynikajúcich rodičov a sestru, zopár priateľov overených rokmi. Prácu, ktorá ma baví. Moja rodina je pre mňa, čím som staršia, tým viac dôležitá. A priatelia, samozrejme. Tých je však už v mojom veku ako šafránu.

Už viem, čo by som zmenila, keby...: menej by som pracovala a venovala sa viac deťom vtedy, keď boli malé. Lebo asi to na seba musím povedať: som workholička.

*Pracujem aj doma.
Bratislava 2012*

P
B
F

*Trpezlivý cestovateľ,
Cotton 2015*

To je skoro ako alkoholička, len o čosi lacnejšie a zdravšie...

Každopádne moja práca je aj moje hobby. Úprimne je mi ľúto tých, ktorí v práci sledujú, kedy bude „padla“. Ja si nosím svoju prácu v hlave a de facto nemám voľno nikdy.

Aby som začala chodiť aspoň von, do prírody, na prechádzky, kúpila som si s manželom psa. Foxteriéra. Zo žartu ho niekedy voláme hanba plemena, lebo je veľmi trpezlivý, cestovateľsky orientovaný pes.

V židovských kruhoch by o ňom asi povedali, že „robí šand svojej rase“...

To veru robí. Ale! Nezaprie, že je poľovník a špecialista na norovanie a je s ním veľká zábava. Snažím sa žiť pre mňa zmysluplný život, byť empatická, pripravená pomáhať, počúvať a hlavne sa celoživotne učím byť trpezlivá. V tom mám ešte rezervy.

Máš posledné slovo:

Ešte nechcem povedať posledné slovo.

Prosím, tak pokračuj.

Budem sa snažiť.

Výberová bibliografia

Vrzgulová, M.: *Známi neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918 – 1948*. Bratislava: Vyd. Peter Popelka 1997.

Vrzgulová, M.: Frauen der Mittelschichten und ihre Aktivitäten im öffentlichen Raum der Stadt 1918 – 1945. In: *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900 – 1989*. Elena Mannová (Hg.). Bratislava: AEP 1997, s. 223-231.

Kiliánová, G. – Popelková, K. – Vrzgulová, M. – Zajonc, J.: Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko-uhorská monarchia slovom a obrazom“. (K formálnej a obsahovej analýze textov a vyobrazení z pohľadu slovenskej etnológie na konci 20. storočia; percepcia diela súdobou slovenskou spoločnosťou a národopisom.) In: *Slovenský národopis*, 49, 1, 2001, s. 5-31.

Vrzgulová, M. (ed.): *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 2002 a 2012.

Vrzgulová, M.: Návrat domov? (Biografické naratívy žien, ktoré prežili holokaust.) In: Salner, P. (ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2006, s. 9-30.

Vrzgulová, M. – Popelková, K.: Das Wertesystem des Mittelstandes und die postkommunistische Umwandlung der Slowakei. In: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, LXI, 2007, č. 110, s. 1-28.

Vrzgulová, M.: *Deti holokaustu [Children in the Holocaust]*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu 2007.

Vrzgula, M.: *Príručka vlastenectva pre začiatočníkov a pokročilé*. Bratislava: MONMART 2007, 204 s.

Vrzgulová, M. – Richterová, D. (ed.): *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti. Súčasný stav výskumu. / Holocaust as a historical and moral problem of the past and the present. Current stage of research*. Bratislava: DSH a Úrad vlády SR 2008.

Vrzgulová, M.: Voices of the Persecuted and Slovak Collective Memory after 1989. Two Totalitarian Regimes in Biographical Reports. In: *Words and Silences*, Vol. 6, No. 1, December 2011, Pp. 83-91. Dostupné na <http://wordsandsilences.org/index.php/ws/article/view/17/45>

- Vrzgulová, M.: Holocaust in Women's Lives. In: Andrea Petö, Luise Hecht and Karolina Krasuska (eds.): *Women and Holocaust: New Perspectives and Challenges*. Warsaw: Wydawnictwo IBL 2014, s. 99-124.
- Popelková, K. – Vrzgulová, M.: Zabudnite na Sabotov! Ľudia na novej štátnej hranici – každodenný život a politika. In: *Viditeľná i skrytá. Česko(moravská)-slovenská hranica v 20. storočí*. Bratislava – Skalica, VEDA 2014, s. 12-140.
- Vrzgulová, Monika: Komu patrí Slovenské národné povstanie? In: Popelková, K. a kol.: *Čo je sviatok na Slovensku v 21. storočí?* Bratislava: ÚET SAV 2014, s. 66-109.
- Vrzgulová, M.: The Engerau camp – a 70-year-long case of amnesia? In: *Engerau: forgotten story of Petržalka*. Bratislava, Židovské komunitné múzeum 2015, s. 11-26.
- Vrzgulová, M.: *Nevyroprávane susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív*. Bratislava: VEDA 2016.
- Vrzgulová, M.: Osudy židov v spomienkach ich nežidovských susedov. Antisemitizmus – ľahostajnosť – konformizmus? In: Vrzgulová, M. – Kubátová, H. a kol.: *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Praha: Karlova univerzita, Karolinum 2016, s. 177-196.
- Vrzgulová, M. – Kubátová, H.: *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum 2016.
- Vrzgulová, M.: Repräsentationen des Nationalaufstands in der Slowakei nach 1989. In: *Partisanen im Zweiten Weltkrieg. Der Slowakische Nationalaufstand im Kontext der europäischen Widerstandsbewegungen*. Martin Zuckert, Jürgen Zarusky, Volker Zimmermann (Hg.) Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum, Band 37, München: Collegium Carolinum 2017, s. 297-312.
- Vrzgulová, M. – Voľanská, L. – Salner, P.: *Rozprávania a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine*. Bratislava: VEDA 2017.
- Vrzgulová, M.: Memories of the Holocaust. In: H. Kubatova – J. Lanicek (eds.): *Jews and Gentiles in Central and Eastern Europe during the Holocaust. History and memory*. Routledge 2018, pp. 99-111.
- Vrzgulová, M.: The memory of the Return of Slovak Holocaust Survivors in Jewish and non-Jewish Testimonies. In: *Judaica Bohemiae*, LIII, 2018, 2, pp. 53-76.
- Vrzgulová, M.: Sociálna zmena v biografických naratívoch obyvateľov dnešného Slovenska. Od Mníchova po 14. marec 1939 = A Social Change in the Biographical Narratives of the Inhabitants of Today's Slovakia – From the Munich Agreement to 14th March 1938. In: *Forum historiae*:

odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy, 2019, roč. 13, č. 1, s. 131-143. ISSN 1337-6861. DOI: <https://doi.org/10.31577/forhist.2019.13.1.9>.

Vrzgulová, M.: The Oral History Interview – A Relationship and Space of Trust. In: *Slovenský národopis*, 67, 2019, 4, 430-440. DOI: <https://doi.org/10.2478/se-2019-0025>.

Príprava tejto knihy, jar 2020

25 rokov s metódou oral history na Slovensku

Monika Vrzgulová

Kvalitatívna výskumná metóda s názvom oral history⁴³ sa do vedeckej praxe na Slovensku dostala až po páde komunistického režimu v novembri 1989. Niet sa čo čudovať. Ide o metódu zameranú na osobné zážitky, príbehy obyčajných ľudí videné a interpretované „zdola“. Rozhovor – výsledok práce touto metódou obsahuje nielen príbehy, ale aj hodnotenie udalostí a doby, preto oral history môže byť pre mnohých ľudí, politickej strany či režimy nepríjemná a nepohodlná. Sprostredkúva subjektívne vyrozprávané dejiny, tak ako ich prežívali a ako si ich zapamätali ľudia na mikroúrovni tej časti spoločnosti, v ktorej sa pohybovali. Počas vlády komunistov takýto materiál pochopiteľne nemohol byť v centre vedeckého záujmu. Osobné spomienky mohli totiž problematizovať a spochybniť oficiálny, ideologicky determinovaný historický naratív, preto takéto poznatky neboli z hľadiska režimu vhodné ani žiadané.

Oral history je metóda, ktorá ma ešte viac prepojila, profesionálne aj ľudsky, s kolegom Petrom Salnerom. V polovici 90. rokov 20. storočia ma pozval do medzinárodného projektu, ktorý spomíname v našich rozhovoroch obaja a nie raz. Obom nám totiž ovplyvnil život.

Projekt Oral history: Osudy tých, ktorí prežili holokaust, sa na Slovensku realizoval pod vedením ľudí z Nadácie Milana Šimečku (ďalej NMŠ).⁴⁴ Znamenal (nielen pre nás dvoch) viacere prvenstvá. Bola to po prvýkrát práca s oral history – učili sme sa ju takpovediac „za pochodu“, neraz aj metódou pokusu a omylu priamo počas realizácie výskumu. Premiéru mala aj téma holokaustu v interpretácii ľudí, ktorí ho prežili.

Ako etnológovia sme pracovali aj dovtedy predovšetkým kvalitatívnymi metódami a rozhovor predstavoval jeden z kľúčových nástrojov na získavanie výskumných dát. Až dlhotrvajúci výskum, dôsledne realizovaný v duchu jednotnej metodológie, nás presvedčil, že nie každý rozhovor je oral history, hoci takáto predstava u mnohých našich kolegov, aj v laickej verejnosti, pretrváva dodnes.

Používanie metódy oral history vo vedeckom výskume na Slovensku začalo ešte skôr ako spomínaný výskum zameraný na svedkov holokaustu. Prvenstvo má pravdepodobne projekt Malé dejiny česko-slovenských vzťahov, ktorý bol tiež súčasťou aktivít NMŠ. Realizoval sa v roku 1992 a jeho verejne dostupným výsledkom je šesť tematických publikácií, ktoré mapujú rôzne aspekty a historické etapy vzťahu Čechov a Slovákov v 20. storočí. Okrem fragmentov z rozhovorov prináša vedecké texty sociologičiek Ivety Radičovej a Zuzany Fialovej, ale aj historika Ivana Kamenca.⁴⁵

Tento výskum bol realizovaný v čase, keď už bolo zrejmé, že vtedajšie Česko-Slovensko čaká rozdelenie na dva samostatné štáty a 75 rokov spoločného života Čechov a Slovákov v spoločnom štáte nadobro končí. Publikácia, ale vlastne celý výskum ostal, podľa mňa, dodnes nedocenený a neznámy – pre vedecké spoločenstvo i širokú verejnosť. Je to škoda, že archív projektu nie je verejne prístupný, a že takýto významný zdroj poznania

vytvorený metódou oral history ostáva (zatiaľ) pre ďalších bádateľov nedostupný.

Keď sa NMŠ stala o pár rokov neskôr nositeľkou medzinárodného projektu *Osudy tých, ktorí prežili holokaust*,⁴⁶ išlo už o jej druhý počín postavený na metóde oral history. Projekt *Oral History: Fates of Those Who Survived* bol súčasťou medzinárodného projektu *Fortunoff Video Archive* na univerzite Yale v Spojených štátoch amerických. Archív vznikol v roku 1982 ako priamy dôsledok projektu, ktorý začal ako iniciatíva Židovskej federácie a miestnej televízie v New Havene v roku 1979. V nasledujúcom období sa preň stal kľúčovou postavou jeho riaditeľ, literárny teoretik na univerzite Yale, Geoffrey H. Hartman. V čase, keď sme my na Slovensku začínali nakrúcať rozhovory, mal už archív 34 tisíc videonahrávok rozhovorov z Anglicka, Francúzska, Belgicka, Nemecka, Grécka, Juhoslávie, Izraela, Argentíny a Spojených štátov amerických. Vďaka tomu, že sociológovia Martin a Zora Bútorovci dostali po páde komunistického režimu štipendium na túto univerzitu, zoznámili sa s Geoffrey H. Hartmanom, podarilo sa im „preniesť“ výskumný projekt na Slovensko. Projekt na Slovensku trval v rokoch 1995 – 1997.⁴⁷

V tom čase – v druhej polovici 90. rokov – sa na Slovensku realizoval ešte jeden medzinárodný výskum metódou oral history zameraný na preživších holokaust – výskum vtedy viedla *The Survivors of the Shoah Visual History Foundation* so sídlom v Los Angeles, ktorú založil v roku 1994 Steven Spielberg, ako priamy dôsledok jeho skúsenosti z nakrúcania filmu *Schindlerov zoznam*. Na Slovensku ju aj dnes preživší volajú skrátene Spielbergova nadácia.⁴⁸ Dnes pôsobí v zmenenej podobe ako univerzitné pracovisko na *University of South Carolina* ako *Spielberg Foundation – Institute for Visual History and*

Education. Archivuje a sprístupňuje viac ako 55 tisíc svedectiev ľudí, ktorí prežili holokaust, ale aj iné genocídy na celom svete.⁴⁹ Obete holokaustu a ich príbehy sa po prvýkrát stali na Slovensku výskumnou vzorkou, prvýkrát sa verejná inštitúcia obrátila na nich s výzvou, aby sa podelili o svoje skúsenosti a zážitky. Možno povedať, že práve tento výskumný projekt otvoril éru svedkov⁵⁰ na Slovensku.

Prvá skúsenosť s metódou oral history bola pre nás doslovne spoločná. Zvykli sme pracovať spolu ako dvaja moderátori, ktorí viedli rozhovor so svedkom holokaustu. Označenie výskumníkov pojmom moderátori a respondentov preživší alebo svedkovia holokaustu (a ich rozprávanie ako svedectvo) sme používali v rámci tohto projektu ako naše odborné názvoslovie, od 90. rokov 20. storočia sa aj tieto pojmy označujúce účastníkov výskumného rozhovoru menili podobne ako sa „scitlivovalo“ a precizovalo uvažovanie o etike takéhoto výskumu – cez bádateľov, opytujúcich, respondentov až po partnerov vo výskume.⁵¹ Myslím, že metodika tohto výskumu s dvomi výskumníkmi a jedným spomínajúcim pamätníkom bola vskutku dobre premyslená. Umožnila nám rozdeliť si úlohy podľa individuálnych charakteristík svedka, našich predností či nedostatkov, ale aj momentálneho fyzického a psychického nastavenia. Obvyklá prax bola, že jeden z nás viedol rozhovor a druhý počúval, prípadne si robil poznámky, zvažoval, čo treba doplniť alebo vysvetliť. To, komu bude prednostne rozprávať svoj príbeh, určil hneď na začiatku prirodzene a spontánne svedok. Ako dvojica odlišujúca sa rodinným pôvodom, (ne)príslušnosťou k židovskej komunite, vekom a rodom sme ponúkali dve diametrálne odlišné možnosti. Voľba „hlavného“ poslucháča či partnera v rozhovore, sa veľmi logicky odzrkadlila v spôsobe svedkovho rozprávania, v obsahoch jednotlivých spomienok, vo výbere a vysvetľovaní niektorých reálií. Naším cieľom bolo získať čo

najucelenejší biografický naratív – so začiatkom v detstve, ak to vek spomínajúceho dovolil, tak s charakteristikou rodinného prostredia pred šoa⁵² a s ukončením podľa slobodnej voľby rozprávajúceho, niekedy hneď po vojne, inokedy v skratkovito načrtnutej povojnovej dobe smerom do súčasnosti. Až po uzavretí životopisnej časti rozhovoru svedkom nasledovali naše otázky zamerané na doplňujúce či vysvetľujúce detaily týkajúce sa udalostí a situácií, na ktoré svedok spomínal. Postupne sme si vypracovali nielen okruhy, ale aj sadu otázok, ktoré sme sa snažili položiť všetkým rovnako – o najväčšom strachu, o rozhodnutí vrátiť sa domov po skončení vojny, privítaní, ktoré ich tam čakalo, či o židovsko-nežidovských vzťahoch a ich kvalite, ale aj o postojoch voči komunistickému režimu. Práve istá formálne identická štruktúra rozhovorov, ktorá otvára možnosti prepájania a porovnávanie svedectiev, sa nám s odstupom času javí ako významný prínos a pridaná hodnota i tak mimoriadne bohatého zdroja informácií, ktorý týmto výskumom vznikol.

Samotný rozhovor nakrúcaný na profesionálnu kameru bol doplnený prehľadným biografickým dotazníkom a dôkladnou asi deväťstranovou zmluvou medzi výskumnou inštitúciou a svedkom holokaustu. Definovala, čo je možné a za akých podmienok s nahrávkou robiť, ako ju používať. Bola skutočne detailná a na poslednej strane bol ponechaný prázdny priestor, kde mohli naši partneri vo výskume napísať svoju osobnú podmienku, pripomienku, dovolenie či obmedzenie, alebo dokonca zákaz. Na Slovensku pri etnologických výskumoch sme v tom čase ani nechyrovali o takomto právne-etickom spečatení výskumného vzťahu. Myslím, že toto bol začiatok nášho uvažovania a cibrenia vlastnej etiky výskumu. Informovaný súhlas, ktorý sme ako dôsledok európskej i slovenskej legislatívy o ochrane osobných údajov začali používať na našom pracovisku ako povinnú súčasť výskumných dokumentov podstatne neskôr,⁵³ sa

pre nás stal neoddeliteľnou súčasťou výskumov už od polovice 90. rokov. Všetko, čo som sa naučila počas tohto projektu, a aj roky neskôr používajúc metódu oral history, momentálne zúročujem a snažím sa odovzdávať mojim kolegyniam a kolegom z tímu APVV projektu Súčasné obrazy socializmu, v rámci ktorého sme aj našu knihu pripravili. Tento projekt je zameraný na životné príbehy ľudí, ktorí žili počas vlády komunistickej strany na Slovensku. Okrem audio- a videozáznamov biografických a následne pripravených štruktúrovaných, resp. pološtruktúrovaných interview sa snažíme vytvárať komplexný archívny zdroj – plne digitalizovaný s prepismi rozhovorov a sprievodnými dokumentmi, dôležitými pre archiváciu. Ide o sumáre rozhovorov, bádatelské záznamy o rozhovore a účastníkmi výskumu podpísané informované súhlasy. Takto komplexne spracované výskumné rozhovory možno jednoznačne označiť za archív výskumu realizovaného metódou oral history.⁵⁴

Výsledky tohto medzinárodného výskumu sú uložené vo Video-archíve NMŠ, ktorý bol sprístupnený na študijné účely študentom, akademikom i novinárom. Nebol však, a nie je dodnes, na Slovensku k dispozícii online. Video-rozhovory celého projektu realizované v rôznych krajinách Európy a v Spojených štátoch amerických, spolu s ďalšími, nakrútenými v USA aj európskych krajinách, sú dostupné online na stránke Fortunoff Videoarchive for Holocaust Testimonies z takzvaných prístupových miest. Dobrou správou je, že sa ním v dohľadnej dobe stane aj NMŠ v Bratislave.

Ako spomínam ja i kolega Peter Salner, náš prvý oral history výskum bol pre oboch vo viacerých ohľadoch formatívnym zážitkom. Platí to o metóde, ale aj o nakrútených svedectvách. S jedným aj s druhým aktívne pracujeme dodnes.

V 90. rokoch 20. storočia sa oral history stala obľúbenou a diskutovanou aj na akademickej pôde.⁵⁵ V medzinárodnom

priestore sa k nej priklonili predovšetkým historici, ale aj literárni vedci, folkloristi, sociológovia, etnológovia a iní sociálni a humanitní vedci. V Čechách sa vytvorila za posledných dvadsať rokov silná oral history škola. Reprezentovali ju predovšetkým mladí historici, ktorí nastúpili do praxe po roku 1989 a zamerali sa na udalosti 20. storočia.⁵⁶ Na Slovensku s touto metódou začali pracovať sociológovia a etnológovia,⁵⁷ či už vo vyššie spomínaných projektoch, alebo v samostatných vedeckých projektoch. V danom čase, príznačne pre situáciu v spoločenských vedách v polovici 90. rokov 20. storočia na Slovensku, viaceré z nich realizovali mimovládne neziskové organizácie. V poslednej dobe jej po počiatkovej opatrnosti a nedôvere prichádzajú na chuť aj historici, ktorí ju donedávna hodnotili ako subjektívnu, a teda málo exaktnú. Ivan Kamenec v publikácii o fenoméne antisemitizmu konštatoval: „Pri formulovaní svojich záverov si nevystačí [historik, pozn. M. V.] iba so štúdiom odbornej literatúry a dobových archívnych či tlačových materiálov. V tomto smere je asi najviac odkázaný na výskumné metódy orálnej histórie, teda na priame alebo sprostredkované spomienky účastníkov a súčasníkov opisovaných udalostí, na psychologický prístup i na konštruovanie vlastných hypotéz.“⁵⁸ Je zrejmé, že výskumnú metódu si volíme v súvislosti s konkrétnym predmetom výskumu. I tak si však dovoľím konštatovať, že (až na výnimky) historici ešte stále u nás siahajú po tejto metóde skôr sporadicky,⁵⁹ resp. pracujú s ňou s výhradami, nazerajú na ňu s dešpektom, ktorý pravdepodobne pramení v jej nepochopení, alebo ju používajú nesprávne. Za takéto nesprávne používanie pokladám napríklad prácu s metódou oral history ako nástrojom na zisťovanie, resp. potvrdzovanie historických faktov, dátumov či iných presných údajov spojených s výskumom historických udalostí.

V prvom desaťročí 21. storočia vznikli na Slovensku špecia-

lizované pamäťové inštitúcie, v ktorých sa metóda oral history začala využívať s ambíciou vytvárať archívne databázy výpovedí pamätníkov.⁶⁰ Keďže nahrávky získané metódou oral history okrem svojho obsahu nesú aj vysokú emocionálnu hodnotu, práca s osobnými príbehmi sa stala postupne aj súčasťou formálneho i neformálneho vzdelávania na školách na Slovensku.

Ako som spomínala, náš výskum svedkov holokaustu v rokoch 1995 – 1997 bol súčasťou medzinárodného projektu zastrešeného univerzitou Yale. Filozofiu celého výskumu charakterizoval jeho iniciátor profesor Hartman ako povinnosť bádateľov počúvať svedkov holokaustu, poskytnúť im priestor, aby hovorili sami za seba. Preto bol dôraz na zachytenie životného príbehu pokiaľ možno bez zbytočných prerušení a otázok. Rovnako dôležitou úlohou projektu bolo aj obnovenie spoločenského dialógu s ľuďmi poznačenými holokaustom, ich integrácia do každodenného života, čo bol neľahký cieľ.⁶¹ Od začiatku nás formoval a determinoval empatický prístup k realizácii rozhovoru. Ten sa zameriaval na osobnú výpoveď svedka, pričom bádateľ zostával v úzadí. Pri nakrúcaní bol v zábere len preživší, prostredie, v ktorom sa nakrúcalo, nebolo nijako štylizované. Išlo predovšetkým o neutrálne priestory rôznych inštitúcií.⁶² Mali pôsobiť čo najmenej rušivo, pre spomínajúceho sme chceli navodiť atmosféru istoty a pohody, aby sa nemusel zaťažovať vonkajšími okolnosťami a dokázal sa ponoriť do svojich spomienok. Rozhovor bol vedený v pokojnom, hlbavom, chápanom ovzduší. Otázky sme formulovali nekonfrontačne, aby spomínajúcemu ani náhodou neevokovali a nepripomínali nátlak či dokonca výsluch.⁶³ Praktické skúsenosti s realizáciou uvedeného metodologického prístupu sme komunikovali vo viacerých vedeckých textoch, na tomto mieste sa hlbšie budem venovať dvom publikáciám.⁶⁴

Skôr, ako tak urobím, chcem uviesť ešte ďalšiu dôležitú infor-

máciu. Súvisí s procesom, príznačným pre 90. roky 20. storočia na Slovensku. Vtedy sa príbehy svedkov holokaustu, ktoré predstavujú sociálnu pamäť špeciálnej skupiny ľudí, začali dostávať do verejného diskurzu a postupne sa stávali pevnou súčasťou kolektívnej pamäti holokaustu na Slovensku.⁶⁵

Časť partneriek a partnerov vo výskume sa po spolupráci na našom projekte rozhodla poskytnúť interview aj výskumníkom, ktorí v druhej polovici 90. rokov 20. storočia pracovali pre vtedy Spielbergovu Shoah Foundation. Hoci aj tu bola pracovnou metódou oral history, zakúsili predsa len odlišný prístup a spôsob práce. Táto inštitúcia používala na vedenie výskumného rozhovoru veľmi efektívne, štandardizované postupy (rozdelenie rozhovoru na fázu pred holokaustom, počas holokaustu, po holokauste s percentuálnym zastúpením jednotlivých etáp, a na záver akési krédo či odkaz svedka mladším generáciám). Interview malo výraznejšiu dialogickú podobu (na rozdiel od Yale-prístupu, kde bol priestor na monologické rozprávanie spomínajúceho), viedol ho len jeden výskumník, ktorý sledoval vopred stanovenú štruktúru. Kládol pripravené otázky, sledoval vopred pripravenú požadovanú štruktúru rozhovoru a snažil sa ju naplniť. Kým my sme nechávali svedkovi voľnosť, v tomto prípade bol svedok pomerne dôsledne vedený, aby sa vyplnili pomyselné políčka puzzle obrazu. Nakrúcalo sa spravidla v domácom prostredí u preživších, čo prinášalo pridanú hodnotu známeho prostredia, ale uľahčovalo výrazne aj logistiku výskumu.⁶⁶ V súčasnosti sú nakrútené rozhovory z oboch výskumov k dispozícii online a je možné pri ich sledovaní skúmať aj tieto metodologické nuansy a porovnávať získané interview. Sú edukatívnym praktickým príkladom rozdielnych techník vedenia rozhovorov.

Spracovanie odborných, bádateľských aj ľudských skúseností s projektom *Osudy tých, ktorí prežili holokaust* začalo takmer

bezprostredne po skončení samotného nakrúcania rozhovorov. Nadviazalo na diskusie počas stretnutí výskumného tímu, ktoré reflektovali zážitky, zistenia i pocity výskumníkov a výskumníčov, ale aj na (neraz veľmi emotívne) debaty bezprostredne po nakrúcaní. Práca s obeťami traumy kladie nielen na svedkov, ale aj na bádateľov veľké nároky. Musia profesionálne i ľudsky zvládnuť interview a zároveň spracovať často psychicky náročné momenty počas neho. Tímové stretnutia boli akousi amatérsky vedenou psychoterapiou, ktorú sme si navzájom poskytovali. Keď som sa v roku 2003 zúčastnila na vzdelávacom pobyte v Yad Vashem, dozvedela som sa, že v Izraeli členom tímov pracujúcich s preživšími holokaust poskytovali riadnu psychologickú skupinovú terapiu.⁶⁷

Prvou vedeckou monografiou, ktorá predstavila výskumný projekt *Osudy tých, ktorí prežili holokaust*, jeho problematiku, metodológiu, výskumnú vzorku a prvé výsledky výskumu, bola kniha Petra Salnera *Prežili holokaust* (1997). On sám z celkového počtu 148 nakrútených svedectiev figuruje ako jeden z moderátorskej dvojice azda v 90 percentách rozhovorov. Jeho monografia prehľadne a zrozumiteľne približuje spôsob práce výskumníkov a po prvýkrát charakterizuje a kategorizuje témy, ktorým sa jednotlivé svedectvá venujú. Odhaľuje bohatosť a silu spomienok na holokaust na Slovensku, uvažuje o spôsoboch, akými svedkovia svoje spomienky hovoria, aj mlčia. Naznačuje prenos traumy z holokaustu a jej dosah do súčasnej spoločnosti. Knihu, ktorá v prílohe hádam po prvýkrát od konca druhej svetovej vojny zverejnila v plnom znení tzv. Židovský kódex, vládne nariadenie 198, zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov, ale aj menej známy, zdanlivo jednoduchší, no v dôsledkoch ešte krutejší ústavný Zákon z 15. mája 1942 o vysťahovaní Židov,⁶⁸ pokladám za svojho druhu prelomovú štúdiu. Naznačila bohatosť dát, ktoré poskytujú záznamy rozhovorov tohto

projektu a ktoré až do súčasnosti slúžia bádateľom, študentom, novinárom aj filmárom v ich práci. Zároveň odráža dobový spôsob uvažovania o metóde a interview a jeho obsahoch.

Už počas pracovných stretnutí v čase realizácie výskumných rozhovorov sme si v tíme sľubovali, že o našich skúsenostiach a zážitkoch nebudeme mlčať. Vnímali sme, že projekt má veľký význam nielen pre našich svedkov, slovenskú spoločnosť, ale aj pre nás samotných, išlo takpovediac o kruciálny zážitok. Priame stretnutia s ľuďmi, ktorí prežili holokaust, ich utrpenie, emócie, ale aj spôsob vyrovnávania sa s traumatickou minulosťou, z nás urobili v istom zmysle iných ľudí. Boli sme súčasťou rozhovorov, v ktorých sa prežívšich po prvý raz od skončenia vojny niekto mimo okruhu ich rodiny či známych pýtal na ich životné peripetie počas tohto historického obdobia.

Chceli sme sa o tento zážitok podeliť, ale zároveň si vyčistiť hlavu plnú dojmov a emócií. Stalo sa tak na stránkach knihy *Videli sme holokaust*,⁶⁹ ktorú som editovala. Peter Salner ma povzbudil, aby som sa do nej pustila. Zvažovala som jej formu a nakoniec som skončila pri knihe rozhovorov s členmi výskumného tímu, ktoré boli realizované písomnou formou. Dôvod bol praktický – rýchlejšia dostupnosť ku všetkým účastníkom rozhovorov. Pre každého zvlášť som pripravila otázky šité na mieru. Vtedy sme prvý raz robili vzájomný rozhovor, pretože P. Salner pripravil otázky pre mňa. Pri tejto práci a spôsobe vedenia rozhovorov elektronickou poštou som si naplno mohla uvedomiť zásadné rozdiely v týchto dvoch formách vedenia rozhovoru. V procese jeho realizácie aj vo výsledku, ktorý prinášal. Písomná komunikácia poskytuje možnosť výraznej korekcie, presnejšej formulácie a volenie tých správnych slov, zároveň ale hrozí strata spontánneho vyjadrenia a väčšia miera štylizácie. V prípade „žltej knihy“, ako sme ju familiárne začali volať, je zo strany všetkých účastníkov rozhovorov zrejماً sna-

ha o úprimnú výpoveď, o vysvetlenie vlastných pocitov, úvah a myšlienok. Tieto plusy a mínusy sme zvažovali, aj keď sme pripravovali tento náš Dvojrozhovor. Nakoniec sme sa rozhodli pre písomnú formu realizácie.

V knihe Videli sme holokaust rozhovory s moderátormi doplnil úvod historika Ivana Kamenca.⁷⁰ Každý z oslovených kolegov a kolegýň z vlastnej perspektívy priblížil svoje pôsobenie v projekte a čitateľ tak dostáva pomerne komplexnú informáciu, zasvätené metodologické, technické i osobné poznámky a údaje. K umocneniu čitateľského zážitku prispel nesporne rozhovor s kameramanom výskumu Petrom Kozmonom, ktorý celé dianie vnímal z vlastnej profesionálnej perspektívy, jeho fotografie svedkov, ako aj celkový grafický dizajn knihy. Každý mal vybrať úryvky, ktoré ho v rozhovoroch najviac zaujali, prekvapili či zasiahli. Prvé vydanie knihy bolo pomerne rýchlo vypredané, záujem oň prejavili bežní čitatelia i odborníci.⁷¹ Po troch rokoch od prvého vydania vyšla kniha v anglickom jazyku a po desiatich rokoch, k 70. výročiu prijatia ústavného zákona č. 68/1942 o vysťahovaní Židov z vtedajšieho Slovenska, ktorý dva mesiace po začatí ich deportácií spätne tento proces upravoval, vyšlo jej druhé, rozšírené vydanie. To som doplnila pre každého špeciálnou otázkou – zameranou na reflexiu uplynulého obdobia a vývoja v spoločnosti a štúdiu Martina Bútoru.

Metóda oral history, či už sústredená na získanie kompaktného biografického naratívu alebo na určitý výsek zo života respondenta, sa stala postupne bežnou pracovnou metódou, ku ktorej siahajú dnes na Slovensku už aj mladší kolegovia sociálni vedci či historici.⁷²

Peter Salner aj ja sme naďalej orientovali svoje výskumy na židovskú komunitu na Slovensku. V rokoch 2006 – 2007 sa uskutočnil výskum v spolupráci s Hidden Child Slovensko.⁷³

Časť členov bola ochotná zúčastniť sa aj oral history výskumu. Išlo o rozhovory zamerané predovšetkým na obdobie holokaustu, na príbehy ich ukrývania a záchrany. Z vybraných interview vznikla prvá monografia o deťoch počas holokaustu na Slovensku – s názvom *Deti holokaustu*.⁷⁴

Po 25 rokoch práce s metódou oral history sa neustále vraciame k prepisom video-rozhovorov so svedkami holokaustu, ktoré sme nakrútili v spomínanom úplne prvom výskume. Predstavujú pre nás nevysychajúci zdroj inšpirácie, impulzov a informácií, ktoré nanovo analyzujeme a interpretujeme. V čase realizovania výskumu sme boli doslova prevalcovaní množstvom silných detailov a dramatických situácií v jednotlivých príbehoch. Z tohto dôvodu sme mnohé menej dramatické situácie a reflexie nedokázali v danom čase jasne vnímať a ich hodnotu sme si uvedomili až s odstupom času. Akoby preliati obrovskou vlnou emócií, ale aj stresu počas realizácie interview, nemali sme dostatočný odstup, aby sme mohli okamžite zaostriť a vnímať komplexne a zároveň v detailoch, čo nám naši partneri vo výskume hovorili. Hoci sme pozorne počúvali, nepočuli sme na prvýkrát všetko, nedokázali sme priamo počas rozhovoru dať si do súvisu práve rozprávaný príbeh s informáciami, ktoré sme už skôr počuli od iných svedkov.

Našich 25 rokov s metódou oral history predstavuje samotnú históriu jej používania na Slovensku. Jej aplikovanie vo výskumoch, práca s dátami získanými a ich interpretácia – to všetko predstavuje proces. Aj naša práca je obrazom vývoja kritického uvažovania o vytváraní nového zdroja a o práci s ním.

Dovolím si konštatovať, že tí bádatelia, pre ktorých práca s metódou oral history nebola len krátkou epizódou, prešli veľmi podobným procesom – či už žijú a pracujú v strednej Európe, Južnej Amerike alebo Austrálii. Iste, sú tu určité nuansy ako výsledok vplyvu spoločenského kontextu či vednej

disciplíny, s teoretickou výbavou ktorej výskumník pracuje. Rovnako silným determinantom je aj dôvod a cieľ konkrétneho výskumu. Proces práce a úvah nad touto metódou bol pre nás s Petrom Salnerom podobný. Vyvíjal sa od primárneho záujmu o obsahy – príbehy preživších o ich osobnom holokauste, cez následné úvahy o pamäti, zapamätávaní a zabúdaní, až po otázky, aké sú determinanty a dôvody spomínania či mlčania, až po premýšľanie o úlohe výskumníka pri oral history rozhovore.

Kým na začiatku bola snaha, dať aj na Slovensku primárne hlas ľuďom na mikroúrovni spoločnosti,⁷⁵ zachytiť ich malé dejiny a priniesť ich do verejného diskurzu, v súčasnosti riešime, podobne ako kolegovia v zahraničí, často veľmi špecifické otázky a problémy. Ako ich dôsledok vznikli práce o neverbálnej komunikácii počas rozhovoru,⁷⁶ o vybraných témach ako hlad, židovsko-nežidovské vzťahy počas holokaustu,⁷⁷ o genderovo ovplyvnených spomienkach.⁷⁸ Nasledovali práce o samotnom výskumnom rozhovore, čo všetko ho ovplyvňuje a dotvára, o úlohe emócií v ňom, resp. o interview ako vzťahu výskumníka a pamätníka, o etických dilemách počas rozhovoru i pri jeho spracovávaní.⁷⁹

Premýšľanie o našich výskumoch sa vyvíja a je prirodzene spojené s prostredím, v ktorom pracujeme. P. Salner pri jednej z našich debát o tejto knihe povedal, že pracuje antisalámovou metódou a následne vysvetlil: „Pri etnologickom výskume holokaustu, komunizmu a mnohých iných tém, terén žije. Neustále sa vyvíja, objavujú sa ďalšie poznatky, súvislosti, doplnky (ale aj opravy). Nové informácie sa pridávajú na existujúci základ, čím vytvárajú „antisalámový efekt“: „Saláma sa každým odrezaným kolieskom zmenšuje, poznanie o predmete nášho záujmu naopak rastie, pričom jadro ostáva zachované. Základná suma vedomostí, s ktorými sme začali a nevyhnutne s nimi aj naďalej v hlave i na papieri pracujeme, neustále rastie.“⁸⁰ Metóda oral

history je zameraná primárne na pamäť, ktorá je kľúčom k našej identite. Bez pamäti vlastne ako sociálne bytosti neexistujeme. Ak si nepamätáme minulosť, nemôžeme rozumieť prítomnosti, aktívne žiť naše každodenné životy. Filozof a spisovateľ Umberto Eco hovorí, že spomienky na to, čo bolo, sú esenciálne pre našu schopnosť vnímať seba samého, že naša identita je zakorenená v našich spomienkach na minulosť.⁸¹ Počas výskumu sa teda stretávajú zvedavý bádateľ a spomínajúci pamätník a ich spoločnú komunikáciu ovplyvňuje ich identita. Tá determinuje bádateľa aj pri následnej analýze a interpretácii oral history interview. Rovnako je zrejmé, že ovplyvňuje naše vnímanie a výber tém a problémov, ktoré sa snažíme skúmať. Aj preto sa Peter Salner neustále vracia k otázkam židovskej identity, jej dynamiky, vzťahu členov židovskej komunity na Slovensku k judaizmu počas dlhého 20. storočia. Preto môj záber predstavujú otázky židovsko-nežidovských vzťahov, ženská optika spomínania či najnovšie spomienky majority na holokaust, resp. kategória divákov holokaustu a politiky spomínania na problematickú minulosť 20. storočia v súčasnej spoločnosti Slovenska.⁸²

Prostredníctvom práce metódou oral history sme sa stali senzitívnejší k vzťahu skupinová versus kolektívna pamäť aj v praxi. Po skončení výskumu zameraného na svedectvá obetí holokaustu stali sme sa aktívnymi šíriteľmi ich pamäti smerom k slovenskej majorite, prostredníctvom vedeckých prác, ale aj vzdelávacích prednášok a diskusií. Po dvadsiatich piatich rokoch možno konštatovať, že skupinová pamäť preživších holokaust sa postupne stala súčasťou kolektívnej pamäti a oficiálneho kolektívneho pripomínania si tohto historického obdobia. Počet pamätníkov postupom času prirodzene klesá, ale ich pamäťová stopa naopak rastie.

Hoci bádateľská práca nás oboch, zameraná na židovskú komunitu, sa postupne rozširovala o ďalšie obdobia – po-

vojnové roky a obdobie vlády komunistickej strany – ich špeciálny výskum metódou oral history sme začali realizovať len nedávno. Projekt APVV Súčasný obrazy socializmu je kvalitatívnym výskumom súčasnej slovenskej spoločnosti. Spoločnou pracovnou metódou je oral history a naším cieľom je realizácia v prvom rade biografických interview na získanie autobiografických naratívov, primárne tých ľudí, ktorí v druhej polovici 20. storočia, počas vlády komunistov žili svoje dospelé životy. Opäť sa sústreďujeme na interpretácie príbehov o živote v nedemokratickom režime a očakávame, že výskum prinesie nové zistenia o životných stratégiách pod tlakom totalitných praktík, ale aj o vyrovnávaní sa s prežitou skúsenosťou.⁸³ Poučení predchádzajúcimi výskumami, rozhodli sme sa teraz – pri práci s témou, ku ktorej my obaja máme vlastné biografické spomienky – prostredníctvom rozhovorovej knihy podeliť s čitateľmi o svoje spomienky a názory, ktoré nevyhnutne obsahujú obrazy socializmu. Ako som už spomenula, volili sme dialóg v písomnej podobe, aby sme mali viac času na precízne formulovanie našich spomienok. Jednu skúsenosť s písanými rozhovormi sme už mali. V knihe Videli sme holokaust však išlo o rozhovory týkajúce sa vymedzeného úseku spoločnej skúsenosti – práce vo výskumnom procese. Teraz bolo cieľom rozhovoru získať biografické rozprávanie oboch zúčastnených aktérov. Uvedomovali sme si, že predsa len ide o kvalitatívny posun oproti rozhovoru „tu a teraz“ – realizovaného metódou oral history. Napokon nám situácia s pandémiou koronavírusu naše dilemy a rozhodnutie uľahčila a my sme sa v rámci daných možností pustili do vzájomných biografických rozhovorov.⁸⁴

Naše spoločné rozhovory na začiatku vychádzali z akejsi základnej predstavy – pološtruktúrovaného interview. Vedeli sme, že chceme zachytiť osobné i profesijné spomienky na jednotlivé etapy našich životov, ale oprostíť sa od ambície ich analýzy.

Pokúsili sme sa vžiť do role našich spomínajúcich partnerov vo výskume, otvoriť myseľ a nechať spomienky plynúť. Tak, ako sme si vymieňali otázky a odpovede, precíťovali sme role oboch aktérov rozhovoru: výskumníka, ktorý kladie otázky, aj pamätníka, ktorý na ne odpovedá. Uvedomovali sme si v priamom prenose výskumný proces zameraný na (našu) pamäť, re-konstrukcie vlastných osobných i profesijných životov. Sú presne také, ako biografické naratívy, ktoré sme získavali počas rokov našich výskumov: selektívne, fragmentárne, sledujúce istú interpretáčnú líniu, determinované primárnym cieľom – pokúsiť sa o otvorenú a zrozumiteľnú výpoveď. Zároveň sme si, vtiahnutí rozhovorom, uvedomovali, ako sa nám „otvárajú“ v mysli zážitky, na ktoré sme si roky nespomenuli.

Ako hovorí Miroslav Vaněk: „Rozhovor môže mať mnoho podob; jde jen o to, jak je oběma aktivními protagonisty pochopen: může být výjimečným lidským setkáním plným empatie a otevřenosti; historickou přednáškou; konfesionálním, verbálním soubojem; cvičením v nostalgii; nebo jakýmkoli jiným tvarem, v němž lidé hovoří o svých zkušenostech.“⁸⁵

Rozhovor s Petrom Salnerom bola pre mňa (a ako on priznáva, aj preňho) dobrodružstvom aj inšpiráciou. Hoci sme kolegami od roku 1987 a často nás spájala a spája výskumná problematika i metodológia, počas rozhovorov som si naplno uvedomovala determinovanosť našich výpovedí identitami v nás. Myslím si, že práve preto má táto kniha význam nielen pre nás, jej aktérov, ale aj pre vnímavých čitateľov, ktorým môže pomôcť pri hľadaní odpovedí na otázky spojené s významom pamäti a spomínania pre naše aktuálne existovanie v spoločnosti, a v neposlednom rade pre odbornú verejnosť, ktorá má možnosť kriticky zhodnotiť nielen naše spomienky, ale aj prezentované odborné vyjadrenia.

Poznámky

- ¹ Číslo likvidácie: 2595-III-2-40 Úradné noviny, Číslo 23, 10. mája 1941, strana 745. <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=5318>
- ² Kollmann, Pavol: Pradávné a nedávne. Rkp., 1976, s. 1. Archív autora.
- ³ ZN: Pamätní deska Otto Marburga: Začalo to pohľadnicí. In: *Rýmaňovský horizont. Čtrnásťdenník regionu Rýmaňovska*, č. 15, 2015, s. 5-6.
- ⁴ Karel, Jiří: Otto Marburg: Vědec, který nevyhovoval rasovým zákonům. In: *Rýmaňovský horizont. Čtrnásťdenník regionu Rýmaňovska*, č. 15, 2015, s. 6-8. Citát je zo s. 8.
- ⁵ [Www.geni.com](http://www.geni.com). Táto stránka informuje o starších generáciách rodiny, o mame a jej sestre Ružene však okrem mena neprináša žiadne ďalšie údaje.
- ⁶ Išlo pravdepodobne o chybný zápis. Podľa rodného listu jej sestry Hedvigy sa ich matka narodila v Dorna Vatra, v Bukovine.
- ⁷ Lárišová, Petra: *Židovská komunita v Bratislave v roku 1940. Historická demografia na základe sčítania ľudu*. Bratislava: Zing Print 2000, s. 208.
- ⁸ V knihe Putovanie za krajanmi (Euroskop 1995) jej Milan Vároš venoval kapitolu Najkrajšia bola Dora Salnerová z Bytče?
- ⁹ Baranová, Daniela: *Pred bránami smrti*. Banská Bystrica: Vidas 1996, s. 49.
- ¹⁰ Baranová, *Pred bránami smrti*, 1996, s. 45.
- ¹¹ Nir, Akiva: *Chodníčky v ohnivom kruhu*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, Oddelenie židovskej kultúry 1994, s. 129-130.
- ¹² Salner, Peter: *Premeny Bratislavy 1939 – 1993. Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Veda 1998.
- ¹³ Podrobnejšie k dobe a tomuto procesu pozri Kalina, Ján: *Odpočívaj v pokoji. Basa story*. Bratislava: Marenčin PT 2004; Kalinová, Agneša – Juráňová, Jana: *Mojich 7 životov*. Bratislava: Aspekt 2012.
- ¹⁴ Salner, Peter a kol.: *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda 1991.
- ¹⁵ Salner, *Premeny Bratislavy...*, 1998
- ¹⁶ Bumová, Ivica: ŠtB a židovská mládež (na príklade Západoslovenského

kraja v rokoch 1969 – 1980). In: Salner, P. (zost.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2006, s. 67-100.

¹⁷ Salner, Peter: Parametre židovskej identity. In: Salner, P. (zost.): *Židovská identita včera, dnes a zajtra*. Bratislava: Československá únia židovskej mládeže, Ústav etnológie SAV 1995, s. 33-40.

¹⁸ Výsledky som spracoval a uverejnil v monografii Salner, Peter: *Prežili holokaust*. Bratislava: Veda 1997.

¹⁹ Franek, Jaroslav: Židovská identita v súčasnosti. In: Salner, P. (zost.): *Židovská identita včera, dnes a zajtra*. Bratislava: Československá únia židovskej mládeže, Ústav etnológie SAV 1995, s. 27.

²⁰ Kotian, Robert – Fülle, Ján: Pavel Traubner: Som Slovák, ktorý sa narodil židovským rodičom. In: *Domino – forum*, č. 46, 2004, s. 8-9.

²¹ Špitzer, Juraj: *Nechcel som byť žid*. Bratislava: Kalligram 1994.

²² Podrobnejšie Salner, Peter: The Holocaust and the Jewish Identity in Slovakia. In: *Pardes*, Heft 16, 2010, s. 117-133.

²³ Salner, Peter: *Židia na Slovensku po roku 1989. Komunita medzi budúcnosťou a minulosťou*. Bratislava: Veda 2018.

²⁴ The Hidden Child (Ukrývané dieťa) združuje ľudí, ktorí prežili holokaust v detskom veku.

²⁵ Salner, Peter – Kvasnica, Martin: *Chatam Sofer Memoriál*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Židovská náboženská obec Bratislava 2002.

²⁶ Salner, Peter: *Požehnaný spravodlivý sudca. Súčasné formy židovského pohrebu*. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014.

²⁷ Túto odpoveď som „ľahkým perom“ napísal za 2 či 3 minúty a potom som ju vyše hodiny dopĺňal a opravoval. Mój obľúbený komentár „škoda práce tak veľiké na dílo tak nicotné“, ktorým v Československé vlastivědě (1933) poctil akademik Jiří Horák báseň Jána Kollára Staroitalja slavjanská, môžem v tomto prípade adresovať sám sebe.

²⁸ Pôvodná jedáleň ŽNO Bratislava na Zámockej ulici. Okrem podávania kôšerných obedov sa tu pred rokom 1989 konali obecné schôdze, oslavy Chanuky, Purimu a iných sviatkov. Začiatkom šesťdesiatych rokov vedenie obce povolilo aj zábavy mládeže v tomto priestore.

²⁹ Sidon, Karol E.: *Červená kráva. Rozhovory s Karlem Hvíždáľou*. Praha: Dokořán 2002, s. 22-23.

³⁰ Wong, Alan: Listen and Learn: Familiarity and Feeling in the Oral History

Interview. In: Sheftel, A., Zembrycki, S. (eds.): *Oral History off Record. Ethnography of Practice. Palgrave Oral History Studies*. Palgrave Macmillan 2013, s. 97-111.

³¹ Vrzgulová, Monika: *Známi neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918 – 1948*. Bratislava 1997.

³² Mielcarková, Jana: *Ludia z kile. Rozhovory*. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2016.

³³ Konferencia Holokaust ako historický a morálny problém. Vyšla z nej slovensko-anglická publikácia, ktorú som spolueditovala. (Monika Vrzgulová, Daniela Richterová (eds.): *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti/Holocaust as a Historical and Moral Problem at the Past and at the Present*. Bratislava: DSH a Úrad vlády SR 2008. Publikácia je k dispozícii online: <http://www.holokaust.sk/holokaust-ako-historicky-a-moralny-problem-v-minulosti-a-sucasnosti-holocaust-as-a-historical-and-moral-problem-of-the-past-and-the-present>).

³⁴ Vrzgulová, Monika (ed.): *Videli sme holokaust. Bratislava 2002 a 2012* (druhé doplnené vydanie); Monika Vrzgulová (ed.): *We Saw the Holocaust*. Bratislava 2005.

³⁵ O svojej skúsenosti som napísala esej Forgotten Slovakia Civic Initiative: Talking Openly about Extremism. In: *Journal of Nationalism, Memory and Language Politics*, 12, 2018, 1, 140-149.

³⁶ Kardošová, Barbora: *Traja kamoši a fakticky fantastický bunker*. Bratislava: Slovart 2015; *Traja kamoši a fakticky fantastický poklad*. Bratislava: Slovart 2016 a *Traja Kamoši a fakticky fantastický výlet*. Bratislava: Slovart 2019.

³⁷ Vrzgulová, *Známi neznámi...*, 1997.

³⁸ Vrzgulová, Monika: *Deti holokaustu*. Bratislava 2007.

³⁹ Vrzgula, Monika: *Príručka vlastenectva pre začiatočníkov a pokročilé*. Bratislava: Monmart 2007.

⁴⁰ Vrzgulová, Monika: *Nevyroprávane susedské príbehy. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív*. Bratislava: VEDA 2016.

⁴¹ Vrzgulová, Monika: Repräsentationen des Nationalaufstands in der Slowakei nach 1989. In: *Partisanen im Zweiten Weltkrieg. Der Slowakische Nationalaufstand im Kontext der europäischen Widerstandsbewegungen*. Martin Zuckert, Jürgen Zarusky, Volker Zimmermann (Hg.) Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum, Band 37, München, Collegium Carolinum 2017, s. 297-312; Vrzgulová, Monika: Komu patrí Slovenské

národné povstanie? In: Popelková, Katarína a kol.: *Čo je sviatok na Slovensku v 21. storočí?* Bratislava: ÚEt SAV 2014, s. 66-109.

⁴² Vrzgulová, Monika –Voľanská, Ľubica – Salner, Peter: *Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine.* Bratislava: VEDA 2017.

⁴³ Pod týmto pojmom rozumiem kvalitatívnu metódu, ktorá môže byť realizovaná dvoma formami rozhovorov. Prvou je biografické interview – zamerané na získanie celého životného príbehu respondenta. Takýto druh rozhovoru býva v sociológii označovaný ako autobiografické či biograficko-naratívne interview. Druhú formu predstavuje oral history interview zamerané na určité historické obdobie či udalosť, ktorú respondent prežil a prostredníctvom tohto interview sa dozvedáme jeho interpretáciu sledovanej udalosti či obdobia. Prepojenia, resp. paralelný vývoj oral history a biografickej metódy sú teda zrejmé. Predstavitelia vedných disciplín, ktoré túto metodológiu používajú (história, etnológia, sociológia a ďalšie) ju chápu rôzne a líšia sa spracovaním dát, ktoré metódou získavajú. Podrobne sa tejto otázke venujú napríklad: Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana – Pavlásek, Michal: „*Takové normálni rodinné historoky.*“ *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti.* Argo 2019, s. 36-40.

⁴⁴ Na Slovensku Nadácia M. Šimečku zastupovala Fortunoff Videoarchive Univerzity Yale v USA, ktorý bol hlavným riešiteľom projektu.

⁴⁵ Radičová, Iveta: Projekt Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. Radičová, Iveta: Úvod. In: Radičová Iveta et al.: *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov I-V.* Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 1994; Fialová, Zuzana: Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. In: *Biograf*, 7, 1996, s.1-9; Fialová, Zuzana: Orálna história – história s tvárou a menom. In: Radičová, Iveta et al.: *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. VI.* Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 1996, s. 32-45; Kamenec, Ivan: Dejiny Slovenska v rokoch 1918 – 1993 a ich odraz v historickom vedomí spoločnosti. In: Radičová, Iveta et al.: *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. VI.* Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 1996, s. 7-28.

⁴⁶ Hartman, H. Geoffrey: *The Longest Shadow. The Aftermath of the Holocaust.* Palgrave Macmillan 2nd Edition 2002, s. 133; Shenker, Noah: *Reframing Holocaust Testimony. (The modern Jewish experience.)* Bloomington: Indiana University Press 2015, s. 20.

⁴⁷ Viac: Bútora, Martin: Svedectvá o holokauste. In: M. Vrzgulová (ed.): *Videli sme holokaust.* 2. rozšírené vydanie. Bratislava: NMŠ 2012, s. 9-29.

⁴⁸ Shenker, *Reframing Holocaust Testimony...*, 2015, s. 112.

⁴⁹ Viac: <https://sfi.usc.edu/about>

⁵⁰ Wiewiorka, Anette: *The Era of Witness*. trans. Jared Stark. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press 2006.

⁵¹ Tomuto procesu sa venuje napr. Shenker, *Reframing Holocaust Testimony...*, 2015, ale aj autori a autorky v knihe editoriek Ann Sheftel a Stacey Zembrycki: *Oral history off the Record. Toward an Ethnography of Practice*. Palgrave Studies in Oral History 2013; ale venovala som sa mu aj ja, zatiaľ naposledy v texte Vrzgulová, Monika: *The Oral History Interview – A Relationship and Space of Trust*. In: *Slovenský národopis*, 67, 2019, 4, 430-440. Dostupné na <https://doi.org/10.2478/se-2019-0025>.

⁵² Toto označenie genocídy európskeho židovstva v rokoch 1933 – 1945 vnímam ako rovnocenné k pojmu holokaust.

⁵³ Zákon č. 18/2018 Z. z. o ochrane osobných údajov vstúpil do platnosti 30. 1. 2018. Dovtedy túto etickú otázku riešili naši kolegovia podľa vlastných predstáv a kritérií.

⁵⁴ Projekt APVV 0345 má svoju internetovú stránku: www.obrazysocializmu.net.

⁵⁵ Etnologické rozpravy v roku 1996 priniesli monotematické číslo po prvýkrát venované primárne metóde oral history. Prispeli do neho viacerí slovenskí aj českí etnológovia (M. Leščák, B. Beneš, Z. Beňušková), reprezentanti historiografie (E. Mannová), aj sociológie (Z. Kusá, Z. Konopásek). V súčasnosti predstavuje zaujímavý dobový zdroj informácií – zachytáva stav uvažovania o tejto vedeckej metóde.

⁵⁶ V súčasnosti má svoje zastúpenie na viacerých českých univerzitách, hlavným centrom ostáva Karlova univerzita a Centrum orální historie na Ústavu soudobých dějin AV ČR, v. v. i.

⁵⁷ Bútora, Martin: *Svedectvá o holokauste...*, 2012, s. 13-15. Bumová, Ivica: *Židovská komunita v malom meste medzi dvoma vojnami. Komparácia väčšinovej a menšinovej pamäti*. In: Soukupová, B. (ed.): *Neklidná krajina vzpomínání. Konkurenční paměti ve městě*. Bratislava 2010, s. 133-158; Profantová, Zuzana (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989*. I.,II. Etnologické štúdie 13. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Ústav pamäti národa. Tomáš Písecký-ARM 333 2005; Profantová, Zuzana: *Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy*. In: Profantová, Z. (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí III*. Etnologické štúdie 14. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2007. 207 s.; Veselská, Natália: *Svedectvo perzekvovaných*. In: Profantová, Z. (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí II : v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Ústav pamäti národa 2005, s. 136-143.

⁵⁸ Kamenec, Ivan: Fenomén antisemitizmu – nikdy nekončiace hľadanie príčin, odpovedí a následkov. In: Vrzgulová, Monika, Kubátová, Hana a kol.: *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století*. Praha: Karolinum 2016, s. 209.

⁵⁹ Výnimku predstavuje prístup už zmieneného I. Kamenca, resp. niekoľkých historikov mladšej generácie, napr. Nešťáková, Denisa: Deportácie Židov z južného Slovenska v roku 1944 v spomienkach preživších. In: Nižňanský, Eduard, Lónčíková, Michala (eds.): *Slovensko a nacistické koncentračné tábory*. Acta historica Posoniensia 28, Bratislava: Stimul 2015, s. 92-117.

⁶⁰ Ide predovšetkým o štátnu inštitúciu Ústav pamäti národa, založený v roku 2002, a jeho Referát oral history. Dostupné na <https://www.upn.gov.sk/sk/referat-oral-history/>, ale aj Občianske združenie Post Bellum. Vzniklo v roku 2011 a je zamerané na zachytávanie osudov ľudí, ktorí boli prenasledovaní totalitnými režimami na Slovensku v 20. storočí. Dostupné na <https://www.postbellum.sk/dokumentujeme/>. Rozhovory s pamätníkmi sú dnes k dispozícii online na ich stránkach. Predstavujú bohatú databázu, ktorá ovplyvňovaním a spoluvytváraním mediálneho aj verejného diskurzu prispieva do procesu konštruovania kolektívnej pamäti 20. storočia. Dáta sú v istom zmysle významné aj pre akademikov, hoci pre vedeckú analýzu je okrem samotného výsledku – rozhovoru, potrebná aj informácia o použitej metodológii a priebehu výskumu, ktorá nie je priamo k dispozícii.

⁶¹ Hartman, H. Geoffrey: *The Longest Shadow: In the Aftermath of the Holocaust*. Bloomington: Indiana University Press 1996, s.133.

⁶² V Bratislave sa nakrúcalo hlavne v priestoroch vtedajšieho Ústavu etnológie SAV, resp. v priestoroch Židovskej náboženskej obce, v Košiciach to bolo v priestoroch Židovskej náboženskej obce, v menších mestách podľa možností. V Trenčíne, kde som, okrem toho, že som s P. Salnerom viedla jednotlivé rozhovory, mala na starosti aj celú logistiku a organizáciu výskumu, sa nakrúcalo vo firemných priestoroch. Len vo výnimočných prípadoch, resp. na želanie svedkov, sme nakrúcali u nich doma.

⁶³ Hartman, H. Geoffrey: The Ethics of Witness: An interview with G. Hartman by Ian Balfour and Rebecca Comay. In: *Lost in the Archives*, Rebecca Comay (ed.) Toronto: Alfabet City 2002, s. 494.

⁶⁴ Salner, Peter: *Prežili holokaust*. Bratislava: Veda 1997; Vrzgulová, Monika (ed.): *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia M. Šimečku 2002 a 2012.

⁶⁵ Pojmy sociálna a kolektívna pamäť vnímam ako Aleida Asmann vo svojom diele: *Shadows of Trauma*, New York: Fordham University Press 2016, s. 9-44.

⁶⁶ Shenker, *Reframing...*, 2015, s. 112-117.

⁶⁷ Informáciu som získala v prezentácii izraelského kolegu o práci so svedkami holokaustu pre školy na trojtýždňovom študijnom pobyte v januári 2003 na The International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, Jeruzalem, Izrael.

⁶⁸ Salner, *Prežili...*, 1997, nepaginovaná príloha za stranou 189.

⁶⁹ Vrzgulová, Monika (ed.): *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 2002.

⁷⁰ Kamenec, Ivan: Fenomén holokaustu a jeho poznávanie. In: Vrzgulová, Monika (ed.): *Videli sme holokaust*; Druhé rozšírené vydanie. Bratislava: NMŠ 2012, s. 30-39.

⁷¹ Napríklad kolega, historik prof. Miroslav Vaněk mi niekoľkokrát pri osobných stretnutiach prízvukoval, že naša „žltá kniha“, slúžila jemu a kolegom na Karlovej univerzite, keď začínali tvoriť študijný odbor oral history.

⁷² Metóda oral history sa na univerzitách Slovenska vyučuje v rámci predmetu metodológia výskumu menej na katedrách histórie a viac na katedrách zameraných na odbor etnológie či sociálnej antropológie. Hoci už v súčasnosti sú pre záujemcov k dispozícii aj kvalitné domáce vedecké a aplikované texty (napr. Otčenášová, Slávka: *Oral history ako metóda historického výskumu a jej využitie v praxi*. Košice: UPJŠ, FiF 2015; Pekár, Martin: *Príbeh Juraja Szánta: Rozhovor o záchrancoch a obeti*. Košice: UPJŠ 2018).

⁷³ Organizácia združuje ľudí, ktorí počas holokaustu boli deťmi a prežili ho predovšetkým vďaka poskytnutiu úkrytu a pomoci zo strany majoritného obyvateľstva. Pri príležitosti 10. výročia jej existencie sa realizoval výskum zameraný na zachytenie príbehov jednotlivých členov.

⁷⁴ Vrzgulová, Monika: *Deti holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu 2007. Kniha obsahuje dve vedecké kapitoly: Salner, Peter: *Deti a holokaust*, s. 6-21; Vrzgulová, Monika: *Príbehy detí holokaustu*, s. 22-38, a zároveň 15 príbehov spracovaných na základe rozhovorov získaných metódou oral history.

⁷⁵ Metóda oral history sa čoraz viac aj v súčasnosti, okrem iného, intenzívne venuje zachytávaniu svedectiev od ľudí, ktorí prežili traumy (počas genocídy alebo ako obeť teroristických útokov, únosov či domáceho násillia), štúdiom traumy sa stáva silnejúcou oblasťou záujmu akademikov pracujúcich touto metódou. Pozri Abrams, Lynn: *Oral History Theory*. 2nd edition 2016, s. ix, 175-194.

⁷⁶ Salner, Peter: Niektoré prejavy neverbálnej komunikácie vo svedectvách

tých, ktorí prežili holokaust. In: Vrzgulová, Monika, Salner, Peter (ed.): *Reflexie holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV 2010, s. 94-112.

⁷⁷ Salner, Peter: Kto nehľadoval, nikdy nepochopí, čoho je človek schopný, aby sa najedol. In: Vrzgulová, Monika, Hlavinka, Ján (eds.): *Výskum a vzdelávanie o holokauste v strednej Európe*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu 2012, s. 85-95; Vrzgulová, Monika: Židovsko-nežidovské vzťahy v životných príbehoch spojených s holokaustom. In: Vrzgulová, Monika, Salner, Peter (eds.): *Reflexie holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV 2010, s. 113-140; Vrzgulová, Monika: Osudy židov v spomienkach ich nežidovských susedov. Antisemitizmus – ľahostajnosť – konformizmus? In: Vrzgulová, Monika, Kubátová, Hana a kol.: *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Praha: Karlova univerzita, Karolinum 2016, s. 177-196.

⁷⁸ Vrzgulová, Monika: Návrat domov? (Biografické naratívy žien, ktoré prežili holokaust.) In: Salner, P. (ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava: Ústav etnológie 2006, s. 9-30; Vrzgulová, Monika: Holokaust v životných príbehoch žien. In: Dudeková, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda 2011, s. 400-421.

⁷⁹ Vrzgulová, Monika – Salner, Peter: *Listen, learn and preserve: Ethical Questions and Oral History Interview*. Príspevok na konferencii 3rd Joint Biennial Conference Slovak Association of Social Anthropology (SASA) and Czech Association for Social Anthropology (CASA) Vulnerability and Resilience: Adaptive Strategies and Global Change 9 – 10 November 2018. Viac pozri: <http://www.casaonline.cz/wp-content/uploads/SASA-CASA-Conference-Programme-v3.pdf>, s. 4; Vrzgulová, Monika: The Oral History Interview..., 2019.

⁸⁰ Z elektronickej komunikácie s Petrom Salnerom dňa 21. 5. 2020.

⁸¹ Abrams, Lynn: *Oral History Theory*, 2016, s. 82.

⁸² Vrzgulová, Monika: *Nevyrozmávané susedské príbehy. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív*. Bratislava: VEDA 2016; Vrzgulová, Monika: Memories of the Holocaust: Slovak Bystanders. In: Hana Kubatova, J. Lanicek (eds.): *Jews and Gentiles in Central and Eastern Europe during the Holocaust. History and memory*. Routledge 2018, pp. 99-111.

⁸³ Passerini, Luisa: Introduction. In: L. Passerini (ed.): *Memory and Totalitarianism*. Second printing. New Brunswick (USA) and London (UK): Transaction Publishers 2008, s. 1-19.

⁸⁴ Veľmi podobne začínali v 90. rokoch 20. storočia českí kolegovia – sociológovia, ktorí realizovali projekt s názvom Sami sebe, v ktorom písali vlastné autobiografie o živote v období vlády komunistickej strany, ich životné príbehy boli podobne ako tie naše, ukotvené v kontexte socialistickej spoločnosti. Publikovaným výsledkom tohto projektu je kniha Konopásek, Zdeněk (ed.): *Otvřená minulost: autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha: Karolinum 1999, ktorá v poslednej časti prináša aj ukážky z týchto autobiografií.

⁸⁵ Vaněk, Miroslav: Orální historie – naslouchání, porozumění, hledání. In: *Slovenský národopis*, 64, 2016, 3, s. 363.

Použitá literatúra

- Abrams, Lynn: *Oral History Theory*. 2nd edition 2016.
- Asmann, Aleida: *Shadows of Trauma*. New York: Fordham University Press 2016.
- Baranová, Daniela: *Pred bránami smrti*. Banská Bystrica: Vidas 1996.
- Bumová, Ivica: ŠtB a židovská mládež (na príklade Západoslovenského kraja v rokoch 1969 – 1980). In: Salner, P. (zost.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2006, s. 67-100.
- Bumová, Ivica: Židovská komunita v malom meste medzi dvoma vojnami. Komparácia väčšinovej a menšinovej pamäti. In: Soukupová, B. (ed.): *Neklidná krajina vzpomínání. Konkurenční paměti ve městě*. Bratislava 2010, s. 133-158.
- Bútora, Martin: Svedectvá o holokauste. In: Vrzgulová, M. (ed.): *Videli sme holokaust*. Druhé rozšírené vydanie Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV 2012, s. 9-29.
- Etnologické rozpravy*, 1996, č.1.
- Fialová, Zuzana: Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. In: *Biograf*, 7, 1996, s. 1-9.
- Fialová, Zuzana: Orálna história – história s tvárou a menom. In: Radičová, Iveta et al.: *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. VI*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 1996, s. 32-45.
- Franek, Jaroslav: Židovská identita v súčasnosti. In: Salner, P. (zost.): *Židovská identita včera, dnes a zajtra*. Bratislava: Československá únia židovskej mládeže, Ústav etnológie SAV 1995, s. 27-32.
- Hartman, H. Geoffrey: The Ethics of Witness: An interview with G. Hartman by Ian Balfour and Rebecca Comay. In: *Lost in the Archives*, Rebecca Comay (ed.). Toronto: Alphabet City 2002, s. 490-510.
- Hartman, H. Geoffrey: *The Longest Shadow: In the Aftermath of the Holocaust*. Bloomington: Indiana University Press 1996.
- Hartman, H. Geoffrey: *The Longest Shadow. The Aftermath of the Holocaust*. Palgrave Macmillan 2nd Edition 2002.
- Kalina, Ján: *Odpočívaj v pokoji. Basa story*. Bratislava: Marenčin PT 2004;

- Kalinová, Agneša – Juráňová, Jana: *Mojich 7 životov*. Bratislava: Aspekt 2012.
- Kamenec, Ivan: Dejiny Slovenska v rokoch 1918 – 1993 a ich odraz v historickom vedomí spoločnosti. In: Radičová, Iveta et al.: *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. VI*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 1996, s. 7-28.
- Kamenec, Ivan: Fenomén antisemitizmu – nikdy nekončiace hľadanie príčin, odpovedí a následkov. In: Vrzgulová, Monika, Kubátová, Hana a kol.: *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. storočí*. Praha: Karolinum 2016, s. 208-218.
- Kamenec, Ivan: Fenomén holokaustu a jeho poznávanie. In: Vrzgulová, Monika (ed.): *Videli sme holokaust*. Druhé rozšírené vydanie. Bratislava: NMŠ 2012, s. 30-39.
- Karel, Jiří: Otto Marburg: Vědec, který nevyhovoval rasovým zákonům. In: *Rýmařovský horizont*. Čtrnáctidenník regionu Rýmařovska, č. 15, 2015.
- Kollmann, Pavol: *Pradávné a nedávne*. Rkp., 1976. Archív autora.
- Konopásek, Zdeněk (ed.): *Otvřená minulost: autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha: Karolinum 1999.
- Kotian, Robert – Fülle, Ján: Pavel Traubner: Som Slovák, ktorý sa narodil židovským rodičom. In: *Domino – forum*, č. 46, 2004, s. 8-9.
- Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana – Pavlásek, Michal: „*Takové normální rodinné historiky*.“ *Obrazy migrace a migrující obrazy v rodinné paměti*. Praha: Argo 2019.
- Lárišová, Petra: *Židovská komunita v Bratislave v roku 1940. Historická demografia na základe sčítania ľudu*. Bratislava: Zing Print 2000.
- Mielcarková, Jana: *Ludia z kile. Rozhovory*. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2016.
- Nešťáková, Denisa: Deportácie Židov z južného Slovenska v roku 1944 v spomienkach preživších. In: Nižňanský, Eduard, Lónčíková, Michala (eds.): *Slovensko a nacistické koncentračné tábory*. Acta historica Posoniensia 28, Bratislava: Stimul 2015, s. 92-117.
- Nir, Akiva: *Chodníčky v ohnivom kruhu*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, Oddelenie židovskej kultúry 1994.
- Otčenášová, Slávka: *Oral history ako metóda historického výskumu a jej využitie v praxi*. Košice: UPJŠ, FiF 2015.
- Passerini, Luisa: Introduction. In: L. Passerini (ed.): *Memory and*

Totalitarianism. Second printing. NewBrunswick (USA) and London (UK): Transactions Publishers 2008, s. 1-19.

Pekár, Martin: *Príbeh Juraja Szánta: Rozhovor o záchrancoch a obeti*. Košice: UPJŠ 2018.

Profantová, Zuzana (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. I.,II.* Etnologické štúdie 13. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Ústav pamäti národa. Tomáš Písecký-ARM 333 2005.

Profantová, Zuzana: Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy. In: Profantová, Z. (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí III.* Etnologické štúdie 14. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2007.

Radičová, Iveta: Úvod. In: Radičová, I. et al.: *Malé dejiny česko-slovenských vzťahov I-V*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 1994.

Salner, Peter – Kvasnica, Martin: *Chatam Sofer Memoriál*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Židovská náboženská obec Bratislava 2002.

Salner, Peter a kol.: *Taká bola Bratislava*. Bratislava: Veda 1991.

Salner, Peter: Deti a holokaust. In: Vrzgulová, Monika: *Deti holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu 2007, s. 6-21.

Salner, Peter: Kto nehľadoval, nikdy nepochopí, čoho je človek schopný, aby sa najedol. In: Vrzgulová, Monika, Hlavinka, Ján (eds.): *Výskum a vzdelávanie o holokauste v strednej Európe*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu 2012, s. 85-95.

Salner, Peter: Niektoré prejavy neverbálnej komunikácie vo svedectvách tých, ktorí prežili holokaust. In: Vrzgulová, Monika, Salner, Peter (eds.) *Reflexie holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV 2010, s. 94-112.

Salner, Peter: Parametre židovskej identity. In: Salner, P. (zost.): *Židovská identita včera, dnes a zajtra*. Bratislava: Československá únia židovskej mládeže, Ústav etnológie SAV 1995, s. 33-40.

Salner, Peter: *Požehnaný spravodlivý sudca. Súčasné formy židovského pohrebu*. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014.

Salner, Peter: *Premeny Bratislavy 1939 – 1993. Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava: Veda 1998.

Salner, Peter: *Prežili holokaust*. Bratislava: Veda 1997.

Salner, Peter: The Holocaust and the Jewish Identity in Slovakia. In: *Pardes*, Heft 16, 2010, s. 117-133.

Salner, Peter: *Židia na Slovensku po roku 1989. Komunita medzi budúcnosťou a minulosťou*. Bratislava: Veda 2018.

Sheftel, Ann – Zembrycki, Stacey: *Oral history off the Record. Toward an Ethnography of Practice*. Palgrave Studies in Oral History 2013.

Shenker, Noah: *Reframing Holocaust Testimony. (The modern Jewish experience.)* Bloomington: Indiana University Press 2015.

Sidon, Karol E.: *Červená kráva. Rozhovory s Karlem Hvižďalou*. Praha: Dokořán 2002.

Špitzer, Juraj: *Nechcel som byť žid*. Bratislava: Kalligram 1994.

Vaněk, Miroslav: Orální historie – naslouchání, porozumění, hledání. In: *Slovenský národopis*, 64, 2016, 3, s. 361-369.

Vároš, Milan: *Putovanie za krajanmi*. Bratislava: Euroskop 1995.

Veselská, Natália: Svedectvo perzekvovaných. In: Profantová, Z. (ed.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. II*. Etnologické štúdie 13. Bratislava: Ústav etnológie SAV, Ústav pamäti národa. Tomáš Písecký-ARM 333 2005, s. 136-143.

Vrzgula, Monika: *Príručka vlastenectva pre začiatočníkov a pokročilé*. Bratislava: MONMART 2007.

Vrzgulová, Monika: *Deti holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu 2007.

Vrzgulová, Monika: Forgotten Slovakia Civic Initiative: Talking Openly about Extremism. In: *Journal of Nationalism, Memory and Language Politics*, 12, 2018, 1, 140-149.

Vrzgulová, Monika: Holokaust v životných príbehoch žien. In: Dudeková, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava: Veda 2011, s. 400-421.

Vrzgulová, Monika: Komu patrí Slovenské národné povstanie? In: Popelková, K. a kol.: *Čo je sviatok na Slovensku v 21. storočí?* Bratislava: ÚEt SAV 2014, s. 66-109.

Vrzgulová, Monika: Memories of the Holocaust: Slovak Bystanders. In: H. Kubatova, J. Lanicek (eds.): *Jews and Gentiles in Central and Eastern Europe during the Holocaust. History and memory*. Routledge 2018, pp. 99-111.

Vrzgulová, Monika: Návrat domov? (Biografické naratívy žien, ktoré prežili holokaust.) In: Salner, P. (ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava: Ústav etnológie 2006, s. 9-30.

Vrzgulová, Monika: *Nevyroprávane susedské príbehy. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív*. Bratislava: VEDA 2016.

Vrzgulová, Monika: Osudy židov v spomienkach ich nežidovských susedov. Antisemitizmus – ľahostajnosť – konformizmus? In: Vrzgulová, Monika, Kubátová, Hana a kol.: *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Praha: Karlova univerzita, Karolinum 2016, s. 177-196.

Vrzgulová, Monika: Príbehy detí holokaustu. In: Vrzgulová, Monika: *Deti holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu 2007, s. 22-38.

Vrzgulová, Monika: Repräsentationen des Nationalaufstands in der Slowakei nach 1989. In: *Partisanen im Zweiten Weltkrieg. Der Slowakische Nationalaufstand im Kontext der europäischen Widerstandsbewegungen*. Martin Zuckert, Jürgen Zarusky, Volker Zimmermann (Hg.) Bad Wiessee Tagungen des Collegium Carolinum, Band 37, München, Collegium Carolinum 2017, s. 297-312.

Vrzgulová, Monika: The Oral History Interview – A Relationship and Space of Trust. In: *Slovenský národopis*, 67, 2019, 4, s. 430-440. Dostupné na <https://doi.org/10.2478/se-2019-0025>.

Vrzgulová, Monika (ed.): *Videli sme holokaust*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku 2002 a 2012 (druhé doplnené vydanie); *We Saw the Holocaust*. Bratislava 2005.

Vrzgulová, Monika: *Známi neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918 – 1948*. Bratislava: Vyd. Peter Popelka 1997.

Vrzgulová, Monika: Židovsko-nežidovské vzťahy v životných príbehoch spojených s holokaustom. In: Vrzgulová, Monika, Salner, Peter (eds.): *Reflexie holokaustu*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV 2010, s. 113-140.

Vrzgulová, Monika – Richterová, Daniela (eds.): *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti/Holocaust as a Historical and Moral Problem at the Past and at the Present*. Bratislava: DSH a Úrad vlády SR 2008. Publikácia je k dispozícii online: <http://www.holokaust.sk/holokaust-ako-historicky-a-moralny-problem-v-minulosti-a-sucasnosti-holocaust-as-a-historical-and-moral-problem-of-the-past-and-the-present>.

Vrzgulová, Monika – Voľanská, Ľubica – Salner, Peter: *Rozprávania a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine*. Bratislava: VEDA 2017.

Vrzgulová, Monika – Salner, Peter: *Listen, learn and preserve: Ethical Questions and Oral History Interview*. Príspevok na konferencii 3rd Joint Biennial Conference Slovak Association of Social Anthropology (SASA)

and Czech Association for Social Anthropology (CASA) Vulnerability and Resilience: Adaptive Strategies and Global Change 9 – 10 November 2018. Viac pozri: <http://www.casaonline.cz/wp-content/uploads/SASA-CASA-Conference-Programme-v3.pdf>.

Wieviorka, Anette: *The Era of Witness*. trans. Jared Stark. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press 2006.

Wong, Alan: Listen and Learn: Familiarity and Feeling in the Oral History Interview. In: Sheftel, A., Zembrycki, S. (eds.): *Oral History off Record. Ethnography of Practice. Palgrave Oral History Studies*. Palgrave Macmillan 2013, s. 97-111.

ZN: Pamětní deska Otto Marburga: Začalo to pohlednicí. In: *Rýmařovský horizont. Čtrnáctidenník regionu Rýmařovska*, č. 15, 2015, s. 5-6.

Elektronické zdroje

<https://sf1.usc.edu/about>

<https://www.postbellum.sk/dokumentujeme/>

<https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=5318>

<https://www.upn.gov.sk/sk/referat-oral-history/>

www.geni.com.

www.obrazysocializmu.net

Zdroj a autori fotografií

<i>Helena Bakaljarová</i>	<i>str. 55 vpravo hore, 78, 112</i>
<i>Michal Čulen</i>	<i>str. 106 hore, 108</i>
<i>Radovan Dranga</i>	<i>str. 191 hore</i>
<i>Viera Durišová</i>	<i>str. 117 dole</i>
<i>Peter Gemeiner</i>	<i>str. 24</i>
<i>Peter Horanský</i>	<i>str. 163</i>
<i>Viera Kamenická</i>	<i>str. 104 dole, 127</i>
<i>Luboš Kotlár</i>	<i>str. 128</i>
<i>Martin Levinne</i>	<i>str. 125</i>
<i>Arne Mann</i>	<i>str. 81</i>
<i>Stanči Markovičová</i>	<i>str. 189 dole</i>
<i>Fedor Nemeč, archív ÚESA SAV</i>	<i>str. 74</i>
<i>Boris Németh</i>	<i>str. 184</i>
<i>Eva Salnerová</i>	<i>str. 35 hore, 43 dole, 104 hore, 117 hore</i>
<i>Dana Tomečková</i>	<i>str. 205</i>
<i>Marko Vrzgula</i>	<i>str. 177, 180, 209</i>
<i>Archív ÚESA SAV</i>	<i>str. 165 dole, 207</i>
<i>archív Kataríny Popelkovej</i>	<i>str. 10</i>
<i>archív Petra Salnera</i>	<i>str. 6, 28, 30, 33, 35, 43, 62, 64, 69, 70, 88, 95, 106, 110, 113, 115, 120, 121</i>
<i>archív Moniky Vrzgulovej</i>	<i>str. 133, 135, 137, 139, 142, 143, 146, 149, 151, 153, 155, 165, 170, 189, 191, 193, 199, 210, 214</i>

OBSAH

Predslov	7
<i>(Peter Salner)</i>	
Rozhovor ako spôsob života alebo Monika Vrzgulová a Peter Salner – ľudia s nadšením pre rozhovor	11
<i>(Katarína Popelková)</i>	
Všetko je inak	25
<i>(pýta sa Monika Vrzgulová, odpovedá Peter Salner)</i>	
Výberová bibliografia	126
Každý rozhovor ma zasiahol, tí ľudia sú so mnou už navždy	129
<i>(pýta sa Peter Salner, odpovedá Monika Vrzgulová)</i>	
Výberová bibliografia	211
25 rokov s metódou oral history na Slovensku	215
<i>(Monika Vrzgulová)</i>	
Poznámky	232
Použitá literatúra	241
Zdroj a autori fotografií	247

V EDÍCI ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE DOTERAZ VYŠLO:

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 1

Folklore in the Identification Processes of Society. G. Kiliánová, E. Krekovičová (eds.).

Bratislava: Ústav etnológie SAV, 1994. 165 s. ISBN 8085665328.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 2

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder.* Zväzok 1. E. Krekovičová (ed.). Bratislava:

Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. 225 s. ISBN 802240506X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 3

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder.* Zväzok 2. E. Krekovičová (ed.). Bratislava:

Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. S. 227-441. ISBN 8022405094.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 4

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder.* Zväzok 3. E. Krekovičová (ed.) Bratislava:

Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. S. 445-682. ISBN 8022405124.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 5

Identita etnických spoločenstiev. Výsledky etnologických výskumov. G. Kiliánová (ed.).

Bratislava: Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1998. 128 s. ISBN 8088908035.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 6

Dekoratívny prejav – tradícia a súčasnosť. O. Danglová, J. Zajonc (zost.).

Bratislava: VEDA, 1998. 179 s. ISBN 802240523X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 7

Identity of Ethnic Groups and Communities. The Results of Slovak Ethnological Research. G. Kiliánová, E. Riečanská (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Academic Press, spol. s. r. o., 2000. 164 s. ISBN 8088908728.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 8

Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe. The Presence and Perspective of Folklore and Folkloristics. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Tomáš Písecký-ARM 333, 2003. 143 s. ISBN 8089069096.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 9

Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21st Century: Reflections and Trends. G. Kiliánová, K. Köstlin, R. Stoličná (eds.). Etnologické štúdie 9 and Veröffentlichungen Europäische Ethnologie 24. Bratislava – Wien: Ústav etnológie SAV – Institut für Europäische Ethnologie, Universität Wien, 2004. 229 s. ISBN 3902029102.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 10

Slavistická folkloristika na rázcestí. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Tomáš Písecký-ARM 333, 2003. 116 s. ISBN 808906910X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 11

Beňušková, Zuzana: *Religiozita a medzikonfesijné vzťahy v lokálnom spoločenstve.* Bratislava – Dolný Oháj: Ústav etnológie SAV – MERKUR, 2004. 198 s. ISBN 8096916351.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 12

Folklor v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu Doc. PhDr. Ľubice Droppovej, CSc. H. Hlôšková (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FFUK – Národopisná spoločnosť Slovenska, 2005. 215 s. ISBN 8088997208.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 13

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. I., II. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Ústav pamäti národa – Tomáš Písecký –ARM 333, 2005. I. – 283 s. ISBN 8089069134; II. – 193 s. ISBN 8089069142.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 14

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy.

Z. Profantová (ed.) Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007. 207 s. ISBN 9788088997412.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 15

Od folklórneho textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc. E. Krekovičová, J. Pospíšilová (eds.). Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV – Etnologický ústav AV ČR, 2006. 214 s. ISBN 8096942743.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 16

Slavkovský, Peter: *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe.* Bratislava: Veda, 2009. 216 s. ISBN 9788022410861.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 17

Slavkovský, Peter: *Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu.* Bratislava: Veda, 2011. 135 s. ISBN 9788022412056.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 18

Slavkovský, Peter: *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru).* Bratislava: Veda, 2012. 127 s. ISBN 9788022412797.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 19

Slavkovský, Peter: *S nošou za industrializáciou krajiny. Tradičné podoby dopravy na slovenskom vidieku.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV, 2014. 128 s. ISBN 9788022413985.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 20

Vanovičová, Zora: *Autorita symbolu.* E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014. 119 s. ISBN 9788097097523.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 21

Popelková, Katarína a kolektív: *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014. 320 s. ISBN 9788097097530.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 22

Burlasová, Soňa: *Naratívne piesne o zbojníkoch. Príspevok k porovnávaciemu štúdiu.* Bratislava: Ústav etnológie SAV 2015. 118 s. ISBN 9788097097547.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 23

Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku. T. Podolinská, T. Hrustič (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2015. 600 s. ISBN 9788022414135.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 24

Salner, Peter: *Židia na Slovensku po roku 1945. (Komunita medzi vierou a realitou.)* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 216 s. ISBN 978-80-224-1510-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 25

Vrzgulová, Monika: *Nevyrozmávané susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 141 s. ISBN 978-80-224-1542-2.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 26

Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti. Soňa G. Lutherová, Miroslava Hlinčíková (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 168 s. ISBN 978-80-224-1543-9.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 27

Voľanská, Lubica: „*V hlave tridsať, v krížoch sto.*“ *Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 224 s. ISBN 978-80-224-1544-6.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 28

Vrzgulová, Monika – Voľanská, Lubica – Salner, Peter: *Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 135 s. ISBN 978-80-224-1621-4.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 29

Panczová, Zuzana: *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 160 s. ISBN 978-80-224-1546-0.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 30

Wiesner, Adam: *Jediné, čo je na svete stále, je zmena.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 215 s. ISBN 978-80-224-1622-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 31

Beňušková, Zuzana: *Občianske obrady na Slovensku.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 136 s. ISBN 978-80-224-1623-8.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 32

Salner, Peter: *Židovská komunita po roku 1989.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2018. 144 s. ISBN 978-80-224-1624-5.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 33

Krekovičová, Eva: *Piesne a etnická identifikácia Slovákov v Maďarsku. Výskum z obdobia 1991 – 2017*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2018. 264 s. ISBN 978-80-224-1698-6.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 34

Divinský, Boris; Zachar Podolinská, Tatiana et al.: *Globe in Motion. Patterns of International Migration: Similarities and Differences*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT 2018. 216 s. ISBN 978-80-970975-7-8 (hardback), ISBN 978-80-970975-8-5 (PDF), DOI 10.31577/2018.9788097097578.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 35

Luther, Daniel: *Bratislava Česko-Slovenská: putovanie z monarchie do Slovenského štátu*. Bratislava: Marenčin PT 2018. 152 s. ISBN 978-80-569-0146-5.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 36

Globe in Motion 2. Multiple Shades of Migration: Regional Perspectives. Miroslava Hlinčíková, Martina Sekulová (eds.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT 2019. 154 s. ISBN 978-80-970975-9-2 (hardback), ISBN 978-80-973372-0-9 (PDF), DOI <https://doi.org/10.31577/2019.9788097337209>.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 37

Salner, Peter: *Judaizmus v tradícii a súčasnosti (Premeny židovskej komunity v 19. – 21. storočí. Etnologický pohľad)*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 144 s. ISBN 978-80-224-1750-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 38

Traces of the Virgin Mary in Post-Communist Europe. Tatiana Zachar Podolinská (Ed.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 424 s. ISBN 978-80-224-1782-2.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 39

Nové prístupy v etnológii a sociálnej antropológii na Slovensku. Lubica Voľanská, Adam Wiesner (eds.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 176 s. ISBN 978-80-224-1789-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 40

Bahna, Vladimír: *Nadprirodzené skúsenosti a naratívna myseľ. Sociálna nákazlivosť spomienok*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 208 s. ISBN 978-80-224-1775-4.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 41

Tábor smrti Sobibor: Dejiny a odkaz. Ján Hlavinka, Peter Salner (eds.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Dokumentačné stredisko holokaustu – Marenčin PT 2019. 264 s. ISBN 978-80-569-0449-7.

Všetky práva vyhradené. Ani jednu časť tejto publikácie nemožno publikovať, reprodukovat', kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných médií bez vedomia a súhlasu editorov.

Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste...

Rozprávajú sa Monika Vrzgulová a Peter Salner

Obálka a príprava fotografií Terézia Golasová
Fotografie Helena Bakaljarová, Michal Čulen, Radovan Dranga,
Viera Ďurišová, Peter Gemeiner, Peter Horanský, Ľuboš Kotlár,
Martin Levinne, Arne Mann, Stanči Markovičová, Fedor Nemeč,
Boris Németh, Juraj Salner, Peter Salner, Eva Salnerová,
Dana Tomečková, Marko Vrzgula, archívy Petra Salnera,
ÚZŽNO, Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV,
Moniky Vrzgulovej
Skenovanie a retušovanie fotografií Miro Gasidlo
Kresba Ondrej Pastierik
Grafická úprava a sadzba Marta Blehová, Marenčin Media
Jazyková úprava Ingrid Kostovská
Vydal Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV
v rámci edície Etnologické štúdie ako svoju 42. publikáciu,
a vydavateľstvo Marenčin PT, spol. s r. o.
Jelenia 6, 811 05 Bratislava
marencin@marencin.sk, www.marencin.sk
ako svoju 864. publikáciu v roku 2020
Prvé slovenské vydanie
Tlač KASICO, a. s., Bratislava

ISBN 978-80-569-0449-7

DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788056904497>